

TATA PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE.

IRTA :

MOHL ADOLF,

TATAI PLÉBÁNOS.

GYŐR, 1909.

GYÓREGYHÁZMEGYE KÖNYVSAJTÓJA.

A könyv megjelenését támogatta:

Tata Város Önkormányzatának Kulturális Alapja
Komárom-Esztergom Megye Közgyűlésének Kulturális Bizottsága
és a Közgyűlés elnöke: dr. Kovács György Zoltán
Győr Egyházmegye püspöke: dr. Pápai Lajos püspök
OMS-HUNGÁRIA Kft, Tata, Kiss János ügyvezető igazgató

Kiadja a Móricz Zsigmond Városi Könyvtár, Tata
Felelős kiadó: ifj. Gyüszti László igazgató
Készült az OKTÁV-PRESS Nyomda Kft üzemében, Esztergom
Felelős vezető: Gergely László ügyvezető igazgató

ISBN 963 044949 8

Készült a Győrben, 1909-ben megjelent eredeti kiadás alapján.

ELŐSZÓ.

Mindazon forrásokot, melyeket művecskénk megírásánál használtunk, a jegyzetekben hűségesen idéztük. Mégis illőnek és helyénvalónak tartjuk itt külön is megemlékezni azon írókról, kik Tata történetével tüzetesen foglalkoztak és végezték az uttörők fáradságos, verejtékes munkáját.

Köztük előljár *Szaijf János* k. r. professzor, ki a tatai gimnázium 1855/56-ik évi „Tudósítványa”-ban „*Tata mint volt és van*” cím alatt irt jeles értekezést. Bizonyos vonatkozásai miatt művének egész kiadását megsemmisítették. Állítólag csak 3 példány maradt meg belőle.¹ Követte őt rendtársa *Cserhalmy József*, kinek „*Visszapillantás Tata multjára*” című, csekély terjedelmű és sokkal kisebb becsű értekezése jelent meg, ugyancsak a tatai gimnáziumnak 1873/74-iki Értesítőjében. *Wenczell Károly* tatai káplán már csak „*A plébánia történeté*”-re szorítkozott, az „Uj Magyar Sion” 1877-iki évfolyamában közzétett terjedelmes, de csak helyi forrásokból merített értekezésében. Ezek után két önálló mű következett; még pedig, kövesdi *Wenzel Gusztávtól: Tata fénykora*. 1879. Akad. Értekezések. VIII. k. IX. sz. — *Rohrbacher* (Rédei) *Miklós: Tata története*. 1888. — Tata, 242 lap.

Fiatal, de szorgalmas író munkája. Különösen azért becses, mert Tata község levéltára, honnét sok és érdekes adatot másolt és kölcsönzött, azóta² egészen a lángok martaléka lett. A gyűjteményes kiadványokban megjelent munkákhoz tartozik ismét *Sörös Pongrác* bencés professzor: „*Komárom megyei bencés apátságok*“ című szakszerű dolgozata, — a Komárom vm. és városi M. E. 1904. évi „Értesítő“-jében. Sörös professzor urnak még azért is tartozunk hálával, mert igen régi (1387. 1411.) tатаi okiratokra tett bennünket figyelmessé, sőt az egyiknek hosszú másolatával is megörvendeztetett bennünket. Találhatók még különböző folyóiratokban, ujságokban egyes rövidebb, Tatával foglalkozó cikkelyek is. Ilyenek: *Tata*. (Ung. Magazin. 1782. II. 93.) — *Tata mezővárosa*. (Hazai Tud. 1807. II. 2.) *Tata 1763-ban*. (Rajzolatok. 1837.) *Tata hajdan*. (Képes Ujság. 1859.) *Tata*. (Magy. Orsz. és a Nagyv. 1874. 35.) Gyulai R.: *Mi volt Tata neve a rómaiak idejében?* (Komáromi Lapok. 1886. 49. sz. — Komáromi Közlöny. 1886. 48. sz.) Pintér Ráfáel: *A tavak városáról*. (Szépirodalmi Kert. 1886. 52. sz.) Gyulai R.: *Tata története*. (Komárom vm. R. és T. Egy. 1890. Jelent. 76—78. l.) *Tata multjából*. (Pesti Hirlap. 1897. szept. 10.)³ Ezekon kívül számos cikkecske vagy tárca a tатаi helyi lapokban. (Tata-Tóvárosi Híradó. — Tata-Tóváros.) A felsoroltakon kívül vannak még mások is; de ugy azok, mint ezek között sok a selejtes, vásári portéka.⁴

Levéltári kutatásainknál készségesen jártak ke-

zünkre: *Kollányi Ferenc*, pápai praelátus, a m. n. muzeum igazgató-őre; *Dr. Bedy Vince*, kanonok, a győri püspöki iroda és levéltár igazgatója; *Takács Sándor*, k. r. prof., akad. l. tag; *Horváth Antal*, kap. r. m. p. — Fontosabb adatokat bocsátottak rendelkezésünkre: *Dr. Karácsonyi János*, nagyváradi kanonok, akad. l. tag; *Dr. Saly László*, a sz. Imre kollegium prefektusa.

Mindezeknek és másoknak is, kik igénytelen művecskénk egybeállításában és kiadásában gyarlóságunkat támogatták, itt a nyilvánosság előtt is le-
rójuk a hála és köszönet adóját.

Tata, 1908. sz. Ráfáel arkangyal ünnepén.

MOHL ADOLF,
tatai plébános.

1. Visszapillantás Tata ős- és ókorára.

ki csak egy pillantást vet Tata vidékére, a várost övező lapályos medencére, az e körül elterülő halmokra és hegyekre, mindjárt tisztában van azzal, hogy e vidék már az őskorban bővelkedett vizekben és erdőkben s így halászatra, vadászatra kiválóképen alkalmas lehetett.

Ezt a jellegét vidékünk meg is tartotta körülbelül a középkor végéig.

A főleg halászáttal és vadászattal foglalkozó ősember otthonos volt már Tata vidékén is; mutatják ezt azon kőkori szerszámok, balták, vésők stb., melyek ha nem is valami sűrűen, de mégis szórványosan vidékünkön is találhatók.

Krisztus születésével körülbelül egy időben, a rómaiak vetik meg lábukat közelünkben. Két nagyszabású emlékműnek romjai most is világosan hirdetik, hogyan tudták Tata vidékének természetadta javait a saját hasznukra mesterségesen kizsákmányolni.

Ezen római emlékek egyike azon bolthajtásos, imitt-amott árkádokkal ellátott, két (régi német) mérföldnyi (15 kilométer) hosszú vízvezeték, mely a tatai forrásvizeket vezette a föld alatt Brigetio városába, a mostani Ó-Szőnybe, ahol a rómaiaknak állandó táborhelye volt. Ez a vízvezeték állítólag az irgalmas nénék

telkén még meglevő medencéből indult ki s némi nyomai a Látóhegy alján még most is láthatók.

A másik vidékünkbeli csodálatraméltó mű egy 1330 öl hosszú, 20 öl széles és 4—5 öl magas, kockakövel kirakott töltés, ugyancsak kockakövekből épült s még 1747-ben is teljes épségben álló zsilipekkel. E hatalmas alkotásnak az volt a célja, hogy a tatai tavak és folyók vizeit föltartsa és azt a völgyhöz hasonló mély területet, mely Komáromig tart, viz alá helyezhesse s így Brigetiot ezen irányban az ellenség támadásaitól megvédje. Ha veszély nem volt, a zsilipen át a vizet akkor bocsátották a mélyebben fekvő Dunába, amikor akarták.

Mindezeket a híres mérnök, Mikovinyi Sámuel írja, aki ezen római emlékeket még látta s híressé vált csatornáival Tata vidékét a mocsaraktól és fölös állóvizektől megszabadította.¹

Rómer Flóris hátrahagyott rajzai és kéziratai szerint a rómaiaknak Tata fölött, Almás táján, állandó hidja is lehetett a Dunán.²

Mindezekből azonban arra is bátran lehet következtetni, hogy a rómaiak városunknak és határának csak emelkedettebb részeit lakhatták állandóan. Ezekhez a részekhez tartoztak bizonyára: az ó-város, Márványhegy (kálvária), Látóhegy. Tényleg ezek is azon helyek, honnét római régiségeink legtöbbje előkerült.

A vidékünket lakó rómaiak között voltak már keresztények is. Ennek legújabb bizonyítékai a Császár község határában 1902-ben talált római sírkövek. Vannak közöttük olyanok, melyeknek keresztény vonatkozása kétségtelen. Ugyanis a sírköveket ékesítő dombormívű képek között felismerhetők: a jó pásztor; Dániel; József, amint testvéreit fogadja; Ábrahám és Mózes, amint vizet fakaszt a kősziklából.³

A népvándorlás lezajlásával Szvatopluk ó-szlávjai maradtak a vidék urai. Ezek, mint ismeretes, már elfogadták a kereszténységet.⁴ Árpád vezér ugyan megsemmisítő háborút visel ellenük, de sokan közülök, mint a magyarok udvarnokai és mezei munkásai itt maradnak s példájukkal egyengetik a magyar kereszténység útját s elősegítik ennek hamaros győzödelmét.⁵

2. A bencés apátság.

A magyar krónikák Deodatusz nevű főurat mondják sz. István király nevelőjének és egyuttal keresztapjának is.¹ Bonfin szerint² ez a Deodatusz, — mint neve és tisztsége is elég világosan mutatja, — olasz származásu, előkelő főnemes ember volt, kit a „szanszeverinói“ előnév is megillet, mit némelyek, ámbár nem helyesen, sörényi bánra akarnak magyarázni. Ugyancsak Bonfin a délolaszországi Apuleát, ellenben a magyar krónikások Csehországot tartják Deodatusz szűkebb hazájának.³

Nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy a kegyesszívű és nagylelkű István király az ő főuri nevelőjét gazdagon megjutalmazta. Egyebek között reá ruházta a jelenlegi Tatának és vidékének földes uraságát is, minden hozzávaló jogokkal egyetemben.

Jöllehet Tata vidéke, mint hallottuk, már a rómaiak korában lakott terület volt, mégis a népvándorlás lezajlása után, sz. István adományozása idejében, jelenlegi városunk valami jóraváló majornál, — villa, — nem igen lehet különb.

Már az árpádházi királyok alatt kezdődött az a szokás, hogy az előkelők, főurak egy-egy jeles templomot rakattak még életükben; azon jámbor szán-

dékkal, hogy halálok után annak sirboltjában temetkezessenek és sirboltjuk fölött a kanonokok vagy szerzetesek értük misézzenek és imádkozzanak; a minek fejében az illető káptalannak vagy monostornak megfelelő anyagi előnyöket biztosítottak. Azaz, mint alapítóleveleikben rendszeren hangsúlyozzák, mulandó anyagi javakért örökkévaló javakat biztosítottak maguknak.

Kétségkívül ez a szándék vezérelte Deodatusz urat is, midőn nemsokára az 1000. év után, az ő ujonnan szerzett birtokán, sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére bencés apátságot alapított;⁴ azaz templomot és kolostort épített s egyuttal gondoskodott azok föntartásáról és a szerzetesek megélhetéséről. Midőn aztán előregedett és család nélkül maradt, még nemezebb áldozatra szánta el magát. Szóban forgó birtokát odaajándékozta az általa alapított bencés apátságnak.

A sz. király ezen adományozást nemcsak helybenhagyta, hanem megengedte azt is, hogy Deodatusz birtokának és apátságának székhelye a „Tata“ nevet viselhesse, amely néven kedveskedőleg ő szokta szólíttatni jámbor nevelőjét és keresztapját.⁵

Erről a megállapodásról erős levelet is állítottak ki; mi annál szükségesebb volt, mert akkoriban a a telekkönyvet még nem ismerték s csak az alapító- vagy adományozó levelekkel védelmezhetette ki-ki az ő birtokát, vele járó jogait és kiváltságait.

Ám az 1240—1241-ik évi tatárjárás fenekestül felforgatta az országot. Elpusztultak a legszebb városok, templomok, kolostorok s velük ezeknek tömérdek sok kincse; anyagi, szellemi egyaránt. Ekkor kallódott el a tatái apátság alapító levele is. Akadtak is csakhamar hatalmaskodó főemberek, kik ebben a zürzavaros világban az apátság birtokaira is rátették

kezüket. A bencések természetesen védekeztek, pörösködtek; de mikor látták, hogy a hatalmaskodókkal szemben mindig ők huzzák a rövidebbet, egyenesen IV. Sándor pápához folyamodtak, kinek közbenjárására azután IV. Béla magyar király nemcsak visszaadta birtokaikat, hanem újra írásba foglalta Deodatusznak már csak hagyományképpen élő alapító oklevelét. — A bencések kérésére még IV. László király is (1272—1290) megerősítette és szóról-szóra átírta nagyatyja levelét, mely fönn is maradt szerencsésen egész napjainkig.⁶

Maga az alapító oklevél csak általában említi az apátsági birtokokat. De egy, körülbelül száz évvel utóbb, 1388-ban történt birtokbavezetés leírása már részletesen felsorolja az apátság javait, melyek a jelzett időben a következők voltak.⁷ Alsó- és Felsőfalu, az itteni hegyjog, hat tatai malom, Mesterrétsziget és Érköze-réte kaszálók. Ezekhez jöttek még Szentmiklós és sz. Margit asszony földje; majd 1392-ben még egy olyan malom is, melyet addig maga llsvay nádor tartott jogtalanul kezei között.

Az akkori viszonyokhoz mérten, mikor egy-egy urodalomhoz néha 20—30 falu is tartozott, a tatai bencések most felsorolt birtokai csak szerény kis földesuraságra vallanak. Kitűnik ez még inkább azon vizsgálatból, melyet 1508-ban Tolnay szentmártoni apát tartott meg a vele alárendeltségi viszonyban álló tatai apátságban.

Ezen vizsgálat szerint az apátság épületei nem sokat értek; az apát külön kis házat építtetett magának, amit szemére is vetettek. Érdeme az apátnak, hogy monostora idegen kézen levő javaiból valamit visszaszerzett; az apátság előtt levő kertben halastavat készíttetett s bele apró halakat eresztett; eladott lovak

árából és a Csáky Oszvaldtól kapott 14 forint segítséggel megépíttette monostorának két kerekü malmát.⁸ A szegényes anyagi viszonyok között élő apátság jóformán üres; a „konvent“ az apátból és egy szerzetesből áll. Ha jószága, javadalma kevés van is az apátságnak, egyházi fölszerelése meglehetősen. Volt öt ezüst kehely patenástól és két réz kehely, egy ezüst (ereklyetartó) kéz, 2 kis aranyozott ezüst kereszt, egy meg részben ezüst, részben réz, de aranyozott; egy réz, de felső végén szintén aranyos ereklyetartó; egy gyöngyös, drágaköves főpapi süveg, azaz infula; két más régi, amelyek közül az egyik fehér, a másik kövekkel diszített; egy aranyozott gyűrű, két főpapi kesztyű, egy aranyozott „Agnus Dei“, vagyis csókolásra szánt kegyeletes tárgy, melyen az Isten báránya volt ábrázolva s a melyet nyakban szoktak viselni; egy pástorbot rézből és ezüstből, felül aranyos; volt továbbá egy aranyszövetű, gyöngyös, drágakövekkel ékes miseruha, két biborszínű s három kamakából készült; egy damaszt-szővetű kápa, azaz köpeny, melynek eleje vörös. Volt még pár szőnyeg, ámpolnák, ércből készült kancsó, székek, 29 kisebb-nagyobb gazdasági edény.⁹

Az egyh. fölszerelésben való szegénység abból is látszik, hogy a pannonhalmi monostor Tátának egy fehér kazulát ad kölcsön, mely 1518-ban még mindig itt van.¹⁰

A könyvkészlet csekély: 2 nyomtatott misekönyv s egy papi zsolozsmás könyv, azaz olyan breviárium, amilyent az Austriában levő melki apátságban szoktak használni. A gazdaságban volt 2 ökör, 5 tehén, egy üsző, 12^{1/2} juh, 6 csődör, 33 sertés. Volt az apátságnak egy kétkerekű malma, kertje, halastava, és 2 jobbágya, a kik juhtizeddel szolgáltak.¹¹ Ez a valóban

fogyatékos állapot talán annak is tulajdonítható, hogy az apátság szomszédságában az Anjou-királyok óta, királyi címeres város, királyi birtok (1411.) majd 1425 táján, királyi vár is keletkezett.¹² A mily mértékben terjeszkedtek, izmosodtak ezek a királyi birtokok, éppen olyan mértékben fogyott az apátság birtoka, befolyása és jelentősége, míg végre, amint látjuk majd, a királyi birtokba egészen beleolvadt.

Ránk nézve különben is az apátság birtokainál sokkal fontosabb a Tatára települt bencéseknek egyházi és társadalmi tevékenysége.

Külön okiratok nélkül is tudjuk, hogy miként általában a szerzetesek, úgy a mi tatai bencéseink is, Isten ígéjének hirdetésével, fényes istentisztelettel gondozták, emelték a hitéletet; kolostoraikban tanították a saját neveltjeik mellett az urak és nemesek gyermekeit; jobbágyaik élén művelték a földet, irtották az őserdőket és szárították az akkoriban még igen sűrűn elterülő mocsarakat.

Iskoláikból természetesen papok is kerültek ki; világiak, egyháziak egyaránt. Ezek közé sorolhatók: Tatai Bálint, veszprémi prépost, 1442—1444.¹³ Tatai Máté, pannonhalmi szerzetes, 1519.; Tatai Benedek, 1521., szintén pannonhalmi szerzetes.¹⁴

Ezenkívül, miként erről már okirataink is tanuskodnak, a tatai apátság az ország hiteles helyeihez tartozott; azaz a kolostor apátja és káptalanja olyanféle hivatalos ténykedéseket végezhettek, mint amilyeneket ma a kir. közjegyzők végeznek. E szerint közhitelességű okiratokat állíthattak ki, végrendeleteket, szerződéseket foglaltak írásba; birtokbaigtatásokat végeztek s erről a királynak jelentést küldöttek.¹⁵

A tatai apátságnak 6—7 malma, meg a többi szintén egy ennyi malom, arra is vallanak, hogy a

szerzetesek ezen ipart is hatalmasan fejlesztették; ami viszont csak úgy volt lehetséges, ha már megelőzőleg a földmívelést is virágzóvá tették.

Igy imádkoztak, dolgoztak, és közbe-közbe pörösködtek is a hatalmaskodó szomszédok ellen a jó tatai bencék, egész a török világ beköszöntéséig. 1518-ban még Nagyszombati Márton a tatai apát; 1522-ben pannonhalmi okiratok még emlékeznek tatai jövedelmekről.¹⁶ De 1535-ben Máté tatai apát már Bakonybélben tartózkodik. (Bunyitay stb. Egyh. emlékek III. k. 45. l.) 1537-ben pedig már a pannonhalmi főapát, Baranyai Mátyás tatai (Zápolya-párti) várnaggyal arról tárgyal, miként kaphatná vissza a rendnek lefoglalt tatai birtokait, köztük Tömördöt is.¹⁷ Ebből világos, hogy a szerencsétlen mohácsi csata után (legkésőbb 1529- vagy 1532-ben) földönfutóvá lett a tatai bencés apát és konvent is. Az apátságnak csak helye és címe maradt meg napjainkig.

Ami először is az apátság helyét illeti, erre vonatkozólag a még meglevő nyomok a következők.

Már az 1508 ik évi hivatalos vizsgálatból tudjuk, hogy az apátság előtt levő kertben kisebb halastó volt, s ugyanakkor a monostor saját telkén két kerekű malmot is épített. Kellott lenni továbbá templomának is, mert monostor templom nélkül nem gondolható; azonképen kellett lenni kriptájának, temetőjének, mert a szerzeteseket és jötevőket a kriptában, a hívőket pedig a templom körül szokták eltemetni.

Sajnos az apátságnak semmi egyéb leírása vagy képe nem maradt ránk, csak a romoknak akadt jó későn leírója.

Ugyanis Fuxhofer Damián, b. r. áldozópap, 1803-ban kiadta a magyarországi kolostoroknak történetét. Megelőzőleg Tatán is járt, hogy az itteni

monostorra vonatkozó helybeli adatokat összegyűjtse. A tataiak az irgalmas nénék jelenlegi telkét és ennek tájkát jelölték meg, mint a régi apátság egykori helyét. Öregebb emberek említették, hogy a megelőző század vége felé még a romok is láthatók voltak, melyeket azonban a szomszédok széthordtak, a faragott köveket pedig az uradalom hordatta el különféle építkezésekre. De megtalálta még a „barátfürdő“-nek nevezett meleg tavat s ehhez közel a „papkut“-nak nevezett hideg forrást. Azt is megjegyzi, hogy a romokon keresztül már utca is vezet.¹⁸

Szaiff János tudós piarista tanár 1856-ban irt értekezésében még azt is hozzáteszi, hogy a monostor épülete, a „Burgundia“ (Burggrund-Váralja; a mai Hajdu u.) nevű városrészben, az itt magánosan álló várospince (hajdani barátince) táján állhatott.¹⁹ Ezen részben már betömött pince fölött ma a mult század végén épült, jelenleg Márton-féle, 121. számú ház áll. A mellette levő közt most is „Burgundia-köz“-nek hívják.

Ha mindezen adatokat egybevetjük, a régi bencés apátságot arra a területre kell helyeznünk, melyen jelenleg az irgalmas nénék telke, a Wagner-féle ősi malom, a piaristák halastavas kertje, a régi várospince s a Mönich-kut vannak. Ezen a területen megtalálható mindaz, miről idéztük történeti forrásaink megemlékeznek. Meg a „barát-fürdő“, az irg. nénék kertjében, a monostori házi malom,²⁰ az apátság halastavas kertje, a pince, a papkut, ha ugyan a Mönich-kut távolsága ez utóbbit ki nem zárja.

Az apátsági templom a teleknek dombosabb részén, a jelenlegi Kórház-utca — régente Vörös-kereszt-utca, — mentén állhatott; föltételezhetjük ezt annál is inkább, mert ennek szomszédságában, — a

jelenlegi Erzsébet téren, volt az „Ó-temető“, honnét még a múlt század vége felé is sűrűn kerültek elő embercsontok és egyéb régiségek. Az urasági fürdőház magas, ódon udvarfala, ezen temetőnek kő-kerítéséhez, bástyafalához tartozhatott. Erre mutat a rajta látható lőrés is, noha ez már későbbi eredetű. Maga a vörös kereszt is, mely hajdan e tájon állott, vagy a temető keresztje, vagy az eltűnt templom emlékjele lehetett; mert régi egyházi törvények írják elő, a megszünt kath. templomoknak ilyenforma megjelölését, a mint erre saját plébániánk történetében is ismételten találunk még példát.

Évek múltán az emlékeztető jel, a vörös kereszt is eltűnt; de az isteni gondviselés annak méltó pótlásáról gondoskodott. Valóban csodálatos, hogy Tatának bőkezű ura 1876-ban minden célzatosság nélkül, éppen azt a helyet szerezte meg és jelölte ki az irgalmas nénék otthonának, melyet 500 éven keresztül annyi jámbor szerzetesnek imádsága, lemondásos élete oly sokszorosan megszentelt. Sőt talán a jelenlegi intézeti kápolna örök lámpája is éppen ott ég, hol egykoron a régi szerzetesek éjjeli és nappali zsolozsmájától visszhangzott a monostori szentegyház is. A takarékpénztár házi kertjében állítólag betemetett kripta is e föltevés jogosultsága mellett látszik bizonyítani.

Az apátsági emlékekhez tartozik végül egy keresztelő-medence, mely jelenleg a vári muzeumban van;²¹ továbbá egy ereklyetartó mellkereszt-töredék, mely az apátság táján került felszínre s Marossi János ajándékából a n. muzeumba került. Czobor Béla dr. véleménye szerint²² e keresztidomú bronz tárgy egy ereklyetartó mellkereszt előlapja volt. Látható rajta durva domborműben Krisztus fölfeszített alakja, egye-

nesen kiterjesztett karokkal, egymás mellé helyezett lábakkal, hosszú, bokáig érő köntösbe öltöztetve, dicsfénnel körített fejjel. Tőle jobbra a keresztkaron a bold. Szűz, balra sz. János apostol képei láthatók, térdelő helyzetben. A kereszt hiányzó hátulsó lapján, amint hasonló emlékekből kitűnik, a b. Szűz álló alakja volt ábrázolva, keleti módon, imádkozó helyzetben, kiterjesztett karokkal, amint ez a katakombák legrégebbi festményein és domborművein is elő szokott fordulni.

Mindezen jelek után Czobor a kereszt eredetét legalább is a XI. századba teszi, s így az apátsággal körülbelül egyidős.

Megmaradt mondtuk az apátságnak címe is, melyet a magyar király jeles egyházi férfiaknak szokott ajándékozni.

A magyar címz. apátságok és prépostságok adományozása 1576 után kezdődik.²³

Az első tatai címzetes apát, kiről eddig tudunk, az 1697-ben kinevezett Thurn F. Lajos gróf. A tatai címzetes apátok közül Foky Benedek, szombathelyi kanonok arról nevezetes, hogy 1737-ben az apátsági birtokok visszaadása ügyében pört indított az akkori tatai földesur, gróf Esterházy József ellen. De mert a birtoknak sem mennyiségét, sem fekvését kimutatni nem tudta, a királyi tábla elutasító ítéletet hozott.²⁴

Azóta a tatai apátság elkeveredett és elfelejtett birtokát senki sem bolygatja s valószínűleg nem bolygatják ezentúl sem.

Az eddig ismeretes valóságos és címzetes tatai apátok névsorát a „Függelék”-ben közöljük.

3. Középkori plébániák.

A „Deodatus“-ról nevezett Tata-major és bencés apátság körül egyre szaporodott a népesség. A fönmaradt okiratok mégis csak a 13. század elejétől kezdik a helyet sűrűbben emlegetni.¹ A tatárjárás ezt a szép fejlődést egyidőre ugyan megszakította, de a rendes viszonyok beálltával megint csak haladt a maga természetes útján.

1268-ban Tata még csak mint „villa“, major, szerepel;² 1305-ben már „oppidum“, mezőváros; sőt ugyanekkor már egy kis falu is keletkezett mellette,³ mely megizmosodása után, még ugyanazon században két részre vált. Az 1388-iki beigtatási oklevélből u. i. tudjuk, hogy a régi Tata mellett nemcsak egy, hanem két falu is volt, u. m. Alsó- és Felsőfalú.⁴

Tata fejlődése helyi okoknál fogva elsősorban a Márványhegy, világosabban a mai Kálvária felé irányult, mert erre voltak a kőbányák, ezeken túl a java, vízmentes szántóföldek. A történeti adatok és a jelenlegi helyi viszonyok arra mutatnak, hogy a két falu is a mai Kálvária- és Komáromi-utca között terült el. A hegyhez közelebb eső rész lehetett Felsőfalú, a távolabbi pedig Alsófalú.⁵

A régi anyaközség, Tata, nemsokára a másik irányban, észak felé is fejlődött; de egészen más okokból és más körülmények között. Zsigmond király 1411 körül megépítteti a tатаi várkastélyt s Tatát huzamos tartózkodási s királyi mulatóhelyévé választja.⁶ Ezzel egyidőben az udvari szolgák, alkalmazottak és iparosok nagy serege telepedik le a királyi vár közelében. Ezen telep (a mai Tóváros) 1413-ban már „Uj-Thata“ néven tűnik fel az okiratokban,⁷ s mint utóbb meg-

látjuk, csakhamar az oppidumok, a mezővárosok sorában foglal helyet.

Erzsébet királyné egyik 1446-ban átirrt okleveléből⁸ ismét azt tudjuk meg, hogy a nevezett 2 faluból 1440–41 körül már *Szentivánhegy* nevű mezőváros keletkezett. Ugy, hogy az idézett levél szerint Erzsébet királyné idejében az ősi apátság szomszédságában már három község is volt, u. m.: Ó-Tata, Új-Tata és Szentivánhegy.

Amint ezen községek lassacskán kialakultak, azonképen kialakult mindegyikben az önálló plébánia is. Mindegyikről hiteles, egykoru okiratok tanuskodnak.

Kezdjük mindjárt az *ó-tatai* plébániával.

Az apátsági templom, mint afféle régi, kisebb helynek szánt épület, nem valami tágas, kényelmes lehetett. Emellett a bencések lelkipásztorkodással nem is foglalkoztak; ezért hiveik, illetőleg jobbágyaik részére idejekorán gondoskodtak külön világi papról és külön plébániatemplomról is. Ennek bizonyítékával 1387-ben találkozunk először, midőn is *János*, a tatai sz. *Kelemen-egyház* plébánosa és egyuttal komáromi alesperes, Mihály győri lektor-kanonok s püspöki helynök részéről bizonyos hivatalos megbízást kap.⁹ Mi volt ezen megbízás, arról utóbb szólnunk. Most csak arra a két körülményre akarunk rámutatni, hogy a tatai templom védőszentje szent Kelemen, plébánosa pedig alesperes. E két körülményből bizvást következtethetünk úgy a templomnak régiségre, valamint a plébániának előkelőbb voltára.

Teljes bizonyosság kedvéért csakhamar egy másik, 1411-ben kelt okiratra bukkanunk, mely szintén a „thatai“ sz. *Kelemen-egyház* Mihály nevű papjáról mond el bizonyos, előttünk különben egész érdektelen dolgokat.¹⁰

Ennek az ősi sz. Kelemen-templomnak építési idejét és körülményeit még nem ismerjük; de kétségkívül ez volt Tatának legrégebbi plébánia-temploma s mint utóbb meglátjuk, mintegy 1450-ig szolgált rendeltetésének.

Ami helyét illeti, azt is csak föltételezzük, hogy a Kelemen-templom is azt a diszes teret foglalta el, melyet Ó-Tata későbbi plébániatemplomai is elfoglaltak. Az egyház ilyen tekintetekben is konzervatív szokott lenni.

Ám, hogy előadásunkat folytassuk, ez a Kelemen-templom az Anjou királyok alatt (1308—80) cimeres várossá¹¹ (civitas) fejlődött Tata lakosságán kívül a szomszédos Alsó- és Felsőfalu népét már nem tudta magába fogadni. Ez szolgált okul utóbbiaknak arra, hogy a faluik szomszédságában elterülő domb magaslátán egy kis templomot szerezzenek maguknak. Melyik évben történt ez, nem tudjuk. De hogy 1387-ben ez is már hosszabb ideig állott s már ekkor külön plébánosai voltak, ezt egykoru okiratok kétségtelenné teszik.

Az imént idéztük 1387-iki hiteles okiratban olvassuk, hogy akkortájt halt meg *János*, a tatai sz. János templomnak rektora, azaz, mint ugyanezen okirat másik helyén írva van, plébánosa. Egy tatai kuria maradt utána, mely családi örökségét képezte. Tehát valószínűleg tatai születésű lehetett. Erre a kuriára és fundusára több örökös is jelentkezett. Egyrészt az esztergomi franciskánusok és a csatka pálos barátok; másrészt *Benedek*, ugyanazon tatai, Ker. sz. Jánosról nevezett templomnak rektora; aki e szerint utódja volt Jánosnak, az elhunyt plébánosnak. A szerzetesek azt vitatták, hogy János pap végrendeletileg, lelki megnyugvására, nekik hagyta kuriáját.

Viszont Benedek azt állította, hogy elődje már életében Ker. sz. János templomának biztosította a kérdéses telkes kuriát, csak az élvezeti jogot tartotta fenn a saját és édesanyja haláláig. Ezen ügynek megvizsgálására s a tanuk kihallgatására kapott megbízást a tatai sz. Kelemen templomnak azon János nevű plébánosa, kiről már megemlékeztünk. A pör eredményét nem ismerjük, de különben sem érdekel bennünket. Elég nekünk az okiratból megtudnunk azt, hogy Tatán Ker. sz. János tiszteletére olyan templom épült, melynek élén 1387-ben már a második ismeretes plébános állott, t. i. János és utána Benedek, kit 1411-iki, föllebb idézett okiratunk szintén úgy említ, mint plébánost s a sz. János plébániatemplom rektorát. Bizonyos az is, hogy ezen ker. sz. János templomról nevezték el még 1440 előtt a régi, Alsó- és Felsőfalu nevű városrészeket Szentivánhegy községnek.

Ez a szentivánhegyi templom különben, mint *maig látható* alapfalai mutatják, közepes terjedelemben, csúcsíves ízlés szerint épült, körülbelül 1300 körül. A hajók szélessége 15, hossza 18 m., 68 cm. széles falakkal. A szentély az ápsis-ig 6 m. hosszú, 2·5 m. hosszú szögszárakkal.

A plébániaház és iskola ősi szokás szerint, a templom táján állott, aminek szintén van némi nyoma, amennyiben a Szentivánhegy alján van az ismeretlen múltú s közönségesen papszerűnek nevezett, 1228 □-ölnyi belső telek, egy kis rozoga házikóval. Mind a kettő mai napig a tatai plébánia tulajdona. A mellette levő üres telket még nem oly régen „mesterszerű”-nek nevezték; ujabban azonban az uraság beolvasztotta a kálvária területébe.

A plébánia temető nélkül nem is gondolható. A

sz. ivánhegyi templom nem is szűkölködött nélküle. Sőt volt 2 temetője is. Az egyik, ősi szokás szerint a templom körül, annak cintermében. Erről 1906-ban ujjonnan is meggyőződhattunk, mert a vásártéri ducok leállításával, mintegy 10 méternyi távolságra a régi templom falaitól, alig fél méter mélységben, több egymás mellett fekvő embercsontvázat találtak. Ugy lát-szik, a kálvária szikláit régente erősebb földréteg földte, mert ily siker sirokat erdetileg bajjal ástak. A másik temető az egykori Alsó- és Felsőfalu közti téren, a jelenlegi „Barina“-mocsarak helyén terült el; hol is, a kb. 1875-ig itt állott téglagyár munkásai igen sok sirt földtek föl, midőn a köröskörül elterülő földeket fölforgatták és földolgozták. Ezt a régi temet-kezési helyet a tatai halottak anyakönyvei 1726-ban is még a „kertalatt“-i temetőnek nevezik.¹²

Maga a szentivánhegyi plébániatemplom átélte a középkort, a rettenetes törökvilágot, s mint a maga helyén folytatódag elbeszéljük, fönnállott 1753-ig (Lásd 12. Fejezet.)

Az uj-tatai (jelenleg Tóváros) sz. Mária-plébánia-templom. Erről, valamint *Tamás* nevű plébánosáról is azon 1411-ik évi okiratból nyerünk tudomást, mely nekünk az ó-tatai Mihály és szentivánhegyi Benedek plébánosok emlékét megőrizte.¹³

Mikor keletkezett s meddig állt fönn ez a sz. Máriáról nevezett plébániatemplom, eleddig ismeretlen; még csak helyét sem tudjuk. Minthogy azonban a régi egyh. törvények előírása szerint a plébániatemplomnak és temetőnek együtt kellett lennie, az uj-tatai sz. Mária-templom a tóvárosi régi temető táján állhatott; körülbelül ott, hol a mai állami népiskola és honvédlaktanya elterülnek.

Volt azonban a középkori Tatának még egy

negyedik temploma is, t. i. *a királyi vár plébánia-temploma*. Tudjuk azt, hogy a vegyesházbeli magyar királyok alatt, 1411-től 1526-ig, a királyi udvar sokszor és huzamosan tartózkodott Tatán; tudjuk, hogy az egyházi és világi előkelőségek, a külföldi uralkodók követei szintén nagy számmal, néha százával időztek itten a kir. udvar környezetében.¹⁴ Ezekből az ismert tényekből bátran következtethetünk arra, hogy a kir. udvarnak benn a várban megvolt a maga külön temploma és plébániája. Az erre vonatkozó egykoru adatok még nem bukkantak elő; javarészt elpusztultak vagy elkallódtak a törökvilág szomorú idejében. De a romok eltakarítása után, mint a maga helyén majd meglátjuk, (12-ik Fejezet.) olyan adatok merülnek föl, melyek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy a tatai kir. várban volt plébániatemplom, mely a középkorban valószínűleg *sz. Miklós püspök*,¹⁵ az ujkorban pedig bizonyosan a *sz. Kereszt*¹⁶ védnöksége alatt állott.

A most felsoroltuk négy tatai plébániatemplom közül először is az ó-tatai sz. Kelemen-templom pusztult el, hogy, ugyancsak még a középkorban sz. Balázs-templomának adjon helyet.

A Balázs-templom eredete Zsigmond király idejére vihető vissza. Erre a városnak 1763-iki, a n. muzeumban őrzött pecsétje enged következtetni. — A pecsét, mely a város valamelyik régi pecsétje vagy cimere nyomán készült, felső részében, a magyar cimer fölött, Zsigmond király alakját mutatja;¹⁷ lábaitól balra egytornyú, csucsivesnek látszó templom. Maga a kegyuraság nem elég ok arra, hogy a város cimerében a királyi kegyur és a kegyuri templom egymás mellé kerüljenek. Ennek a körülménynek nagyobb okának kellett lennie; ilyen nagyobb, kiváló

körülménynek pedig bizvást elfogadhatjuk azt, hogy Zsigmond király, Tata fénykorának megalapítója, volt egyuttal a város templomának megépítője is. — Ez a templom pedig, csak a Balázs-templom lehetett. — A Kelemen-templomot u. i. nem Zsigmond építette, mert 1387-ben már esperesi templom volt. Az apát-sági templom nemcsak, hogy nem Zsigmond építése, hanem korához mérten csakis románkori köríves templom lehetett. A sz.-ivánhegyi János-templom szintén már jóval Zsigmond előtt épült. A vártemplom pedig nem volt különálló épület s a városhoz szorosabb viszony nem fűzte. Ezért állítjuk, hogy Zsigmond király tatái temploma csak a Balázs-templom lehetett. Építése ideje e szerint 1410—1439 közti évekre esik; mert csak 1411 után lett Tata Zsigmond kedves tartózkodási helye. A császári koronát is, mely a pecséten fejét ékesíti, csak 1410-ben ajánlották föl neki a német fejedelmek.

A Balázs-templom belsejének leírását az 1732-iki és 1742-iki győri Kanonika Vizitációk tartalmazzák. Ezek írják róla, hogy 3 oltára van; az egyik, a főoltár, sz. Balázs, a másik a bold. Szűz tiszteletére, a harmadik már újabbkori volt. Az 1753-iki Vizitáció Kanonika az éppen akkor nagyban fölszaporodott lakosság számához mérten, szűknek írja. — Ezeket az adatokat egybevetve, úgy véljük, hogy a Balázs-templom három hajós, gót izlésű, közepes nagyságú csarnoktemplom lehetett, melynek tágas kriptájában plébánosok s a hitközség előkelői még a török világ után is temetkeztek.

Ez a Balázs-templom az, melyet az új hitűek később maguknak lefoglaltak, (7. Fejezet) s melyért a katolikusokkal 1680-ig viaskodtak. (8. Fejezet.)

A következő (18.) században, mikor a kath.

lakosság rohamosan fölszaporodott, a szűkké lett s különben is már megviselt templomot 1780-ban egyszerűen lebontották. A piaci „Immaculata“-szobor azt a helyet jelöli meg, a hol a Balázs-templom főoltára állott. Eddigelé csak azt a rajzát ismerjük, mely a városnak 1768-ból származó, a fönntebbiekben már ismertetett pecsétjén látható. Ezzel a képpel a győri Vizitáció Kanonika leírásai ügylátszik meg is egyeznek.

Maradni nem maradt belőle egyéb, mint 3 darab gyönyörű gót-stilben vésett siremlék; de ezek is — sajnos — csak töredékben. Az egyikben megvan a felírás, évszám (1471) és a kanizsai cimer. Töredékeit némi fáradsággal talán egybe lehetne állítani. A másiktól igen szépen vésett, de ismeretlen cimer maradt fenn. A harmadiknak írása már a kései gót-stilre emlékeztet, de csak kisebb töredékek vannak meg belőle. Rohrbacher ezeket az emlékeket 1888-ban még a vár udvarán látta.¹⁸

A leírt siremlékek után ítélve, a Balázs-templom lehetett azon tatai templom, melyről Evlia Cselebi török krónikás 1664-ben azt írja, hogy Mikhádi Laszló király, Garandi (talán Garai) Miklós király Tata várában nyugosznak.¹⁹

Karácson Imre magyarázata szerint itt a király elnevezés alatt kis királyokat, azaz előkelő magyar főurakat kell érteni.²⁰

Mindazonáltal nincs kizárva, hogy ezek a régi siremlékek nem a piaci, hanem a vár-templomban állottak egykoron s innét kerültek az 1707-ben elpusztult vár²¹ törmelékei közé.

Összegezve az ezen fejezetben eddig tisztázott dolgokat, világosan áll előttünk, hogy Tatának, a sötét (!) középkorba eső fénykorában egy időben négy plébániatemploma volt. Ugymint: a sz. *Kelemen-*

templom, — valószínűleg a mai piac-téren, — melyet az imént leírtuk Balázs-templom váltott föl; a *Szűz-Mária*-templom, a mai Tóváros ismeretlen helyén; a *Ker. sz. Jánosról* nevezett templom, a mai Kálvárián; végül a *vár-templom, sz.-Kereszt*-nek tiszteletére.

Ezekhez a plébániákhoz, nevezetesen az ó-tatai anyaegyházhoz, minden kétséget kizárólag több vidéki község és egyház is tartozott. Egykorú okiratunk erről nincs; de ha az 1718-ik ujjaszervezés alkalmával (8. Fejezet) ott vették föl újra a fonalat, ahol 1543-ban elszakadt, akkor Tatahoz tartózhattak a középkorban: Szomód, sz. Miklós, Ágostyán, Baj, sz. András, Szöllös, Naszály s talán Billegh is, mint amely közeli helyekről már középkori okiratainkban történik megemlékezés.

Mindezen helyek templomairól egyebütt lesz szó. Itt csak Billeghet emeljük ki, melynek régi templomáról, már 1587-ben történik említés, amennyiben Istvánfy szerint Pálffy és Pernstein vezérek a Tata visszafoglalására indított csapatokkal itt állapodtak meg.²² Helyére vonatkozólag Ujváry Mihály, győri kanonok 1643-iki határjárási jkönyvéből megtudjuk, hogy „Tömörd pusztája és Tata között, a grébicsi földön felül“ állott.²³ Tehát alighanem a mai kápolna kimagasló helyén. Ez a templom a mindent romba döntő török-világ idején nem épült; reformátusok akkor a vidéken még nem is voltak, így bizvást sorolhatjuk ezt is a középkorból származó egyházi épületek közé.

Ezekén kívül voltak még a középkori plébánia területén kolostorok és szerzetes templomok is.

Ilyennek nyomára Baj faluban akadtunk, mely falu Zsigmond király idejében Garai nádor birtokához tartozott. Ezen falunak erdejében ugynevezett „puszta-

templom“ alapkövei és egy régi kolostor maradványai látszanak.²⁴ A kolostor elárulja az egykori szerzetes templomot.

A tatai szerzetes templomok közé tartozik a már ismertetett bencés apátsági templomon kívül, a tóvárosi, akkor új-tatai, franciskánus templom is, melyről következő fejezetünk szól kimerítően.

4. A szentferenciek kolostora.

Ki és mikor alapította, még homály borítja! Arról a kevésről is, amit tudunk róla, csak az utolsó években lebbent föl a fátyol. Legelőször 1462-ben találkozunk a kolostorral. Ezen időben a hirneves Varsányi István volt a ferenciek tartományi főnöke. Erről a rend évkönyvei azt írják, hogy a király anyja, Hunyadi János özvegye, a rend pesti házából betegen Tatára vitette, hol 5 nap múlva, az 1462. év tavaszán meg is halt. Ebből az évkönyvnek írója, Verebélyi Ambrus (1785—1791) azt következteti, hogy a franciskánusoknak¹ Tatán már a XV. században volt konventje. Ugy véljük igen helyesen, mert Mátyás király csak 1465-ben szerezte vissza a pusztulásra jutott Tatát a Rozgonyiaktól² s így a nagyasszony a beteg provinciálist kocsián még nem a királyi várba, hanem csak saját rendjének házába vitethette.

1491-ben egyik hiteles okiratban már egyenesen is történik megemlékezés a tatai ferencrendiek kolostoráról.³

1510-ből pedig már részletes elsőrangú forrás tanuskodik a ferencrendiek kolostora mellett.

Ekkor volt ugyanis a híres tatai országgyűlés, melyről nagyrészt a velencei követek jelentéseiből a következőket tudjuk. Az országgyűlés június végétől

szeptember közepéig tartott. A tárgyalások nagy részét nemzetközi kérdések képezték. Míg XII. Lajos francia király Magyarországot a Velence-ellenes szövetségbe akarta belevonni, addig II. Gyula pápa azt kívánta, hogy Ulászló magyar király I. Miksa császár és a velencei köztársaság kibékítésében közbenjáró legyen.

Ezen ügyek természete úgy hozta magával, hogy ezen a tatai országgyűlésen a külföldi és hazai előkelőségek egész raja jelent meg. Az előbbieik közül jelen voltak a pápa követe, a német császár három, a francia és lengyel királyok egy-egy követe. Továbbá a velencei, török, havasalföldi és moldvai követek, a brandenburgi örgróf stb. A magyar főpapok és főurak is nagy fénnnyel és számos kísérettel jelentek meg; névszerint Bakócz Tamás biboros, esztergomi érsek, Perényi I. nádor, kit 200 lovas kísért stb.⁴

Sem a királyi kastélyban, sem a városban nem volt olyan zárt helyiség, hol ezt a nagyszámu, előkelő gyülekezetet meg lehetett volna tartani, kivonultak tehát a szabadba, mint Budáról is szokás volt a Rákos mezejére kirándulni.

A jul. 2-án tartott első ülésről a velencei követ ezeket írta: „A szent Ferenc-rend kolostora előtt nyílt téren, köralakban voltak az ülőhelyek berendezve. Az elnöki széket a primás foglalta el; mellette a külhatalmak követeinek voltak helyek föntartva. A kolostor ablakait és födelét kíváncsi néptömeg tartotta megszállva.”⁵

A fenti leírásban említett „nyílt tér“, valamint az a körülmény, hogy a községgé, majd mezővárossá fejlődött Uj-Tata kolostor nélkül nem szűkölködhetett, egyenesen arra utalnak bennünket, hogy a ferencrendiek hajdani tatai kolostorát a jelenlegi Tóvárosban keressük.

Rohrbacher, Tata történetének írója, 1888-ban írásba is foglalta azt a régi hagyományt, hogy az 1510.

évi tatai országgyűlést a jelenlegi kapucinus kolostor előtti térségen tartották meg.⁶ Tehát valahol ezen a tájon állott a régi ferencrendi kolostor is. Ugyancsak ide tereli figyelmünket azon ősrégi temető is, mely a jelenlegi állami népiskola és honvédlaktanya helyén terül el s körülbelül a francia háborúk idejéig volt használatban.

A hitb. levéltárban levő adatok szerint is ez a f. r. kolostor a régi Budai-, jelenleg Esterházy-utca elején állott; azon házsor helyén, mely most a kapucinusoktól a Mönich-gyógyszertár mellett levő régi utig huzódik.⁷ Mikor 1882-ben a Budai-utcát fásították s e célból a jeleztük helyen a földet hosszában föl-ásták, most is élő tanúk látták a régi kolostor erős alapfalát s a két szintén előbukkant kerékvető-köröl a kolostor főbejáratát is meg lehetett ismerni.⁸

E szerint a ferencrendi kolostor olyanformán állott, hogy homlokzatával azon még most is nagy, sik, szabad térre nézett, melynek közepét a nemrégiben ásott közkut foglalja el.

A tatai ferencrendiek további történetéből a leg-hitelesebb források alapján a következőket tudjuk.

A magyarországi Szalvatorianus szent Ferenc-rendieknél (Observantes), kikhez a tatai ház is tartozott, már a középkorban szokásban voltak a minden második évben megtartott tartományi gyűlések.

Az 1524. évi tavasszal tartott gyűlésen elhatározták, hogy tekintettel a küszöbön álló, válsággal fenyegető török háborúra, összes kolostoraik féltettebb és értékesebb egyházi felszerelését a Báthoryak ecsedi várában fogják biztonságba helyezni.⁹

Ennek a határozatnak eleget is tettek. Egy később összeállított, s azért alighanem hiányos leltár szerint 73 kolostorukból néhány száz drágaságokkal ékített

misemondó-ruhát, antipendiumot stb. helyeztek el Ecse-den biztonságba. Ezen kimutatásban Tata egy antipediummal, egy misemondó-ruhával és 2 pluviáléval s így összesen 4 darab értékes egyházi öltözettel szerepel.¹⁰ Ezeknek sorsáról alább még megemlékezünk.

Egyelőre folytatjuk a tatai kolostor krónikájának egybeállítását.

1531-ig ismét semmi hír a tatai franciskánusokról.

Am ezen évtől egész 1567-ig tartott tartománygyűlési jegyzőkönyvek megmaradtak a gyöngyösi f. r. kolostorban s ezekből a tatai konventről a következőket tudjuk meg.¹¹

Özv. Kőfaragó Györgyné, a kolozsvári ferencrendiek „Confratrissa“-ja, 1531. dec. 19-én kelt végrendeletében több konventnek, közöttük a tatainak is 5 frtot hagyományoz.¹²

1531—1543-ig a tatai konvent élén ezek a gvardiánok állnak:

Tordai Mihály, 1531. (V. 10.)¹³

P. Mathias de Alfalu,¹⁴ 1533. (VI. I.) Ez az illetőségi név alighanem Al- vagy Alsófalu akar lenni; melyről már tudjuk, hogy az Ó-Tatába olvadt kisebb faluk egyike.

Kereszturi Vitális, 1535.¹⁵ (I. 24.) Ezt a gvardiánt ugyanakkor megbízzák a pataki „Custodia“ (kerület) felülvizsgálásával is.

Szabadkai Péter, 1537. (V. 20.)¹⁶ A régi gvardián megmarad továbbra is pataki felügyelőnek. — 1539-ből hiányzik a jegyzőkönyv.

Warbonai Balázs, 1542. (II. 2.)¹⁷

Az 1544. évi váradi gyűlésen tatai gvardiánt már nem választanak,¹⁸ ami biztos jele annak, hogy a török, ki Tatát 1543-ban elfoglalta és megszállta,¹⁹ ugyanakkor megsemmisítette a ferencrendiek kolostorát is.

A szerzetesek még elég jókor menekülhettek; ezt onnét tudjuk, mert az 1542. évi tatai gvárdián ezen a váradi gyűlésen némethinchi gvárdián lett.²⁰ Különben is az 1526—63. években megölt f. r. szerzetesek névsorában tatai paterre vagy fraterre nem akadunk.²¹ Mégis életük 1526—43-ig csak tengődés lenetett. A zárda lakói ugyanis ezen időben a Tatán többször megfordult özv. Mária királynénál kopogtatnak segélyért, minthogy sem ruházatok, sem élelmük nincsen.²²

A kolostor a török világ alatt romokban hevert. Ennek letűntével anyagát az 1743-ban, tőzsomszédságában keletkezett kapucinus kolostorba és templomba építették bele.

Ama körülmény, hogy a ferencrendiek 1638-ban Szokolcán tartott rendi gyűlésükön a Tatán való ujbóli letelepülést határozták el,²³ határozottan amellet bizonyít, hogy legalább a kolostor még akkor nem pusztult el egészen, sőt talán még lakható is volt.

A konvent keletkezésének ideje, mint mondtuk, még ismeretlen; de egy kis fény dereng már ezen homály fölött is.

Az idéztük gyöngyösi jegyzőkönyvben a konventek kerületeik és keletkezési idejük szerint vannak felsorolva. Látjuk, hogy a tatai konvent az esztergomi kerülethez tartozott s a sorrendben az 1288-ban alapított pesti konvent után következik. Utána a szintén megszűnt visegrádi és berényi konventek sorakoznak, melyeknek alapítási évét nem ismerjük. Ezek után jön a gyöngyösi konvent, mely 1400-ban keletkezett.²⁴ Ebből helyesen következtethetjük, hogy a tatai konvent 1350 körül keletkezett, valószínűleg az Anjou-házi királyok jóvoltából, kiknek Tata különben is sokat köszönhet.²⁵

Még csak, ígéretünk szerint, az Ecseden bizton-

ságba helyezett tatai egyházi fölszerelések sorsáról akarunk beszámolni.

Nemsokára a mohácsi vész után az ecsedi Báthoryak áttértek az új hitre; annak dacára, hogy a család apraja és nagyja a ferencrendi konfráterek és frátrisszák jámbor testületéhez tartozott;²⁶ ezért az ecsedi várukban letétbe helyezett drágaságokat nemcsak hogy ki nem szolgáltatták a jogos tulajdonosoknak, hanem lefejtve róluk a drágaköveket, gyöngyöket stb., csaknem 100 évig hevertették a ládákba gyűrt drága szöveteket.

Ami megmaradt, az 1613-ban, Báthory Gábor megöletése után, a várral együtt II. Mátyás király birtokába került.

Förgách Ferenc biboros primás a még akkor is 172 darabból álló készletet 2000 frtéért meg akarta venni; testvére pedig, Zsigmond, ki akkor Kassa és a felsőrészek kapitánya vala, fizetése fejében kérte magának a drágaságokat, hogy azután szegény egyházaknak ajándékozhasssa. Sőt be sem várva a királyi rendeletet, azok egyrészét mindjárt szét is osztotta, különféle templomok között.²⁷

Igy jutott a Kassára szállított tatai egyh. szerek közül az antipendium és a fekete pluviálé a szécsenyi f. r. kolostor templomába.²⁸

De csak 1619-ig voltak biztonságban. A Kassán maradtak ezen évben Bethlen raboló katonáinak kezébe kerültek és elkallódtak;²⁹ a szécsenyi templom és kolostor pedig ugyanazon évben a lángok martaléka lett;³⁰ a templommal együtt valószínűleg annak fölszerelése is elpusztult, mert azóta semmi nyoma a Tatáról odakerült egyházi ruháknak.

Ime, a középkori Tatának, amint az eddigi feje-

zetekben forrásszerűen kimutattuk, egy időben *hat* temploma volt Bonfin ugyan 1486-ban, — egyebek között — ezeket írja a városról: Duo utrinque pagi non ignobiles, duaeque basilicae.³¹ Azaz: mindkétfelől két, nem jelentéktelen falu és *két bazilika*. De ez a mi adatainkkal nem ellenkezik, mert Bonfin az ő leírásában magát a vártemplomot nem veszi figyelembe; sem a szentivánhegyi templomot, mert az már külön község volt; sőt még a szerzetes templomokat sem, mert ezeket nem bazilikáknak, hanem monostoroknak szokták nevezni. Persze a tatái kisserű Balázs-templomnak bazilika elnevezésében jókora nagyítás van, de ez Bonfin idézett munkájában megszokott dolog!

Ezek után még röviden Tata középkori művelődéstörténeti adatait akarjuk felsorolni, amennyiben t. i. ezek a plébánia történetével s a hivek hitéletével összefüggésben vannak.

5. Művelődés

Lakosok. Deodatusz Tatája, mint a megelőző fejezetekben kifejtettük, Zsigmond király uralkodása alatt három testvérközséggé fejlődött. A vár alján elterülő Tatán jobbra királyi emberek és nemesek laktak. Az okiratok több ilyenről névszerint is emlékeznek. Számuk mily nagy lehetett, kitetszik abból, hogy a törökvilág megszűnésével, 1701-ben ismét 31 nemes verődött Tatán össze.¹ Egyes nemesi kuriák még most is megkülönböztethetők. Pl.: a Miskey-ház, Maracskó-kuria, Ghicz-y-kert stb.

A bencés jobbágyok zöme a régente Alsó- és Felsőfalunak, utóbb Szentivánhegynek nevezett város-

részben tanyázott.² A legkésőbbi Uj-Tatában ellenben leginkább a kir. udvar szolgálatában állott iparosok, szolgák, szóval az urbéri házas és háztalan zsellérek csoportja telepedett le; a minthogy mai napig sincs e városrésznek (Tóvárosnak) tulajdonképeni határa, földbirtoka.

A lakosok nyelve Tatán, Szentivánhegyen természetesen magyar volt; de az uj-tatai, idegenből beköltözött elemek között a szláv nyelv volt uralkodó. Ezért Mátyás király egyik 1459-iki okirata Tatát már így osztja föl: a mi várunk Thata, magyar Thata város, *szláv* Thata város és Szentivánhegy falu.³ 1472-ben már találkozunk a „Thóth-Thata“⁴ s 1489-ben a „Thata-Tóth-város“ elnevezéssel,⁵ mely utóbbi név a mai elnevezést nagyon is megközelíti. A vár építését követő évtizedben azonban németek is szép számmal lehettek, mert 1415-ben az apáti soltész, azaz bírót, ki tatai vendég (telepes) volt, közönségesen csak „Richter“-nek hívták; vulgo Richter nuncupatum.⁶ A lakosok számát csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Tata mind a három részének összesen 6 temploma volt. Egy-egy templomra álagában 1000 lelket számítva, 6 ezer lakost nyerünk. Rohrbacher az egyik forrásban említett 5000 lóból kiindulva, szintén 6—8 ezerre teszi a középkori Tata lakosságának számát. (d. m. 56—57. l.)

Vallásra nézve azt gondolnánk, mások mint katolikusok nem is lehettek. Pedig nem úgy volt! Ó-Tatán ugyanis egy 1490. évi okirat szerint nagyobb-számu zsidók laktak, kiket arról vádoltak, hogy uzsoráskodásokkal a lakosokat kizsarolják. Ennélfogva Corvin János, mint Tatának földesura, 1490-ben Csicseri Orosz Mihály és Borsvai Péter tatai várnagyainak meghagyta, hogy Tata városából és annak környé-

kéből a zsidókat űzzék el. Ami meg is történt, Csicseri Orosz Péter uram nem csekély hasznára, mert ez alkalommal Ó-Tatán két olyan házat szerzett, melyeket előbb Mózes és Ábrahám zsidók birtak.⁷

Cimerek, pöcsétek. Az uj-tatai apáti jobbágyok német bírójáról szóló okirat még azért is fölötte érdekes, mert fejr-kék színü zsinóron rajta függ Tata város akkori cimeres pecsétje.

A cimer két mezőre osztott paizs; jobbik mezejében három (Anjou) liliom, alatta nyolc pólya; (a 4 folyó;) bal mezejében a kettős kereszt. Körirata (gót nagy betűkkel): SIGILLUM † CIVITATIS † DE TATA.⁸ A liliomok világosan mutatják, hogy Nagy Lajos korából származtak.⁹

Zsigmond király alatt a régi pecsét némi változáson ment keresztül, miként ez a városnak — kététségkívül régi minta után készült — 1769-iki ezüst pecsétnyomója mutatja. A pecsét felső részét ugyanis Zsigmond királynak álló alakja tölti be; fején a császári koronával, jobbában a jogarral. Az uralkodótól balra egytornyos kis templom, jobbra pedig dombok láthatók. Az alsó rész Magyarország cimere, olasz pajzson. A pöcséten következő körirat olvasható: Tata városának pecsétje. Anno 1769.¹⁰

Ennek mintájára készült az 1840-iki községi pecsét is.

Uj-Tatának középkori cimeres pecsétjét nem ismerjük. De a mai Tóvárosnak azon régi pecsétje, melynek használata egész 1646-ig visszavihető,¹¹ valószínűleg az ősi pecsétnek utánzata. Alakja: jobbra ballagó bárány, mellső jobb lábában kettős keresztet (Agnus Dei) tartva. — E cimer idők folytán csak annyi változáson ment keresztül, hogy báránya nem jobbra, hanem balra indul; s némely pöcséten nem

keresztet, hanem husvétí zászlócskát tart. A ma használatos pöcséten pedig a bárány a „Titkos Jelenések” hét pöcsétes könyvén foglal helyet.¹² Látjuk, valamennyiben sok a vallásos vonatkozás.

Mindezek azonban csak a városok pecségei voltak. Kétségtől a tatai plébániák sem szűkölködtek ilyenek nélkül; de a régiek közül eddigelé még csak lenyomatot sem találtunk.

Iskola. Történetileg igazolt tény, hogy ahol házánkban volt középkori plébániatemplom, ott egyuttal volt iskola is. Nem azért, mintha faluhelyeken az írás-olvasás iránt olyan nagy lett volna a lelkesedés; hiszen voltak akkor hatalmas fejedelmek is, kik ehhez a mesterséghez éppenséggel nem értettek; hanem inkább azon okból, mert a plébániatemplomokban nagyszámu oltárszolgákra s kiváltképen énekesfiukra volt szükség; avégből, hogy a miseéneket, temetéseket és az istentisztelettel kapcsolatos egyéb szertartásokat rendesen végezhesék és az akkor divatos gregorián éneket művelhesék. Ez okból ezen falusi, úgynevezett plébánia-iskoláknak mesterei rendszerint a latin nyelvben jártas papok, tehát egyházi személyek voltak.¹⁸

Minthogy pedig Tata is, mint láttuk, nemcsak egyszerű plébánia, hanem valóságos anyaplébánia volt, hozzá még Zsigmond király idejétől az uralkodó család rendes tartózkodási helye is, bizvást föltehetjük, hogy itt is volt plébánia-iskola; azaz olyan iskola, hol a kiválogatott fiuk kátét, éneket, olvasást s itt-ott írást is tanultak. Sőt a plébánián kívül a bencések s a kir. vártemplom sem nélkülözhatték ezen iskolákat. Ezen iskolák tehetségesebb tanulóiból kerültek ki azután rendszerint a világi és szerzetes papok is.

Egyébként is nagyon indokolt föltevésünket némi írott adat is támogatja. A szentivánhegyi plébánia

János nevű papjáról már megemlékeztünk. Azok között a tanuk között, kik halálánál jelen voltak s a hagyatéki pörben idézést kaptak, Gergely „konfessor” pap is szerepel.¹⁴ A konfessor pedig régi értelemben előénekes, énektanító papot is jelent.¹⁵ E szerint Gergely pap a tatái iskolák egyik énektanítója, mestere lehetett.

Céhek és egyéb társulatok. A céhek városunkban is már a középkorban keletkeztek. Egészen természetes is volt ez oly helyen mint Tata, hol a kir. udvar közelében az iparosok százai találtak állandó foglalkozást. Mindazonáltal hiteles alakban csak a híres „csapó”-céh középkori főnnállásáról van tudomásunk.¹⁶ Bizonyára a már akkoriban szép számmal levő molnárok sem maradtak céh nélkül Tatán. A törökvilág letűntével újra éledő céhek is jórészt a régiek megújhódásaként tekinthetők.

Egyéb egyh. társulatok közül még csak a „Corpus Christi”, magyarul „Szentségimádó Társulat”-nak van némi nyoma, ha nem is városunkban, legalább vidékünkön, amennyiben t. i. van rá történeti adat, hogy Garay Job nádor, 1461-ben a budai Oltáriszentség Társulatra bízta Baj és Halap nevű jószágok kezelését, melyeket a budai főtemplomhoz toldott Nádor-kápolna számára örökös misealapul adományozott.¹⁷

Vallásos élet. A vallás gyakorlatai és szertartásai nemcsak a nép lelki szükségleteinek feleltek meg, hanem egyuttal elméjét, kedélyét is istenesen szórakoztatták. A sok ünnep, a vele kapcsolatos drámai szertartások, az istenes templomi játékok (miszteriumok), a jelvényes céhek s más társulatok ájtatosságai, fölvonulásai stb. mindenkor kedves látványossággul szolgáltak; annál is inkább, mert a mai társodalom

rendes szórakozásait a nép akkor hirből sem ismerte. Janssen, Békefi, Kollányi művei egyaránt tanuskodnak róla, hogy az egyházi iskolák tanulói által előadott istenes játékok a középkorban általánosan el voltak terjedve. A nagyobb ünnepek miszteriumát (hittitkát) rendszerint színi előadásokban szemlélhették a hívek.

E tekintetben még a szigorú ferencrendiek sem képezték kivételt. Sok szép, vallásos szokást végleg elsöpört a törökvilág. Csak a miszterium, a templomi istenes színjáték maradt fenn a betlehemesek előadásaiban; ez is töredékesen és annyira elkorcsosodva, hogy az utcai betlehemesek teljes kipusztulását nem is igen fájlalhatjuk.

El volt terjedve akkoron plébániánkban sz. Balázs tisztelete is. Balázs volt a templom védőszentje; Balázs volt (1446—1465) a tатаi bencés apátnak a neve. 1449-ben 13 tатаi előjáró közül hárman viselték sz. Balázs püspök nevét.¹⁸ Ugyanazon korból maradt reánk a „Balázs-áldás“-nak, másképp „toroknyomás“-nak nevezett egyh. szertartás is; ami tudvalevőleg abban áll, hogy a pap két keresztbe helyezett gyerityát szorít a hívő torkához, miközben elmondja az egyház áldó imádságát.

Nagy volt a halottak iránt való kegyelet. Ámbár egyenes adat nem maradt reánk, bizonyos, hogy jámbor társulatok rendezték a temetéseket, melyeknél a templomi — fiukból álló — énekkarnak is kiváló szerepe volt. A halottakat vagy a templomban, vagy a templomot környező temetőben helyezték nyugalomra. Láttuk, errenézve még a sziklás hegyen épült sz. Iván-templom sem képezett kivételt.

Látjuk, a művelődéstörténeti adatoknak bizony szűkében vagyunk; de reméljük, idővel a levéltárak

pora alól kerül elő még több is. Ám a művelődés-történeti emlékek dolgában még szegényebbül állunk, mert ezeket megsemmisítette a törökvilág.

6. Törökvilág.

A mohácsi véstől Budavár visszavételéig terjedő hosszú, szomorú időszak (1526—1686), édes hazánkkal együtt a sir szélére hozta Tatát és az itteni ősi, kath. hitéletet is.

Ezen 161 év alatt Tata és vidéke minduntalan gazdát cserélt; különösen a jelzett korszak első 100 esztendejében. A cserével pedig rendesen véres öldöklés, rémes pusztítás jártak karöltve.

Zápolyák kétszer vetették itt meg lábukat. 1526-ban és 1529—1540-ig. A *törökök* kilencszer; u. m.; 1526-ban, 1529-ben, 1532-ben, 1543-tól 1545-ig, 1558—1566-ig, 1594—1597 máj. 22-ig, 1597 okt. 13-tól 1598 aug. 2-ig, 1602—1603-ig, 1683 jun.—okt. 12-ig. Ezenfelül *Bocskay* 1605-ben; *Bethlen* Gábor 1619-ben. Mindannyiszor, a jelzett idő után a királpártiak ragadták magukhoz a várat és a várost.¹

A mohácsi vész hírére a lakosság szétrebbent, mint a megrezzent madársereg. A Vértes-hegység *maróthi* szekeres táborába menekült nép, a hős Dobózi Pállal azonban vesztébe rohant. A mai Héregyh falu mellett elterülő „Emberölő völgy“ lett mindnyájuknak temetője. (Esztergomi főgimnázium 1907/8. tanévi Értesítője.)

A győzelmes törökök egész Tataig raboltak és égettek. Mindazonáltal ezen könnyű fegyverzetű, szálguló csapatok magában a várban kárt nem tehettek, s ittartózkodásuk is csak rövid időre terjedt.²

Ezért a biztosabb helyre menekült lakosság is a muló fürgeteg után ismét visszatért Tatára s ittmaradt az 1526. évi Zápolya-párti és az 1527. évi Ferdinand-párti békésebb természetű foglalások idején is.

De mikor a törökök 1529-ben és 1532-ben rengeteg seregekkel Bécs felé vonultak és az utjukba eső kisebb erősségeket megszállották, akkor már sokan véglegesen kiszorultak otthonukból s a kath. hitélet oszlopai is egymásután dűledeztek.

Legkorábban, ugylátszik, a bencések menekültek. Erre nézve bizonyítéku szolgál az a körülmény, hogy Máté, az eddig ismert legutolsó valóságos tatai apát, 1535-ben már Bakonybélben lakik;⁸ 1537-ben pedig a tatai apátsági birtokok visszaadása ügyében *Pannonhalmáról* tárgyalnak Baranyai Mátyás tatai várkapitánnyal; ugyanazon, a zavarosban halászni szerető uriemberrel, ki a mohácsi veszedelem után a szomszédos koppánmonostori birtokokra is rátette kezét.⁴

Az ősi plébánia lelkésze egyideig még helyt állott; de, ha a mondának hitelt adhatunk, csakhamar török rabságba került. A népmonda szerint ugyanis a mohácsi csata után, mikor mindenki sietett értékeiből holmiját elrejteni, Tata papja is kivitte a templom kincseit a rétre s ott, a sekrestyés jelenlétében 3 fa között elásta. Történt pedig, hogy a török berontott Tatára s a lelkészt is, sekrestyéstül együtt foglyul ejtette. Mindketten keserves török rabságnak néztek eléje! Ám a kishitű sekrestyés, hogy a rabságból menekülhessen, késznek nyilatkozott a kincs hollétét a törököknek elárulni. Ki is vezették mindjárt a rétre, de amint a kincs helyén a földbe vágta ásóját, viz buggyant föl s körülötte kerekre lesülyedt a föld. Ekkor keletkezett a feneketlen tó. A török hasztalan kereste benne a templomnak kincseit.⁵

Ez persze csak monda, de a magja, hogy a tatái plébános török rabságba került, igen valószínű. Az esemény különben 1543-ba is tehető.

A törökök ugyanis, miután Budát, Esztergomot elfoglalták, 1543. aug. 10-én Tatán is győzedelmeskedtek. A német-olasz őrség gyáván kivonult a várból, mire Achmed török vezér fölgyújtotta és romba döntötte nemcsak a várat, a magyar királyok fényes építkezéseivel együtt, hanem a két várost is, apátsággal, plébániákkal egyetemben.⁶ Ugyanezen sors érte, mint a megelőző fejezetben láttuk, részben a tóvárosi sz. Ferenciek kolostorát s egészen az ottani szűz Mária-templomot. Csak a tatái főtéren álló Balázs-templom és a szentivánhegyi külvárosi templom kerültek el, ha nem is a veszedelmet, de legalább a végleges fölforgatást. Utóbbit, mint a régi képek mutatják, a törökök valóságos erőddé alakították át.

Elmondható a Zsigmond- és Mátyás-korabeli Tatáról is: Az arany elhomályosodott, elváltozott a legjobb szín! Széthányattak a szentély kövei minden utcaszegleten. (Jer. Sír. 4, 1.)

Pedig a nyomorúság valójában még csak most kezdődött!

A török egyelőre ugyan csak 2 évig maradhatott a város és vidék ura, de ez is elég volt arra, hogy a felső vidékre menekült papok, nemesek, tisztviselők és jobbmódu polgárok Tatára többé vissza ne térjenek. A földhöz kötött nép, a jobbágyok ezt nem tehatték. Inkább a vidék kiterjedt nádasaiban és mocsarai között, erdőkben és barlangokban húzták meg magukat,⁷ s csak lopva szállingóztak vissza-vissza elhagyott otthonukba. Ez a törökvilágban rendszert, s még a kuruc-háborúkban is többször ismétlődött, miről öreg emberek még 1747-ben is tanus-

kodtak.⁸ De így is, úgy is csak szenvedés és pusztulás lett osztályrészük.

A törökök Tatát és vidékét, 1543 után a fehérvári szandzsákhöz (kerülethez) osztották be, s éppen ennek bégje volt a legkegyetlenebb és legkapzsisbb, ki újton-újra végigpusztította területét s valóságos embervadászatokat rendezett, hogy kapzsiságát kielégítse.⁹ Ezen bég idejében történt úgy 1553 körül,¹⁰ a szelimbarlangi tömeges emberölés is; miért is ezen eseményt, a szöllősi Jankovics-krónika följegyzése szerint, röviden mi is elmondjuk; mint olyant, mely Tata és vidékének már különben is megcsappant kath. lakosságát ugyszólván kiirtotta.

A bánhidai szőlők fölött levő lyukban, azaz üres kősziklában, egyik török beütés idején hét falu népessége keresett és talált menedéket. A szőlők fölött most is tátható nagy lyukat, a barlang nyílását, be-rakták s így az ellenség semmiképen sem árthatott. Talán azért nem, mert a meredek szikla nyílása megközelíthetetlen volt; vagy — mint az alábbiakból inkább érthető, — mert a rejtekhelyet avatlan szemek egyáltalán föl sem ismerték. A terméskőben oldalvást olyan szűk hézagot hagytak csak, melyen a menekülők egyenkint ki és be járhattak. Ez lesz alighanem az a hösszúkás rés, mely a barlang északi oldalán most is látható és használható. Történt azonban, hogy a barlangba szorult egyik asszony, kinek ölbe való kis gyermeke volt, elhagyta a menedékhelyet és le-szállott a folyóhoz. A szomszédos „tüskésben logerozó török“, — valószínűleg a gyermek sirása által figyel-messé téve, — a mosogató asszonyt csakhamar el-fogta és kivallatta. Mikor így a hét falu népének rejtekhelyét megtudta, neki indult a hegyi barlang megostromlásának. Először is a hegy megerősített kocsi-

feljáróját, a „vaskaput“ áttörte s így nehézség nélkül feljutottak a barlang tetejére. De mert a meredek, s különben is berakott homlokzati nyílás hozzáférhetlen volt, az egy embernek való, szűk oldalrésen kész halál nélkül pedig a barlangba nem hatolhattak, feltörték a barlang természetes sziklatetejét. Az így nyert nyílást a vaskapun felszállított égő szalmával, s talán még más fojtó szagu szerekkel addig tömték, míg csak a barlangba szorult nagyszámu nép meg nem fulladt.*

A török-tatár véredek ehhez hasonlóan akárhányszor rajtaütöttek a falvakon, a kifürkészett rejtékhelyeken s a százával, néha ezrével kezükbe került keresztényeket lemészárolták vagy rabságba hurcolták. Egy-egy országos beütés vagy hadjárat után 50—100 ezer rabot hurcolt magával a török; úgy, hogy 75 évvel a mohácsi vész után már körülbelül félmillió magyar alattvaló jutott keserves török rabságba.¹²

E rabok sorsa ismeretes! Az idősebb férfiakat, asszonyokat — ha előbb nem, utközbén — rendesen leölték; az erőteljeseket, fiatalokat, még a kis fiucskákat is megkímélték. De miért? A fiukat Stambulba

* Jankovics idejében (1800) még mindig heverték embercsontok a barlangban. De, mint írja, 50 esztendő előtt (1750) egynehány kocsira való embercsont hevert ottan, mindaddig, míg bizonyos Oroszlánszkiné nevű bánhidai özvegy asszony, „a jó keresztény cselekedeteinek színe alatt, egész életében batyuban a bánhidi csonttartóba (régii temetők csontháza) által nem hordta volna“. Jankovics mindezeket 80—90 esztendőös öreg emberek elmondása után foglalta írásba; de még így is elhelyezhető az egész esemény az 1683-iki nagy török háború idejébe, mikor a pogány huzamosan, de egyuttal utólszor is nyugtalanítá Tata vidékét. Máskép a csontok ottmaradása nem igen volna megmagyarázható. — A „Szelimlyuk“-nak nevezett barlang különben még ma is meg van; akkora, mint egy jókora pajta, s ezer ember könnyen elérhető benne. Ám a főbarlangnak még mellékágai is vannak; de ezeket a nyílásokról és sziklákról leváló törmelék már annyira betemelte, hogy szinte hozzáférhetlenek. Némi fáradsággal és készüllettel azonban kikutatásuk még mindig lehetséges volna.¹¹

szállították, hol keresztényirtó katonákat neveltek belőlük. A fiatal asszonyok, leányok sorát jobb ha nem is említjük. A rabságba esett férfiakkal nem egyformán bántak. A szegény sorsuakat kemény munkára szorították s mint rabszolgákat adták-vették őket. Az urakat, jobbmóduakat börtönbe vetették s mindaddig gyötörték, míg övéik a busás váltságdíjat meg nem fizették. Egy-egy papért például 100 arany váltságdíjat követeltek. Egy franciskánusnak ára 500 frt értékű rab volt.¹³ A katonák, ha közvitézek voltak, 100—120 frtba vétettek.¹⁴ Egy-egy apró gyermek 70 tallérba.¹⁵ Nemes emberek 1000—2000 talléron alól haza nem kerültek. Főurakat s előkelőket 10 ezer tallérig is megsarcoltak, mint például Kisfaludy Mihály győrmegyei nemest, Kemény János erdélyi hadvezért és későbbi fejedelmet.

Kivételes esetekben a törökök még ennél borosabb árt is szabtak meg. Így 1562-ben Mágocsy Gáspárnak 14 ezer, Bebek Györgynek pedig egy évvel később 30 ezer aranyba került szabadon bocsátása, a sok aprólékos ajándékot nem is számítva.¹⁶ Néha a rabot haza is bocsájtották a váltságpénz egybegyűjtésére.

Ilyen viszonyok között nem is csodálkozhatunk, ha a hírhedt fehérvári bég, kinek rendes évi fizetése 2500 arany volt, azzal dicsekedett, hogy egyetlen évben 85 ezer aragnál is több jövedelme volt.¹⁷

Mellesleg megjegyezzük, hogy alkalomadtával a magyar vitézek is igyekeztek a kezeikre került török rabokból pénzelni. Egy-egy győzelmes csata vagy sikeres portyázás után rendszeren a kótya-vetyék következtek, melyeken a zsákmányul esett rabokat felosztották és értékesítették. Hogy hozzánk közel eső példát említsek, ilyen kótya-vetye volt 1630-ban az

ácsi völgyben, mit a komáromi és tatai magyar katonák tartottak meg titokban. E kőtya-vetyét Baróti István tatai vitéz foglalta irásba. E szerint minden kardra 7—8 tallér jutott. Ilyenkor persze az áru potomon kelt, s jobbára a kapitányok igyekeztek összevásárolni a rabokat, illő nyereség reményében.¹⁸ A zsákmány volt akkor a katona rendes fizetése!

Gazdag s busásan jövedelmező pénzforrása volt a töröknek a sokféle adópénz is. Ezen szomorú időszakban a szegény magyar 24-féle pénzbeli adót fizetett a töröknek.¹⁹ Szolgáltatta ezenkívül a természetbeli adókat, tizedeket stb., s hordta az önkénytelen sok ajándékot.²⁰ Hegyibe az adókat rendesen adóbérlők hajtották be, kik, hogy hamarosan meggazdagodjanak, mint a piócák szipolyozták a szegény népet.²¹

Jaj volt a szegény kereszténynek, ha adóját be nem szállította. Először is ráírt a basa vagy bég, ilyenformán: „Ti, kik ezen levelemet megkapjátok, nyissátok ki szemeiteket, hogy 3 nap alatt a kívánt szekerek táborunkban legyenek; ellenkező esetben, bírók és előljárók, szétzuzom kezeiteket és lábaitokat és a csecsemőt anyja méhéből hasítom ki. Ez nem az én, hanem leghatalmasabb császáruk parancsolata. Kelt Esztergomban, 1661. máj. 4-én.”²²

Aztán jött az „executio“, egy-egy fegyveres beütés vagy embervadászat alakjában. Így pl. 1644-ben az esztergomi törökök Komárom irányában 300 embert elraboltak; 1648-ban Tata körül tavasszal többeket, aratáskor pedig ugyanitt sok aratót foglyul ejtenek a törökök; 1655-ben dec. vége felé Érsekújvár körül 3 falut kiraboltak és fölgyújtottak, a lakosokat részint leölték, részint elhurcolták. 1661-ben ugyanazon vidéken 200 embert raboltak el. 1662-ben

ismét e tájon egy behódolt faluból az esztergomi bég 2 nemest, egy cigányt és 40 jobbágyot ejtett foglyul; csak azért, mert hat év óta nem fizették meg adójukat. S ez így ment csaknem évről-évre, mindig más és más vidéken.²³

Ezen bánásmód és eljárás következtében a megye lakossága rohamosan fogyott s különösen az előbb oly sűrűn lakott tatai és gesztesi járásokban alig lézengett egy-két ember. Így 1562—63-ban Tatán a befolyt adó után ítélve, csak 17 *lakott* ház lehetett. Ezek török császári adója kb. 32 magyar forint. (852 akcse; 40 akcse = 1 tallér = 1½ magyar forint.) 1576-ban ugyanitt már csak 10 adófizető ház volt, kb. 18½ m. frt adóval.²⁴ Egy-egy házra ez időben négynél több tagot nem igen lehet számítani,²⁵ s így Tatának ekkortájt 40 lakója lehetett. Ezek is nem annyira házakban, hanem hogy a jómódnak még csak látszatját is elhárítsák magukról, inkább csak odukban, nyomoruságos vermekben laktak.²⁶

Kivételt képeztek természetesen a vár és egy-két malom. Magában a várban, átlagos számítás szerint körülbelül 300 katona állomásozott; fele magyar, fele német. A magyar katonák huszárokból és hajdukból, azaz gyalogosokból állottak.²⁷ Ezekről, vagyis inkább tanyáikról nevezték el a Katona- és Hajdu-utcákat is.

A malmok meg azért mentek kivételes számba, mert a XVI. században a templomok és némely nemesi udvarházak mellett a malmok is „asylum”-ok voltak, hol nemcsak az igazságtalanul üldözöttek, hanem a bűnösök is menedéket találtak s azért azon háborús időkben napirenden volt „a malmokban való bujdosás.” Ilyen malom volt egyebek között a tatai nagy (ma cifra) malom is, mely hazánk egyik legnagyobb és legszebb e fajta épülete lehetett. Színezett képe és

belső berendezésének rajza 1587-ből szerencsésen reánk maradt, a bécsi közös p. ü. levéltár „Hungarica“ osztályában. Talán az egyetlen e nemű emlék a XVI. századból.²⁸ A törökök ezen szép malom fenntartása érdekében mindent elkövettek. A császári hadak a 16 éves háboruban mégis elpusztították. A békeség megkötése után Ali budai basa Csáthy Gergelynek hitlevelet adott, hogy az újra fölépítendő malom békés birtokában senkitől sem engedi háborgatni és sem dézsmát, sem szolgálatot tőle nem kíván. A budai basa ezen hitlevelét 1612-ben Musztafa effendi is megerősítette. Prayner János győri generális is adott hitlevelet (még pedig magyar nyelvűt) Csáthynak, hogy egyébféle jobbágyas molnárok szokása szerint az malombeli igazságot (adókat) minden esztendőben vagy ő, vagy az ő maradékja jámborul tartozzék megadni.²⁹

1603-tól kezdve, mikor a török őrség véglegesen kiszorult Tatáról s nemsokára bekövetkezett a zsitvatoroki, majd a bécsi béke is, a viszonyok lassacskán ismét javulnak. 1612-ben a Tisza vidékéről kiszorult magyarok is vetődnek, jóllehet kis számban, Tatára és vidékére, — nevezetesen Kocsra — és szaporítják valamivel a jobbágyok számát.³⁰

Igy 1623-ban Szomódnak már 8 $\frac{1}{2}$, Tatának 8, Bajnak 4 (bekerített) portája (egész telkes gazdasága) van.³¹ Mégis az adóteher éppen a csendesebb idők beálltával kétszeresen nehezedik a szegény tataiakra. A törökök u. i. Tatát és vidékét, mint a budai kir. vár tartományát, hódoltsági területnek vették, s az adót kérlelhetetlenül megvették rajta. A Velics-féle defterek szerint például 1627-ben Tatán a kincstári adó 30 ház után 1500 akcse. Tehát minden házra körülbelül 2 magyar frt. jutott, amiért akkor annyit

adtak, mint ma 60 koronáért. 1632-ben a hűbéradó Szent-Iványon 8000, magán Tatán 17,000 akcse.³²

De ez még nem minden! Ezenfelül a török a hódoltságbeli falvak lakóit elhajtotta várépítésre s nemcsak épületefát, hanem még pénzt is kellett e célra adniok.³³ Valóban, ha megfontoljuk, hogy a hódolt parasztnak nemcsak a magyar (kir. sereg) ellen kellett palánkfát állítani, bástyákat és védműveket építeni, hanem a török hadsereg tisztjeit élelmezni, fizetni, mindennemű hadi- és élelmiszerét, podgyászát szállítani, akkor világosan látjuk, hogy a hódolt jobbágy sorsa még siralmasabb volt, mint a török területen lakóé.³⁴ Ez a török adózás 1686-ig tartott. Az utolsó években azonban már csak 300 tallér (450 forint) volt a megállapított évi adó; s ezt is, ha tetszett, báranyokban és gabonában fizethették a tataiak.³⁵

E mellett a hódolt tataiak saját idegen: német, olasz, vallon várőrségüktől is szenvedtek; sokszor többet mint a töröktől. Megtámadták s fosztogatták a nemesi kuriákat, szőlőkerteket; sokszor még a megyei gyűlésekre igyekező nemeseket is elfogták s börtönbe vetették s az amugy is lefogyott tataiaiktól elharácsolták a beszedett adókat és tizedeket. Mindez a várkapitányok tudtával, sőt nem egyszer azok egyenes parancsára történt.³⁶

Akadtt olyan német kapitány is, Souches, ki az udvardi járásban 30 keresztényt fölakasztatott, negyvennek pedig orrát-fülét vágatta le, mert, amint parancsolva volt, élelmiszert vittek török uraságuknak Érsekújvárra.³⁷

Minthogy a törökök Tatán nem igen tudták lábukat állandóan megvetni, — 8 év (1558—1566) volt a leghuzamosabb idejük, — nem is értek rá valami nagy kényelemmel berendezkedni. Volt a vár

közelében két fürdőjük; egyik a régi barát-fürdő, mely most is látható az apácák telkén; a másik a jelenlegi latinfölrásos grófi hideg fürdő, melyet ma is még török-fürdőnek neveznek az idősebb kastélybeliek. Volt továbbá temetőjük, mindjárt a vár előtt, amint azt Tata régi képein is szemlélhetjük.

A hajdan oly híres plébániát azonban a török nemcsak rombolással, öldökléssel és örökös sarcolással tette tönkre, hanem főleg azzal, hogy az akkor föllépő hitújítók pártjára állott s diadalra segítette ügyüket.

7. A hitújítás kora.

A mohácsi veszedelem nemcsak a török rabigát hozta édes hazánkra, hanem ama másik nagy szerencsétlenséget is, hogy az ezideig egységes, ősi hitben élő nemzetet vallásilag is szétszakítá s több ellenséges érületű táborra osztotta.

Az új hitet németországi kereskedők, Németországban tanult magyar diákok és német várkapitányok terjesztették először hazánkban.¹ Éppen ezért csufolták nálunk az új hitet német hitnek.

Ez az új hit idegen volta dacára is gyorsan terjedt el mindenfelé. Kiváltképen azért, mert Mohácsnál a püspökök egy része elhalt s ezeknek javait mind a két magyar király hadi célokra foglalta le. S a mi még ennél is nagyobb baj volt, a többi püspöki vár és város is világi urak, nagyobbrészt német kapitányok kezére került, kik Luther új hitének titkon vagy nyíltan buzgó terjesztői valának.²

Ugyanezen sors érte az ország legjelesebb apátságait és prépostságait is.³

A püspöki székek megüresedésével és vagyonuk-

nak lefoglalásával karöltve járt a papnevelés elhanyagolása és a papi fegyelem meglazulása.

Ezen okok miatt akkoriban a tridenti zsinattól általánosan várták, remélték a papok nősülésének és a 2 szín alatt való áldozásnak megengedését.⁴ Sokan a papok közül ezt az engedélyt előlegezték maguknak s mert reménységükben csalódtak, szintén az új hit apostolaihoz szegődtek.

Ha most még a török-tatár okozta rémséges emberpusztítást is figyelembe vesszük, nem csodálkozhatunk azon, hogy a r. k. papok és plébániák száma hihetetlenül megfogyatkozott. Így a török-világ végén a nagyváradai egyházmegyében 7 plébánia volt; a váciban 5, a diakováriban 3,⁵ a csanádiban pedig egyetlenegy sem.⁶

Ilymódon, a püspökök és plébánosok nélkül maradt nép között könnyen hódított elébb a lutheránus, majd utóbb a kálvinista vallás.

Elősegítette e mozgalmat a török is, különösen az igája alá került és vele szomszédos hódoltsági területeken; mert jól tudta, hogy a protestáns magyar nem vágyik a kath. Ferdinánd uralma alá.

A királyi területeken pedig kapzsi magyar urak ártottak sokat a kath. egyháznak. Ugyanis a szakadatlan külső és belső háborúk, villongások idején lefoglalták az egyházi javakat s nemcsak maguk követték az új hitet, hanem jobbágyaikat is rávették (cujus regio, eius religio) annak elfogadására; néhol erőszakkal, másutt fortéllyal; amennyiben a kath. vallás szertartásait, külsőségeit sokhelyütt érintetlen hagyták (csonka misék), s ezzel az ősi hitéhez többnyire hiven ragaszkodó földnépét sokszor megtévesztették.⁷

Íme így állott a mohácsi vész után a vallás dolga az országban; ami magát Komárommegyét illeti, az

uj hit először magában Komáromban ver gyökeret. 1527-ben a szász származású Braunstein Ernő a várkapitány, aki a helyőrségi német katonák legnagyobb részével már az uj hitnek követője; azonképen utódja is, a szintén német Hardek János. Ezek az urak 1530-tól fogva már rendes német predikátorokat tartottak a várban. Tiborc, a német katonák papja, 1562-ben nagybőjt idején nősül meg.⁸

Katholikus részről hiányoztak, a kik őrt állottak volna! A győri püspök elesett Mohácsnál. Birtokaikat lefoglaltak a Bakácsok, Pál és Péter (1527—1554), I. Ferdinánd hadvezérei.⁹ A tatái plébános török rabságba esett; a bencések menekültek s birtokaikat, mint tudjuk, lefoglalta s a tatái várhoz csatolta Baranyai Mátyás világi ur;¹⁰ ugyanaz, ki-nek vezérlete alatt Enyingi Török Bálint és Báthory Bonaventura 1538. március 31-én megrohanják Győrt, kirabolják és fölgyújtják.¹¹ Mégis, még eddig nincs rá bizonyságunk, hogy a hitujítás hullámai 1543 előtt Tatára is elhatottak volna. Baranyai foglalása ugyan gyanus, de egyszerű hatalmaskodás s a zavarosban való halászás is lehetett. Az uj hitűekkel rokonszenvező tatái kir. jószágkormányzó, Bornemissza János pedig Budán lakott s 1526-ban már János király párti embereknek kényszerült helyét és hivatalát átengedni. 1543-tól kezdve pedig, mikor a török véglegesen betette ide lábát — mint a megelőző fejezetben láttuk — Tatán és vidékén semmi-féle hitélet nem lehetett, mert egyáltalán ember se volt, ki állandóan itt lakott volna. 1561—1562-ben már csak 9 kath. plébánosa volt Komárommegyének; de ezek is az esztergomi egyházmegye területén. Tehát a Duna védte részekben.¹² A győri egyházmegye-hez tartozó részek, Tata és vidéke, nagy pusztaságot

képeztek, hol akkor plébánia egyáltalán nem is létezett.¹³

Az időnként keresztény kézre került Tata várának katonái között lehettek ugyan ujhitűek is, de ez a folytonos háboruságok közepette észrevétlen maradt.

Ez volt Tata és vidékének képe a zsitvatoroki (1606), s némileg a nikkolsburgi (1622) békéig is.

De már eközben az országos helyzet lassanként átalakult a reformátusnak nevezett új hit javára.

1591-ben a dunántúli reformátusok elváltak az ágost. evangélikusoktól.¹⁴

1603-ban a törökök ugyszólván végleg kiszorultak Tatáról s helyüket határozottan az új hit pártján álló német kapitányok foglalták el, kik a kir. vár őrségét a mai Hajdu és Katona utcákban állandóan letelepítették. Ennekutána jöttek a győzelmes Bocskay és Bethlen háborúk, melyek ismét csak megerősítették a reformátusok helyzetét; kik eközben számszerint is tetemesen szaporodtak, mert ez időtájt (1612) a már reformátussá lett Tisza vidékéről új jobbágyok érkeztek Tatára és vidékére.¹⁵ A kapucinusok 1743-al kezdődő házikrónikája szerint már 1597-ben elterjedt volna Tatán és vidékén a helvét hitvallás.¹⁶ Minő arányban történt az új hit ezen terjedése, nincs még kellőleg kiderítve; de annyi kétségtelen, hogy 1650-ben a református hitközség Tatán és Bajon is már szervezve van; sőt nemcsak Tatán, hanem annak egész vidékén is.¹⁷ Ugyszólván minden régi kath. templom az ő kezükön van; közöttük a tatai piacon álló ősi Balázs-templom is.¹⁸

Szóval mindjárt 1600 után az ev. ref. vallás úgy városunkban, valamint vidékén annyira elhatalmaskodott, hogy 1650 körül egész Komárom megyében már csak 6 kath. plébános és 4 egyházi tény-

kedést végző világi alkalmazott (licenciátus) van. A reformátusoknak pedig ugyanakkor (1650—1668.) összesen 54 anyaegyháza van a megyében.⁹

A Pázmány primás megindította hitvédelmi harc eredményei megyénkben és különösen városunkban csak lassan mutatkoztak és a következőkben nyilvánultak.

1622-ben nagyszombati ferencrendűek jönnek Komáromba missiót tartani.²⁰

Négy évvel később ugyanott már a jezsuiták jelennek meg s 1649-ben végleg le is telepednek.²¹

1634-ben Pázmány Péter földesuri jogánál fogva Mocsáról elűzi a prédikátorokat.²²

Ugyanezen időtájt (1632—1640) a tatai vár és urodalom zálogképen ismét egy kath. főurnak: Balogh Istvánnak kezére került.²³ Ez kezdette meg a körülbelül 100 évig szünetelő kath. hitéletnek ujjaélesztését; ami ilyenformán történt.

Először is, mint földesur, eltávolította Tatáról a prédikátorokat. Ezután ujhitű katonáit és jobbágyait birságokkal és egyéb erőszakos eszközökkel is, ösztökelte a kath. vallás fölkarolására és befogadására.²⁴

Ám sok eredménnyel e kísérletek sem járhattak. Van erre kétségtelen adatunk. Ugyanis midőn a Baloghot követő harmadik zálogos földesur: gróf Csáky László (1646—1662) a kath. istentisztelet nyilvános gyakorlatát rendszeresíteni akarta, azt csak a vártemplomban tehette. Itt is tulajdonképpen csak szolgaszemélyzete részére, mert jobbágyai és katonái *mind* az uj hit követői voltak.²⁵ Az egész ujraélesztett várplébániában hét párnál több katolikust nem lehetett találni. Tehát össze-vissza mintegy 30 kath. lélek lehetett akkoriban (1646) Tatán.

A kath. hitéletnek némi szerény haladása 1651-ben mutatkozik, mikor is az eddig elhagyottan vagy világi célokra szolgáló szentivánhegyi ősi templomot ismét berendezik a kath. istentiszteletre. Ezt onnét tudjuk, mert oltárkövét a mondott év november 13-án szentelte föl Tharnócy Mátyás váci megyés püspök, mint az értékes oltárkö aljára ragasztott és hitelesen lepöcsélt bizonyítvány erről mindmáig tanuskodik.²⁷ A templom máig megmaradt harangocskáját szintén ekkor szereztek be.²⁸

Tekintettel a hivek elenyészően csekély számára, Csáky gróf nem is gondoskodott tatai plébánosról. Az ő idejében, még 1661-ben is, a komáromi jezsuita atyák jártak ide a lelkipásztori ténykedések elvégzésére.²⁹

Azonban utódja, Péter (1662—1671) — már szervezi a városi plébániát s az új plébánosnak fizetésül rendel 118 frt készpénzt s 20 komáromi m. rozsot.³⁰

1671-ben, mikor a Wesselényi-féle összeesküvést országszerte elnyomták s Tatán is a régi Balázs-templomot, a szomszédos paplakkal együtt a reformátusoktól ismét visszaveszik,³¹ a vár-plébános az, aki átveszi a templomot és elfoglalja a neki ismét kijelölt paplakot.³²

Ugyanekkor a baji templomot is nemcsak visszaveszik a reformátusoktól, hanem a prédikátort, Samarjai Mártont, a pozsonyi törvényszék elé állítják,³³ honnét régi helyére és hivatalába többé vissza nem térhetett.

Mégis az új plébánosnak nyája nem igen szaporodott, a fizetése meg még kevésbé, mert az ujhiti városbeliek ahhoz semmivel sem járultak.³⁴

Sőt még a bajiak is, ha már nem volt prédikátoruk, legalább levitát szereztek maguknak.³⁵

Ezt is könnyű megmagyarázni. Ezen időben ugyanis a Thököly fölkelése már a levegőben volt; ezenkívül a törökben is erős támaszra találtak a segélyért hozzá folyamodó reformátusok. Az esztergomi bég meg is esküdött a nagy Allahra, hogy örök rab-ságra veti azon kath. papokat, kik a hódolt falvak-ban megjelenni merészkednek.³⁶ Pedig hát Tatát is, mint előadtuk, a törökök a hódoltságához számították, s huzzák is évi adóját.

Igy aztán 1679-ben megeshetett az a szomorú dolog, hogy a hívők nélkül szűkülőködő tatai kath. templomot az örökös pénzzavarokkal küzködő kath. főúr, gróf Csáky László földesur, 600 forintért eladta a reformátusoknak, kik 9 éven keresztül csak fatemp-lomban ájtatoskodtak.³⁷

A reformátusok különben egy év mulva már újra elvesztették a pénzen vett templomot,³⁷ s az 1681-iki országgyűlésen visszareklamálják.

Övéké is lett, de csak 1683-ban, mikor a török tábor Thököly kíséretében Bécs felé vonult és Tata ismét török kézre került. A kath. földesur, ki egy-uttal tatai várkapitány is volt, valamint a kath. hivek sietve menekültek. Az a kevés is, amit a kath. hitélet terén 50 év óta keservesen építettek, ismét romba dűlt. A törökök barátságának örvendező ujhítek ma-radtak győztesek, egyedüli urak a szomorú csatatéren.

8. A romok eltakarítása.

A törökök világraszóló bécsi veresége (1683), de különösen Buda visszafoglalása (1686) után Tata helyzete gyökeresen megváltozott. Thököly dicsősége elhalványult. Tata a török rabigája alól véglegesen fölszabadult. Az eddig bujdosásban élő, vagy idegenbe

menekült lakosok, illetőleg ezek maradékai ismét visszaszállingóztak az ősi tűzhelyekhez. Így magyarázható meg, hogy Tatán 1690-ben már 60 gazda és 6 nemesi család telepedett le. Ez a szám azután rohamosan szaporodott; úgy, hogy 1694-ben ugyanitt már 254 gazda és 41 nemes lakott;¹ dacára annak, hogy 1691- és 1693-ban pestis is pusztított városunkban és a vidéken.²

A visszavándorló lakosság sorában természetesen már szép számmal voltak katolikusok is. Helyzetük is kedvező volt; mert a töröktől és Thökölytől megszabadult kormány és földesurak most már erősen védelmezhatték a katolikusok jogait. Visszaszerezték a katolikusoknak nemcsak a tatái, hanem a baji templomot is.³

Ekkortájt tűnik föl Tatán az erőyes, lángbuzgalmu új plébános: Ujváry Gergely. Honnét jött? Eddig ismeretlen! Csak annyit tudunk, hogy az 1689. év nyarán már derekasan működik hivatalában s ugyanakkor meg is kezdette a máig meglevő keresztelési és házassági anyakönyvek rendszeres vezetését. Ugyanezekben jegyezte föl Ujváry sajátkezüleg, hogy 6 év alatt, t. i. 1689-től 1695-ig, összesen 5011 lelket keresztelt meg és 184 párt esketett.⁴ Minthogy azonban a Tatán kereszteltek anyakönyvé ugyanakkor évenként kb. csak 100 keresztelést mutat ki, nem lehet másképp, minthogy Ujváry a papok nélkül szükkőködő vidéken is járt-kelt mint vándor-lelkész s az itt keresztelteket is bevette fönti kimutatásába.

Ujváry plébános szintén az ősi, már megviselt plébánia-épületbe tette át lakását s itt rendezte be hivatalát. Maga jegyzi föl,⁵ hogy 1692-ben téglapadlózattal rakatta ki a plébániaházat. Ennek régi voltát különben gyaníthatjuk már onnét is, mert a Győrben

örzött 1732-iki Viz. Kan. rossz épületnek mondja a plébánialakot. Egyébiránt az épület régisége a jelenlegi iroda-helyiség boltozatáról is elég világosan leri. Az épület és belső berendezésének leírására csak az 1782-iki Viz. Kan.-ban akadunk először. E leírás szerint közel van a templomhoz, van 2 szomszédja s ötszobás plébános-lakása. A káplán-lakás nincs megemlítve.

Visszatérve Ujváry plébánosra, rendezett buzgó-sága mellett bizonyít az is, hogy nem a saját, hanem inkább Isten házára fordította figyelmét és ujjáalkotó képességét.

Krónikája szerint szerzett a templomnak 1692-ben, Sziogyártó János hagyatékából szószéket, Fehér György ur jóvoltából gyóntatószéket s ugyanakkor egy pluviálét is templomi és körmeneti használatra. Ugyanezen évben téglákkal rakatta ki az egész templomot s áldoztató-rácscsal is ékesíté, ami krb. 100 frtba került. Csináltatott még szent sírt is, melynek ára 30 frt volt. 1693-ban keresztelő-kutat szerzett be 8 frtért. Ugyanezen évben vett még ezüst szentségtartót 85 frtért. Nekivaló trónust 30 frtért. 2 mázsás harangot száz és egynéhány forintért. Kapott ugyanakkor még egy félmázsásat is Ő Eminenciájától. (Kolonich Lipót, bíboros; akkor győri püspök.) Ezekhez jött 1694-ben még 3 misemondóruha, egyik igen értékes és nagy műbecscsel bíró, mert hátsó részét a bold. Szűznek vörös selyemből domborművileg előállított teljes képe díszíté. E mellett javadalmáról sem feledkezett meg egészen a buzgó plébános, mert 1692-ben megszerezte a plébániának a „Büdös kut“ közvetlen szomszédságában elterülő kertet.

Szóval hűséges sáfár volt Ujváry minden tekintetben, amint ezt a távozásakor fölvetett következő jegyzőkönyv is érdekesen tanúsítja. „Anno Dni. 1695.

14. Martii. Mi ide alul megírt Tisztviselők (u. m.): Kántor János Vayda, Markoviczky Péter, Gombkötő Ferenc tizedesek, Maracskó János Ur, Gróf Chzáki László Ur ő Nga Főembere jöttünk be ezen Tatai kápolnába Nemzetes Sokoray János Tatai Vice Kapitány Ur parancsolatjából a Templom eszközeinek megtekintésére és Tisztelendő Plébános Ujváry Gergely uramtól kézhez adására és helybenhagyására. Azért mindeneket helyben találván — — (két elmosódott szó) följebb említett Pater ur felírta és rendbe látta; sőt azon fellyül a ládába egynéhány — és szép keszkenőkkel többet találtunk. Böcsületesen hagyá el Pater Ur a templomot — — — kit (mit) kezünk írásával is megerősítettünk. Maracskó János, Kántor János Vaida, Markoviczky Péter.“ (U. o.)

Éppen akkor, mikor Ujváry 6 évi fáradságos munkáját befejezte, megépült a bodajki bucsujáráhely új kápolnája. A török járom alól fölszabadult hálás nép ezrével sietett a július 2-án végbement fölavatási ünnepségre. A sok ezernyi sereg között ott volt a tatai processio is 300 emberrel.⁶

Nem is lehetett máskép, minthogy Ujváry az összes tatai plébániákat gondozta. A vár- és tóvárosi plébániákat illetőleg, még ezen fejezet szolgáltat adatait. A szentivánhegyi, mint utóbb látjuk majd, tényleg egészen beleolvadt a tatai plébániába Csakis azon egyetlen kiváltsága maradt fenn, hogy a templom védőszentjének, Ker. szent Jánosnak ünnepén (jun. 24-én), az anyaplébánia templomából ünnepélyes körmenetben voultak a hivek föl a Szentivánhegyre, hol nagymisével és szentbeszéddel ülték meg a régi bucsu napját.⁷

Azonban valamint Ujváry, azonképen az ő közvetlen plébános utódai: Horváth János (1702—1712),

Paulovics János (1712—1715), Almásy Pál (1715—1719), Pogány Pál (1719—1726). (L. Függ. 3. Fej.) nem sokáig lekipásztorkodtak Tatán. A fáradságos munkakör, az elégtelen jövedelem s a reformátusokkal való szüntelen küzdelem lehettek azon okok, melyek miatt a plébánosok oly hamarosan igyekeztek Tatáról szabadulni.

A túlságosan megterhelt tatai plébánia 1712-től fogva a várkáplán személyében kisegítőt is kapott. P. Makard moóri kapucinus költözött a várba s itt nemcsak misézett, prédikált — persze németül — hanem némely plébánosi jogokat is gyakorolt kisegítőképen — per modum subsidii.⁸ Ennek dacára Szombath Miklós plébános 1732-ben még erősen panaszkodik, hogy egyetlen káplánnal 7 plébánia ügyeit kell intéznie. (Viz. Kan.)

Tóvárosban ugyanekkor még nem volt semmiféle templom, ezért leginkább az itteni hivek jártak a várbeli német istentiszteletre.

Ráadásul ezidétt még Bánhidát is Tatához csatolták. Nem lesz fölösleges ennek okát szellőztetni; mert ebből értjük meg igazán, mily nyomoruságos volt ezen korban a török járom alól fölszabadult régi plébániák sorsa.

1683-ban a bánhidai lakosság jó része elpusztult. (Lásd: 6. Fej.) Elvesztek azok is, kik a templom becsesebb holmiját elásták, s így az elásott tárgyaknak is nyoma veszett; ami pedig véletlenül mégis előkerült, az suttyomban idegenek kezére került. Leégett a Mátyás király építette ősi templom; a torony pedig még 30 év múlva is romokban hevert. A nép annyira elszegényedett, hogy plébánosa egy év után otthagya. A vegyes vallású filiákban, Környén és Oroszlányban, a katolikusok a prédikátoroknak adóz-

nak. 1714-ben végre, mikor a templom nádtető alá kerül, kapnak adminisztrátort, de a rozoga plébániaházban télen meg sem lakhatik. Hétköznapiakon nem is misézhet, mert nincs, aki misebort szolgáltatna.⁹ Ott is hagyja hamar őket s most már a főhatóság az egész plébániát ideiglenesen Tatához csatolja.¹⁰ A mesterről, Banyi Jánosról sem szabad megfeledkeznünk. 1714-ben még nincs is iskolaépület. A mester kénytelen egyik régi, elhagyott pincében megvonni magát s így az ősember módjára valóságos földalatti putriban lakik. Élni azért mégis megélt, mert szerencséjére értett a kovács mesterséghez is s ezzel megkereshette kenyerét.¹¹ 1732-ig, részben 1742-ig tartott, míg a templommal, pappal stb. nagyjában rendbe jöttek.¹²

Térjünk vissza ismét Tatára!

A földesuraságban a Csákyakat követő bécsi Krapfok a plébános 118 forintját ugyan följavították 298 frtra; de midőn 1716-ban a püspök közbenjárására ehhez még az eddig megtagadott dézsma-jövedelem is hozzájárult, Krapfék a készpénz fölajánlást ismét megtagadták; a hivek egyébként is mentek voltak minden tehertől. A következő évben ismét töréntek ez ügyben tárgyalások, de a plébánosra nézve a kívánt eredmény nélkül.¹³

Talán éppen a gyakori papváltozás birta végre a Krapf-családot arra, hogy 1718-ban a plébánia-javadalmat tekintélyesen följavítsa s egyuttal a plébánia összes ügyeit rendezze.

Az erre vonatkozó nevezetes, „Instauratio“-nak nevezett okirat kelt Tata várában, 1718. szeptember 10-én s kivonatos tartalma a következő:

I. A plébános és káplán kötelességei:

1. A plébánost üresedés esetén a kegyur mutatja

be. A plébániához tartozó helyek: Tata mváros, a vár, (regio arcensis), a hozzátartozó Tó(th) várossal, Naszály, Szomód, Baj, Szöllös és ideiglenesen Bánhida.

Itt megjegyezzük még, hogy az ezen „Instauratio“-nak alapjául szolgáló „Informatio“ a vár-plébániához tartozó Tóthvárost „Regio Cisternensis“-nek nevezi. ⁴ Ami a Tóváros elnevezésnek első hivatalos felbukkanása.

2. Az ennyire kiterjedt plébániában legyen állandó káplán, ki tud németül s egyuttal magyarul, vagy tótul is. A plébános *magyar* legyen, de tudjon tótul, illetőleg németül is, ha a káplán ezt a nyelvet nem beszélne.

3. A káplán a vásár- és ünnepnapokon kívül minden héten kétszer a várban misézzen, sőt ha lehet, rendszeren; ugyanott havonként 2—3-szor predikáljon, az evangéliomot pedig minden vásár- és ünnepnapon *németül* olvassa fel. Ezenfelül minden héten egyszer, ha lehet szombaton, az uraság szándékára misézzen.

4. Bánhidán, míg Tatához tartozik, a plébános, vagy káplán havonként legalább is egyszer vagy kétszer misézzenek s ugyanakkor ott szentbeszédet is mondjanak.

5. Bajon, az ujhítüektől visszavett templomban, ha lehetséges, évenként szintén végezzenek egy-két szentmisét s egyszer ünnepélyes körmenet is menjen ki oda Tatáról.

II. A plébános és káplán jövedelme.

1. Késpénzben az urodalomtól kap a plébános 130 forintot, a káplán pedig 60 forintot.

2. Az urodalom ad a plébánosnak 90 pozsonyi mérő alá való szántóföldet, melyet részben a plébániabeliek művelnek meg.

3. Ad továbbá 12 kaszálós rétet; annak megmunkálását is a hivek végzik.

4. Azonképen 24 öl fát, melyet a hivek hordanak a plébániára.

5. Káplántartás fejében szolgáltat az urodalom a plébánosnak évi 20 pozsonyi m. gabonát és 12 akó dézsma-bort.

6. Ez a pont megállapítja a stola-díjakat, melyeket katolikusok és nem katolikusok egyaránt fizetnek a plébánosnak. Ha valamely felnőtt szentség nélkül, csecsemő pedig keresztség nélkül halna meg, a hibás fél 3, illetőleg 4 forint birságpénzt fizet. Ol-tár-kerülők napja: Karácsony, Uj-év, Három-királyok, Husvét és Pünkösd.

7. A plébánosé, az ország törvényei értelmében a dézsma $\frac{1}{16}$ -od része.

8. Megállapítja a nagyszámú céhek miséit és az ezekért való fizettséget. Ezekről a céhekről másutt szólunk részletesen.

9. A templom vagyonát, nevezet szerint a perselypénzt, a templomatyák kezelik s róla minden évben elszámolnak.

A III. fejezet a mester jövedelméről szól, melyet a maga helyén külön tárgyalunk majd.

A legutolsó megjegyzés az, hogy a plébánia és iskola-épületeket, a hivek segítségével, a kegyur tartja fön. ¹⁵

A tatái plébániához beosztott filiálisok még ugyanazon század folyamán következő változásokon mentek keresztül.

Bánhida csak 1715—1732-ig tartozott Tatához. ¹⁶ Mikor a plébánia a mondott évben ujja szerveződött, magával vitte a trencsénmegyei tótokkal újra betelepített Szöllöst is. ¹⁷ De nem sokáig maradt kárpótlás

nélkül; mert ismét csak Tata kapta meg az 1733-ban újra betelepített sz. Miklóst,¹⁸ valamint az 1740-ben újra telepített Ágostyánt is.¹⁹ Minthogy azonban a kézen kívül eső sz. Miklósnak lelki gondozása igen terhesnek bizonyult, Schmitt plébános, pár év múlva az esztergom e. m.-hez tartozó süttői plébánosnak engedte át, de csak átruházott joghatósággal.²⁰ 1763-ban Szomod lett önálló plébánia;²¹ ekkor sz. Miklós és Ágostyán véglegesen ezen új anyaegyház tartozékaivá váltak.

De Tatának ismét akadt kárpótlása, amennyiben 1772-ben Almást és Neszmélyt csatolták hozzá; s ez időtől, csekély megszakítással 1807-ig a tóvárosi kapucinusok működtek Almáson és Neszmélyen, mint a tatai plébános segédlelkészei.²² (L. Függ. 5. Fej. Almás.)

Billegh, Grébics puszták ezen rendezés alkalmával a mocsai plébánia kötelékében maradtak; de az 1829-iki Viz. Kan. ezeket is Tatához csatolta.

Az 1718-iki okirat (Restauratio) megszerkesztésekor magában Tata mezővárosában a katolikusok már számra nézve elérték még kevéssel előbb annyira elhatalmasodott hitbéli ellenfeleiket.²³

Számukkal egyuttal befolyásuk is lényegesen emelkedett; különösen mikor a tatai uradalom a szakadatlanul Bécsben székelő, német érzelmű Krapf család kezéből 1727-ben a galanthai és fraknoi Esterházy grófok kezébe került.

9. Gróf Esterházy József.

A plébánia történetében eljutottunk gróf Esterházy József koráig. E kimagasló férfin, ki 1727-ben az idegen Krapfokat követte a tatai földesuraságban, uno-

kája volt az 1645-ben meghalt Miklós nádornak, kinek, mint ismeretes, 4 fia ért nagykorúságot. Névszerint:

István, ki elhunyt 25 éves korában Lakompak várában. Egyetlen leányát, Orsicskát, elvette Istvánnak testvéröccse:

Pál, a későbbi nádorispán és herceg.

László, a Verekenynél 1652-ben hősi halált halt soproni főispán. Gyermekei nem maradtak.

Ferenc, kit édes anyja, Nyári Krisztina, saját életének árán adott a világnak 1641-ben.

Ennek a Ferencnek, a későbbi semptei főkapitánynak, 2-ik nejétől, Thököly Katától, 3 nagykorúságra jutott fia született. Ugymint: *Antal* (1678), a most Kassán nyugvó kuruc-generális, († 1722); *József*, országbíró és *Ferenc*, (sz. 1683, † 1754), Pápa földesura és tárnokmester.¹

Mielőtt Józsefnek tatai korszakalkotó működését ismertetnők, megelőzőleg az ő mozgalmas és sokfelé kiágazó életrajzát akarjuk röviden ismertetni.

József Pápán született 1682. június 12-én, még pedig egy táncmulatság alatt, melyen anyja, a szenvedélyes táncosné hirében álló T. Kata is részt vett.²

Gyermekkorában az Esterházyak kismartoni várkastélyában egyszer dajkája elejtette, minek következtében hebegővé lett, — de csak beszéde kezdetén; utóbb jelentkezett nagyothallása is alighanem ebből az esésből származott.³

Józsefet szülői papnak szánták. Már 7 éves korában papi ruhába öltöztették s 1693-ban, mikor 11 éves volt megtették rátóthi prépostnak. Mint ilyen, tanulmányait Sopronban, Nagyszombatban és Rómában végezte; mindenütt a jezsuita atyák vezetése alatt. 1701-ben jött meg Rómából. Egyéb tanulmányai mellett még ezután is foglalkozott hittudományokkal; mégis

1705-ben, még fölszentelése előtt lemondott a papi pályáról s beállott mindjárt királpárti katonának.

Mint ilyen a labancok seregében végigküzdötte a kuruc-háborút. 1707-ben mint semptei kapitánnyal, megtörtént vele azon emlékezetes dolog, hogy várát saját bátyjának, Antalnak támadása ellen kellett megvédelmeznie; sőt azt a vár alól szerencsésen el is üzte.⁴

Mint katona nemcsak a kurucok, hanem olaszok, törökök és poroszok ellen is évekig harcolt s egész a táborszernagyságig fölvitte. 1718-ban az olaszországi hadjáratban vett részt; mely alkalommal Siciliában egy fáradt ágyugolyó érte. Ezt a golyót ezüstbe foglalva, öreg Máriacellbe vitte, hol a kincstárban sokáig látható volt.⁵

A Mária Terézia urakodása elején kitört porosz háború alatt is nagy veszedelemben forgott. Midőn ugyanis győzelmes portyázásai közben egyizben a sziléziai hegyek között barangoltak, egy hólavina elborította. Sokáig volt a hó alatt s áthűlt. Későbbi betegségének s 1748-ban bekövetkezeti halálának is e baleset volt legközelebbi okozója.⁶

Esterházy József hívséges, fáradhatlan katona volt; de e mellett erős magyar érzelmű főúr, hozzá elég bátor is, hogy ezt az őt kegyekkel elhalmozó Bécs-csel szemben is kimutassa. Magyar viseletét még 1741 után is megtartotta, mikor már a német szabásu ruhákat szélteben kezdték viselni.⁷

Mária Teréziának egyik pozsonyi országgyűlésen állítólag azt mondotta: az országos követelések ősi törvényen alapulnak, melyekre örökké esküt tettek le, de melyeket soha meg nem tartottak.⁸ Ugyanakkor a királynőt arra buzdította, hogy szálljon szembe a német miniszterekkel, helyezze bizodalmit a magyarokba és tegye át lakását Budára.⁹

Ilyetén egyenessége miatt egy ízben kegyvesztetté is lett rövid időre az udvar előtt, (1728); de kiváló képességeit nem sokáig nélkülözhatték és szolgálatait kellőképen jutalmazták is.

Már megelőzőleg, 1710-ben, kir. kamarás lett; 1733-ban pedig a b. t. tanácsosságot nyerte. Közben 1723-ban főudvarmester lett, számos más kitüntetését nem is említve.

A közjogi méltóságok közül viselte 1711-től fogva a komáromi és borsodvármegyei főispánságokat, a horvát bánságot s 1741-től az országbirói tisztelet. Ugyanekkor nádorjelölt is volt.¹⁰

Nyilvános közszereplése mellett a jó gazda kötelességeiről sem feledkezett meg. Az ősi vagyont nemcsak megtartotta, hanem szépen gyarapította is.

1712-ben kezdé építeni a nagyapja, — Miklós nádor — szerzeményéből neki jutott cseklészi birtokon az itteni híres várkastélyt. 1719-ben testvérének, a nótázott (jószágvesztésre ítélt) kuruc generálisnak Antalnak birtokait, nevezetesen a pápai urodalmat kapta kir. adományul, felerészben; a másik rész öccsének Ferencnek jutott. A birtokbaavatás 1720-ban történt. Ehhez járult 1727-ben Tata, melyet 343,524 forintért vett meg a bécsi Krapff-családtól s melyből királyi jóváhagyással családi hitbizományt alakított.¹¹

Mikor ezt, a haltenyésztéséről már akkor is híres urodalmat birtokába vette, magával hozta Mikovinyi Sámuel, a híres mérnököt is. Mikovinyi először is, 1730-ban, a régi halas tavakat: a Nagytót és a Cseke tavat szorította rendes medrébe. Ezután, 1747-ben, ujonnan alkotott csatorna-rendszerével a Tata-Tóváros, Füzítő, Naszály és D.-Almás között elterülő mocsarakat vezette le, miáltal ezer és ezer hold, jó minőségű föld lett ismét megművelhető.

Az illetéknépen fölszabadult nagy területnek megmunkálására az eddigi, különben is erősen megfogyatkozott jobbágyság természetesen elégtelen volt. Ez újabb, nagyfontosságú, közgazdasági intézkedésre sarkalta. Miként akkoron a török után pusztán maradt országban általában divatos volt, nagy Németországból telepeseket hívott birtokaira, 6 évi adómentesség és földhasználat átengedésének föltétele mellett. Szinte magától értetődik, hogy az idegeneknek ezen betelepülését az akkori országos törvények nemcsak nem tiltották, hanem többrendbeli kedvezményben is részesítették. Ezek a telepítések 1733-tól 1751-ig mentek végbe. Nevezetesen 1733-ban jöttek frankok és elszászok, kik Tolnán, Ágostyánon és F.-Gallán telepedtek le. A 2 év múlva jött sváb frankokat és néhány elszászi családot A.-Gallán és Somlyón telepítették le; az 1736-ban jötteket sz. Miklóson, az 1744-ben bevándoroltakat Kecskéden, másokat pedig Bajon. Ez utóbbiak Moson megyéből érkeztek.

A Hannover, Vesztfália és Elzászból jött családok egy-egy csoportját E. J. Tatán telepítette le; ezek alkotják a mai „Uj-telep“ gazda-külvárost, melyet még ma is sokan „Neustift“-nek neveznek. Ezekhez a „neustifti“ németekhez, még Esterházy József fia alatt is, 1751-ben, jöttek újabb német, telepítvényesek.¹³ A települők magyarosodásáról külön fejezetben lesz szó.

A nagy uradalmak mellé E. J. közbe-közbe még kisebb birtokokat is szerzett. Így Majtényt, Pozsony megyében; Gyömöröt, Tápot, Meinföt, Győr megyében. Ugyanitt 1726-ban Mező-Eörsöt. Házakat Pozsonyban és más helyeken.

Óriási vagyonából szívesen és sokat áldozott egyházi célokra. Alighogy átvette a tatái urodalmat,

az ősi szentivánhegyi templomnak már bomladozó szentélyét helyreállította,¹³ és így első sorban neki köszönhetjük, hogy az emlékezetes épületnek legalább egy része fennmaradt korunkig. Ő alapította 1744-ben a kapucinusok tóvárosi kolostorát és templomát. A mayki pusztát három malommal ugyancsak ő ajándékozta már előbb, 1738-ban, a kamalduli remetéknek, kiknek utóbb Tatán is ajándékozott egy nagy kertet (Remeteség), 2 egész telket s rendezett be egy kis otthont is. (Lásd: 14. Fej.)

Ezenfelül sok templomot, kápolnát, plébániát épített, vagy javított; nevezetesen tetemes összeggel járult a Nagy Lajos királyunk építette acheni magyar kápolna helyreállításához; közelünkben pedig gondoskodik a romokban heverő vértessomlói kápolnának díszes ujjaépítéséről 1735-ben.¹⁴ Ugyancsak ő telepítette Nagyszombatba az Orsolyita-apácákat. Továbbá ujonnan alapította a tolnai, gallai, szendi, kecskédi, környei, kocsi és kozmai plébániákat.

Nem kath. alattvalóit Kapy Gábor híres jezsuita atya közreműködésével térítette.¹⁵ Tatán, mint szó lesz róla, nem volt velük semmi háborúsága. De a vidéken több helyen elvette tőlük az ősi kath. templomokat; sőt itt-ott kivándorlásra is kényszerítette őket. Egyáltalán a r. kath. egyháznak jogait a más vallásuakkal szemben fenn és lenn bátran védelmezte s azoknak a jogoknak mindenütt kérlelhetetlen szigorral igyekezett és legtöbbször tudott is érvényt szerezni.

Egyébként, mikor Tata vidékén a más vallásuakkal a legelkeseredettebben folyt a harc, a negyvenes években, akkor Esterházy a hosszadalmas porosz háború miatt évekig távol volt Tatától, utána pedig már megtört, beteges ember volt. Azért e harcban nem

is annyira ő, mint inkább Schmitt Gábor tatai esperes-plébános és Balogh Ferenc teljes hatalmu jószágkormányzó állottak előtérben. Mindaketten javakorbeli, erélyes és nagytehetségű férfiak voltak, kik úgy grófi uruk életében, valamint halála után is, Tatának és vidékének az ősi hitre való visszatérítésén teljes erővel s minden törvényengedte eszközzel buzgólkodtak.

Ebből aztán a grófi urodalmakban, nevezetesen Tatán és vidékén is újabb vallási villongások keletkeztek, melyekről azonban külön fejezetben akarunk beszámolni.

Megelőzőleg csak még Esterházy József utolsó óráiról és haláláról akarunk egy-két szóval megemlékezni.

Hosszas vizibetegségének fájdalmait példás megadással tűrte. „Uram, legyen meg a te akaratod! Ha küldesz szenvedést, adj hozzá türelmet is!” Így szokott volt sóhajtozni. Idején rendbe hozta végrendeletét. Ez is olyan volt, mint egész élete: a jótékony-ságnak valóságos láncolata. Egyebek között a tatai vár sz. Márton kápolnijára és az éppen akkor tervezett plébániatemplomra rendelt kisebb-nagyobb összegeket. Halála előtt fiának szívére kötötte, hogy a császári, igmándi, kocsi és dadi plébánosok részére jobb lakásokról gondoskodják.

Hűséges embere, Balogh jószágkormányzó is ott állott halálos ágya mellett. Egy-két szíves bucsusztó intézett hozzá magyarul, s ezek voltak utolsó érthető szavai is. Ez későn este történt. Mindenki azt hitte, hogy meghalt. Másnap déltájban azonban Koller Jakab pálos-szerzetes ismét életet vett benne észre s a jelenlétük imádsága és sirása között el is élt még este 6 óráig, mikor is lelkét visszaadta Teremtőjének. Ez történt 1748. május 10-én.

Vizibetegsége egész testét földagasztotta; csak feje és jobbkeze, annyi jóságos cselekedeteinek kigondolója és végrehajtója, maradtak épen. Ebben is sokan Isten ujját látták.

Tetemét Pozsonyban helyezték először ravatalra. Azután a kismartoni várban, s ugyanitt, a ferenciek kolostora alatt levő családi sirboltban, rangjához mért gyász-ünnepségek kíséretében, július első napjaiban el is temették.¹⁶

Főstött arcképei közül nevezetes az, mely a császári templom oratoriuma számára készült s 1876 óta a mayki kastélyban látható.¹⁷ Másik aggkori arcképe a tóvárosi kapucinusok ebédlőjének disze. A tatái és tatavidéki katolikusok bátran emelhetnének szobrot is neki.

10. Ujabb vallási villongások.

A Tatán és vidékén kitört újabb vallási villongásokat csak úgy érthetjük meg, ha az 1647-iki országgyűlés idejéig visszamegyünk. Ezen országgyűlés elkeseredett vallási vitáknak volt színhelye. Az akkor már túlnyomó részben kath. földesurak erősen védelmezték a régi templomokhoz való jogaikat. A protestánsok ellenben azt akarták, hogy minden egyes községben azon részé legyen a templom, amelyik ott többségben van. Végre is úgy ítélte a király (6. t.-c.), hogy a protestánsoktól követelt 400 templom közül kilencvenet a protestánsok csakugyan megkapjanak. Ahol nem kapták meg a templomot, ott telket kaptak és azon szabad volt templomot építeniök.¹ — A visszakapott 90 templom közül 3 Komárom vármegyében volt; u. m.: a n.-megyeri, apáca- és bálványszakállosi.²

Az 1681-iki nádorválasztó országgyűlésen ismét megújult a rendek között a régi vallási ellenkezés. A király most is különféle engedményeket tett a protestánsoknak (26. t.-c.), melyeket ezek egyelőre visszautasítottak ugyan, de 1687-ben, mikor már Thökölyben nem bizhattak, a kormánytól mégis elfogadtak. Így lettek az 1681-iki soproni országgyűlés vallásügyi törvényei 1687-től kezdve majdnem egy századon keresztül vallásügyekben irányadók.³

Ezek szerint a protestánsok szabadon gyakorolhatták vallásukat, de csak *„a földesuri jogok sérelme nélkül“*, és csak az 1681-iki 26. tc.-ben becikkelyezett helyeken. A becikkelyezett helyek: Moson, Sopron, Vas, Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Turóc, Zólyom, Liptó, Árva és Szepes vármegyékben egyenként kijelöltettek. Az 1681-ben keresztény kézen lévő husz vármegyében, melyekhez Komáromot is számították, az akkor (1687-ben) tényleg birt templomokat megtarthatták. 16 véghelyen és a szabad királyi városokban templomok építésére helyet nyertek. A protestáns főurak és nemesek a maguk számára istentiszteleti helyeket építhettek.⁴ Tatán 1687-ben kath. földesur volt s azért az ezen évi t.-c. kedvezménye az itteni reformátusokra nem terjedt ki.

Ezen időben, a török kiűzetése után, az ország állapota gyökeresen megváltoztak, azért az 1681-iki és 1687-iki törvényeket is 1692-ben, majd 1701-ben újabb kir. rendeletekkel módosították és magyarázták. Így, mivel az 1681-ben felsorolt véghelyek, melyekhez azonban Tata már akkor nem számítottott, vég helyi minőségüket elvesztették, az 1701-iki rendeletben az ily helyeken és a visszahódított területeken, amilyen Tata is volt, a király a nyilvános vallásgyakorlatot eltiltotta s kimondja, hogy az 1681-iki

engedmények a visszahódított területre ki nem terjeszthetők.⁵

Ezen rendeleteknek azonban a nemsokára kitört kuruc háború (1705—1711), azután pedig az országos pestis miatt nem nagy foganatja ett. Ám az 1714—15-iki országgyűlés idején a kormány az 1681. évi (25—26.) s 1687-ik évi (21.) törvénycikkelyeket érvényeseknek jelenté ki s ugyanakkor a vallási sérelmek tárgyalására külön bizottságot küldött ki. Most itt folytak a vallási viták 1728-ig. Ekkor a kath. és prot. rendek ismét hevesen összetűztek. Végre is egy bécsi, csupa idegenekből álló miniszteri tanácskozás után létrejött a sokáig ígért kir. döntvény, a „Resolutio Carolina“, mely félszázadon át szabályozta a protestánsok helyzetét. Ezen „Resolutio“ szerint csak az 1681-iki és 1687-iki törvények voltak érvényesek. A protestánsok nyilvános vallásgyakorlata hazánk nyugati részén csak az 1681-iki törvények 26. cikkelyébe fölvelt helyeken engedtetett meg. A magános vallásgyakorlat mindenütt szabad volt. A prot. lelkészek a becikkelyezett helyekről más-hová nem mehettek, de hiveik őket ott fölkereshették. E döntvényeket még több, ily irányu kir. rendelet egészítette ki, egész 1768-ig.⁶

Ime; ilyen volt az egyházpolitikai helyzet, mikor Esterházy József Tatát birtokába vette! Bármily buzgó főúr volt is különben Esterházy, a vallásügyeket urodalmában egyelőre nem igen bolygatta. Mindenekelőtt, mint megírtuk, jószágait hozta jókarba; ezután új munkaerőről gondoskodott a különféle vendégnépek letelepítése által.

Mikor illetén eljárása folytán, vagy 15 év múlva, urodalmában a katolikusok új erőre kaptak, sőt több helyen számra nézve is túlszárnyalták a reformátuso-

kat, az 1647. évi törvény alapján a régi kath. templomokat a reformátusoktól elvette s átszolgáltatta a katolikusoknak. Így történt ez Szenden (1744), Környén (1746), Kocson (1746), Oroszlánban (1746), Igmádon (1746). Sőt egyik-másik helyen, egyebek között Bajon és Környén is, az ellenkező jobbágyságot földesuri jogánál fogva a községből kivándorlásra kényszerítette.⁷

Az ezzel együtt járó vallási villongásokat e helyütt azonban csak annyiban részletezzük, amennyiben Tata plébánia történetével összefüggésben vannak.

Először is időrendben Bajnál kell kezdenünk.

A baji templomot — mint a megelőző fejezetek egyikében (7.) leírtuk — az 1647-ik évi 6. tc. (földesuri jogok) alapján már a Csákyak vették el a reformátusoktól s adták ismét vissza a katolikusoknak. 1674-ben pedig, mint már szintén említettük, a baji prédikátort, Somorjai Jánost, a pozsonyi országos törvényszék elé idézték és eltiltották hivatalától. Ennek a prédikátornak a fizetése évi 20 frt volt és 3 véka buza minden pár után.⁸ Ebből is látszik, hogy számos hive lehetett, mert 1—2 véka búzából még a régi világban is nehéz lett volna megélnie.

A nagy török háború (1683—1699) okozta zavarok alatt a baji reformátusoknak ismét sikerült igehirdetőt szerezniök Bihari Pál levita személyében; ennek fizetése a következőkből állott: 12 frt készpénz, minden pár után $\frac{1}{2}$ mérő buza, 3 mérő őszi vetés, 4 szekér széna s némely apróságok.⁹ Az istentiszteletet, a faluban még élő hagyomány szerint, a jelenlegi vadászlakban tartották; állítólag a mostani r. k. iskola legrégebbi része is akkoriban a reformátusoké volt. Meddig maradt Bihari az ő hivatalában, nem tudjuk; de azt igenis tudjuk, hogy a levitaság főnn-

állott 1745-ig; mikor is Esterházy József a földesuri jogaival ellentétbe helyezkedő baji református jobbágyokat, levitájukkal egyetemben, kitelepítette s helyükbe kath., jobbára mosonmegyei települőket hozatott.¹⁰ De a baji lakosság között máig fennmaradt: Zach, Turi, Pécs, Pénz stb. magyar nevek azt mutatják, hogy magyar helyekről is jöttek többen, vagy pedig a községben megmaradt családok voltak magyarok.

József országbíró alatt Tata plébánia területén az említettnél egyéb vallási mozgalom nem is történt. Azonban fia, II. József alatt, ki 1748-tól 1762-ig volt Tata földesura, a vallásháború már átcsapott magának a plebániának székhelyére is. Az ő idejében u. i., 1759. aug. 23-án, nemes Komárom vármegye a tatai várban tartotta azon nevezetes gyűlését, melyen Mária Terézia királynőnek a tatai reformátusok ellen kiadott parancsát felolvasták s haladék nélkül végre is hajtották. A már említett „Resolutio Carolina“-ból fakadó királyi parancs elrendelte, hogy a reformátusok oratoria azonnal bezárassék, a predikátor és mesterek pedig az ő hivataluktól eltiltassanak, mert valásuk szabad gyakorlatát, az 1681. évi 26. t.-c. alapján, nem igazolták.

A gyűlésből, melyen maga a főispán gf. Nádasdy elnökölt, a határozat végrehajtására külön bizottság indult a helyszínére. A bizottságnak ezek voltak tagjai: Firberth Ferenc alispán, Nedeczky József, N. István, Judices Nobilium; Ordódy György, táblabíró, Gábor József, V. Judlium és Keszler István „jurasor“. Ezekhez még a gyűlés rendeletéből Csuszy Gáspár notárius és Mészáros György fiskális járultak, hogy az esemény lefolyásáról hiteles jelentést készítsenek.

A bizottság, megérkezvén a helyszínére, a királyi parancsot először is a prédikátorral közölte, ki erre haladékat kért, hogy ő fölségéhez folyamodhassanak. A bizottság a haladék megadására nem érezte magát följogosítottnak s azonnal hozzáfogott megbízatásának végrehajtásához. A prédikátort minden funkciójától felfüggesztette, az oratorium kulcsát tőle elvette, s a mesterrel az oratoriumot ki is nyitattá. A bizottság tagjai beléptek s az oratorium egész fölszerelését, u. m.: székeket, padokat, szószéket s más egyebeket kihordatták a templomot környező térségre (area); hol is a körülálló nép mindent összetört és megsemmisített. Az oratoriumot végül lepöcsélték s a reformátusoknak kihirdették, hogy vallásuk gyakorlatára a Tatával szomszédos helyeket szabadon fölkereshetik. Ugyanezen alkalommal elvették tőlük a paplakot, anyakönyveket és iskolát is. A telket régi tulajdonosának, a földesurnak, az anyakönyveket pedig a kath. plébánosnak ítélték oda.¹¹ Másnap a fából készült oratoriumot (imaházat), valószínűleg Balogh Ferenc teljes hatalmu jószágkormányzó parancsára, — földig lerombolták;¹² sőt református források szerint, nemcsak a fatemplomot, hanem a paplakot és iskolát is.¹³ Valószínűbb azonban, mint egy másik református írónál olvassuk, hogy a parochiális házat (lelkész-lakást) és iskolát közhaszonra fordították.¹⁴ A reform. pap: Körtvélesi János világgá ment s 1783-ig a gyülekezetnek se papja, se tanítója nem volt.¹⁵ A tatái ref. hivek ez időben Kocsra és Naszályra jártak istentiszteletre.¹⁶

Ezek (II.) József földesurasága idejében történtek, ki pár év múlva 1762-ben, meg is halt gyermektele-nül. A hitbizományi javak unokatestvérére, Miklós grófra szálltak, ki alatt a szomódi templom vissza-

vételére került a sor. Mikor és hogyan került ez a régi templom a reformátusok kezére, nincs még tisztázva. Csak annyit tudunk, hogy a jelenlegi r. kath. plébánia-épület helyén állott; mikor 1894-ben átalakították a plébánialakot, a régi templom alapjai is újra előtűntek. Ezt a régi s éppen azért valószínűleg katolikusnak épült templomot, 1763. március 8-án Mária Terézia királynő parancsából szintén elvették a reformátusoktól, „mely templomnak — mondja a krónikás — utolsó siratói valának a szomódi kálvinista leányok, kik keserves könyhullatásokkal kesergik vala.”¹⁷

Ugyanaz napon instalálták az első szomódi plébánost, Schneit Ignác „győri fi” személyében.¹⁶ Az új plébániához csatolódtak Ágostyán és sz. Miklós községek is, ami a tatabányai plébánia gondozását nagyban megkönnyítette.

A katolikus vallásnak illetően való térfoglalása persze, hogy a kálvinistáknak, lutheránusoknak nemcsak, hogy nem tetszett, hanem elégedetlenségük több helyütt az országban sajnálatos erőszakoskodásokban tört ki.¹⁹ Így 1729-ben Miaván, Nyitra m.-ben; 1751-ben a sopronmegyei Vadosfa faluban. Így történt az 1776-ban Tatán is, hol a kálvinista parasztok és a diákság tetteleg összeütközött s oly nagy verekedés támadt, hogy egy kálvinista meghalt, többen pedig megsebesültek. A megye megindította ugyan a vizsgálatot, de semmit sem végezhetett.²⁰

Ime milyen fordulat! 100 év előtt a katolikusok száma olvadt le 7 családra, most pedig a reformátusok lettek földönfutókká. 100 év előtt az ujhídi gyülekezeti Tata vidékén 54-re szaporodtak (7. Fejezet); az újabb villongások idején pedig a tatabányai reform. esperesség 39 gyülekezete 14-re olvadt le,²¹ s 38 templom tetejéről tünt el a kakas.²²

11. A tóvárosi kapucinusok.

A törökvilág után Tóvárosba összeverődött lakosok vallásra javarészt katolikusok; nyelvükre nézve: magyarok, németek, de legtöbben az ősi állapothoz képest tótok és csehek voltak. Azért egészen természetes, hogy az újra benépesedő község, úgy mint a törökvilág előtt,¹ ismét a Tót-város nevet vette föl. Az anyakönyvekben már 1720 körül találunk erre adatot.² 1731-ben pedig már a város pecsétjén is így olvassuk, ezen magyar köriratban: Tót-Városi Helség Pecsétt. Anno 1731.³

De biz a Tót-Város hamar lejárta magát. A várat és Tót-Várost környező mocsarak és tavak után már egyik 1716-iki latin forrásunk,⁴ amint már szó is volt róla, Regio cisternensisnek, azaz vizes vidéknek nevezi a helységet. Mikor pedig Mikovinyi híres csatornázása után (1747)⁵ kialakult a 2 szép tatai tó, hamarosan (1755-ben) megszületett a „Toováros“, majd a maig használatos „Tóváros“ elnevezés is.⁶

A plébániának 1718-ban történt rendezése alkalmával Tóvárosban a régi templomok romokban hevertek, ujak nem épültek, azért a hivek kénytelenek voltak a hozzájuk legközelebb eső várbeli istentiszteletet látogatni. Itt azonban csak németül prédikáltak és olvasták föl az evangéliumot;⁷ bizonyára azért is, mert az uraság, Krapff s az ő alkalmazottai németek voltak.

Tóvárosban tehát ezen időszakban nem templomokról, hanem csak temetőkről beszélhetünk. Temetőkről, mert kettő volt már akkoron is; t. i. a belvárosi és a külvárosi.

A *belvárosi* a jelenlegi Ágostyáni- és Gyár-

(temető) utcák torkolatánál terült el; körülbelül ott, ahol ma az állami népiskola és a honvéd-laktanya áll. Ebben a belvárosi temetőben épült, nemsokára az 1719-ik év után, a sokáig köztiszteletnek örvendő József-kápolna.

A hagyomány úgy tartja, hogy e kápolnát Mulz Teréz asszony építtette, kinek csontjait és sirkövét később a lebontott József-kápolnából átvitték a jelenlegi almásinak nevezett új temetőbe. De ezen körülményről sem a sírkő felírása, sem a halottak anyakönyve egy szóval sem tesz említést. (Lásd 22-ik Fejezet.)

Azért egyelőre az 1781-iki Viz. Kan. azon följegyzését kell elfogadnunk, mely a kápolna építőjét ismeretlennek mondja.⁸

Ámbár a kápolna nagyon kicsiny volt és kiállítása is fölötte igénytelen, mégis, mint említettük, Tóvárosban nagy tiszteletnek örvendett! Sz. József napján zenés misét szolgáltatnak benne. Jóllehet már 1746-ban megépült a kapucinusok temploma, mégis még ezen túl is a József-kápolnához alapítanak évfordulati szentmiséket. Eddig 3 ilyen, 10 misére szóló alapítványról van tudomásunk.⁹ Azonképen esküvőket is szívesen tartottak benne.

A nagyszámu tótok még 1763-ban is olyan szándékkal vannak, hogy a József-kápolnából tót templomot csinálnak.¹⁰

A másik tóvárosi temető a bánhidai volt, melyről 1726 máj. 7-én olvasunk a tatai anyakönyvekben. Kétségkívül ez alatt a mostani szőlősit kell értenünk. A temető megnyitásakor Szőlős néptelen volt s ezért a temetőt a legközelebb eső helység nevére nevezték el.

Ezen külvárosi, vagyis bánhidai temetőnek régi,

szép keresztje a reávésett számjegyek szerint 1748-ból való.

Van Tóvárosnak még egy régi, elhagyott temetője, a szőlősi temetőhöz vezető utnak jobb oldalán.¹¹ Valószínűleg a reformátusok temetője volt.

Mikor a kapucinus atyák 1743-ban Tóvárosban letelepedtek, a hitéleti viszonyok a hivek nagy lelki hasznára itt is alaposan megváltoztak.

Illő dolog, hogy az erre vonatkozó körülményekről néhány szóval megemlékezzünk.

1743 május 5-én tették le a kapuc. templom alapkövét s végezték az új szerzetesek beigtatását. A ketős nagy ünnepen a püspököt Számer Mihály győri kanonok képviselte, ki a plébániatemplomban végzett szentmise után, ugyaninnét, mozsarak durrogása és trombiták harsogása között, nagy körmenetet vezetett az épülő kolostor helyére, hol P. Fábián moóri szónok magyarul, P. Agatangelus bécsi szónok németül, s a sz. ténykedést végző kanonok szintén németül tartott sz. beszédet. Az uraság részéről jelen voltak: a földesur felesége, Szauer Antonia; az ifjabbik gf. Esterházy József, nejével gf. Pálffy Antoniával együtt. Maga az öreg gróf nem jöhetett az ünnepre, mert ugyanekkor koronázták Mária-Teréziát Csehország királynéjává. Először az alapkövet helyezték el, azután következett az új szerzeteseknek, egyelőre csak 1 paternek és 2 fraternek bevezetése. A grófi alapítvány azonban 17 egyénre szólt, s ezeknek eltartására a hitbizomány 150 p. m. vegyest, 130 p. m. tiszta buzát és 100 öl fát biztosított; mihez még a zárda mögötti kalló is járult. A várkáplán helyét betöltő páter ezenfelül még 60 p. frt készpénzt, 20 p. m. vegyest, 12 akó bort és 6 öl fát kapott, mely fizetést utóbb a tatai káplán kapta.

Egyideig a zárda refektoriuma szolgált kápolnául; de már 1746-ban elkészült a templom is, melyet jul. 27-én egyelőre csak megáldottak s Pászt János tóvárosi fi aznap mondott új miséjével át is adtak a nyilvános istentiszteletnek.

Maga a templomszentelés csak 1756 máj. 1-én ment végbe s másnap a püspök megkezdte a bér-málás szentségének kiosztását. Rengeteg nép sereglett a kettős ünnepre össze. A két püspöki huszár nem volt képes a rendet föntartani. Nyolc urasági hajdut kellett még segítségül hívni, kik az éjjel-nappal tolongó népet féken tartották. Egy álló hétig tartott a bér-málás. 8 jegyző írta az adatokat s végül 7 ezer megbérmáltat számítottak össze.¹²

A kapucinusok működését világítsa meg a következő néhány adat. Megjegyezzük azonban előre, hogy a páterek száma 1765-ben már 15 volt. Lakosok száma Tóvárosban: 433 urb. házas, 70 házatlan zsellér.

1743-ban, mikor még P. Largus maga volt, végzett 202 beteg-gyóntatást, s Három királyok ünnepén, még mint városi káplán, 4 faluban 1800 házat áldott meg az akkoriban divott szokás szerint.

1744-ben Porciunkula napjain 800 embert áldoztattak; az egész évben pedig 8040 embert. Három királyok napján 1630 házban végezték az áldást. Havonként volt 4—5 szentbeszéd, 3 nyelven.

1751-ben az esketések száma 71, kereszttelteké 318, áldozásoké 19000. — Talán nem is szükséges megjegyeznünk, hogy ezen számokban a vidéken végzett ténykedések is benne vannak. A kapucinusok ez időtt valóságos vándor-papok voltak, nemcsak a tatai plébániához tartozó falvakban, hanem ezeken túl is, pld. Almáson, Neszmélyen, Süttön és más helyeken.

1756-ban a házszenletelek száma Tatán és vidékén 3400.

Áttérő minden évben volt legalább is 2—3, néha 5—6. A tóvárosi urnapi körmenetről a krónikában először 1767-ben van szó; hogy ezt — mindig az urnapot követő vasárnapon, — a tatai plébános tartotta, azt az 1781-iki „Vis. Can.”-ból tudjuk.¹³

1752-ben kezdődik a délutáni német keresztény tanítás; 1763-ban a rendes tót prédikáció.

1757-ben behozzák a 40 órai szentségimádást is, melyet a város főutcáin végig vezetett szentséges körmenettel fejeztek be.¹⁴

1764-ben készülnek a város költségén az új harangok.¹⁵ Az 1766-ik év meg arról nevezetes, hogy ekkor készült a város főterén még most is álló „kampanile”, azaz harangtorony.¹⁶

A következő évben halt meg az Esterházyak nagyeszű, vaskezű, hithű kormányzója: Balogh Ferenc. Látva élte alkonyán a kath. hit uralomra jutását, a kapucinusok nyomdokaiban föllángoló hitéletet, grófi házának fényét, elmondhatta ő is az ősz Simeonnal: Most bocsásd Uram el a te szolgádat békességben, mert látták szemeim a te Üdvözítődöt.

Kimagasló eseményekben bővelkedő életéből álljon itt néhány adat. Balogh 1708-ban született, régi, előkelő magyar nemes családból, mert a „galanthai” előnevet viselte.¹⁷ 1740 körül már mint az Esterházyak teljes hatalmu kormányzója szerepel, s így igen fiatalon kerülhetett grófi urának szolgálatába. Ura, az országbíró és vitéz katona, ritkán tartózkodott Tatán; azért a katolikus templomok visszavételében, a katolikus plébániák rendezésében, a kapucinusok megalapításában, az új kath. lakosok letelepítésében Baloghé volt nemcsak a kezdeményezés, nemcsak a végrehajtás,

hanem a megtartás érdeme is. Joggal mondta halálakor grófi ura a kapucinusoknak: Balogh volt az ő tatai kolostoruk 2-ik megalapítója. Még életében meg is szerezte neki az ősi nemesség mellé a kir. tanácsosi címet is. Sebes lábai miatt sokáig és sokat szenvedett. Mikor végét közeledni látta, Kájus quardiánt kérte magához s nagy áhítattal fölvette a szentségeket. Nagy szenvedéseit példás türelemmel viselte. Meghalt febr. 16-án, éjjeli 11 órakor s 20-án, éppen hamvazó szerdán temették a kapucinusok kriptájába.¹⁸ Könyveit már életében ugyanezen rendnek adományozta s ezzel megalapítója lett a kolostori könyvtárnak.¹⁹ Halálakor még 5000 forintot hagyott a kolostorra; azon föltétellel, hogy naponként 2 szentmisét szolgáljanak; egyiket önmagáért, a másikat Borbála nevű feleségeért.²⁰ Ezen alapítvány még ma is fönáll, amennyiben a rend Baloghért és nejeért havonként most is még tíz-tíz szentmisét szolgál.²¹

Azt is mondják Baloghról, hogy a billeghi urasági kastély az ő saját háza volt s ingyen hagyományozta volna grófi urának.²²

Visszatérve a tóvárosi hitéletre, még csak azt akarjuk itt megemlíteni, hogy Tóváros már 1777 szept. végén a missió áldásaiban is részesült. Ekkor időzött ugyanis itt Pauer Ferenc, annakelőtte jézustársasági páter, mint kir. missionárius s 6 napig hirdette Isten ígését német nyelven s végezte a missiókkal kapcsolatos szent gyakorlatokat.²³ Ugyanezen időben a kapucinus atyák ernyedetlen fáradozása folytán virágzásnak indult sz. Ferenc 3-ik rendje is; azonképen életbe lépett a r. kath. népiskola is. De mindezekről a következő fejezetekben (14. és 15.) külön lesz szó. Most vissza kell térnünk Tatára, mert az öreg templom épülése e kornak kimagasló eseményét képezi.

12. A tatai öreg templom.

Az „Instauráció“-nak nevezett okiratból szereztünk már arról tudomást, hogy 1718-ban a piaci Balázs-templomban magyar, a várbeli kápolnában pedig német istentiszteletet rendeztek be. Ezek után Szombath Miklós tatai apát-plebános 1732-iki vizitációs levelében szinte csodálkozva olvassuk eme határozott vallomást: Tatán *három* plebániatemplom van. Egy nagyobb, a Balázs-templom, a mezőváros közepén; a másik, sz. Kereszt tiszteletére, a várban; a harmadik, Ker. sz. János tiszteletére, a Szentiván-hegyen; ime, itt a mindig sejtett tény, hogy t. i. a vár is ősi plebánia volt; meg a másik éppenséggel nem sejtett, t. i. az, hogy a szentivánhegyi plebániatemplom nemcsak átélte a török és kuruc háborúk okozta pusztulásokat, hanem föléledt még a régi plebánia is. Ezen utóbbi öröndetes körülmény kétségkívül Esterházy Józsefnek tulajdonítható, ki pár évvel korábban (1727-ben) szerezte meg Tatát s legelső dolga volt a roskadozó sz. János-templomnak szentélyét megújítani.

Ám ez a három templom a kor szükségleteinek többé nem felelt meg. A szentivánhegyi templom kézen kívül csett s ekkor — 1751 — már a végét járta. Az 1742. és 1753-iki „Vis. Can.“ iratai nem tesznek róla külön megemlítést, de hogy ekkor már csáhány alá került, mutatja a tatai krónikásnak, Körmöczy mesteruramnak ez a két rövid följegyzése: Anno 1754 . . az Kápolnát elkészíték. — Anno 1755 . . Szentivánkápolnát festették.² Tehát ez a plebánia 1753-ban tényleg megszűnt.

Az 1707-ben rommá lett várnak szenttheiye nagy-

ságánál fogva nem is annyira vártemplom, mint inkább ős időkből fennmaradt várkápolna volt, mint amilyent a kismartoni, lakompaki stb. várkastélyokban most is láthatunk.

Ami a harmadikat, a piaci Balázs-templomot illeti, az 1742., 1753. és 1774-iki „Vis Can.” jelentéseiből világos, hogy ez is, bár kövekből épült, régisége miatt roskatag, ezenfelül szűk és piszkos is volt.³ Az ájtatoskodó nép egyrésze már előbb is kiszorult a piacra; az ujtelepi és más vendégnépek letelepedése után pedig, mikor is a kath. hivek száma hihetetlenül megsokasodott s egyedül Tatán négyezerre szaporodott,⁴ egy tágasabb templomnak fölépítése elodáztatlan szükséggé vált. Esterházy József, az országbíró-földesur, ezzel a gondolattal komolyan foglalkozott és kedvelt jószágkormányzójának, Balognak ösztönzésére megtett minden készüléket tervének megvalósításához, amire különben Istennek tett fogadása is sarkalta.⁵ Mikor azonban halálos betegsége erőt vett rajta, egyetlen fiának, Józsefnek, — mint egykoron Dávid király Salomonnak — meghagyta és végrendeletében is megírta, hogy Tatán új plebánia-templomot építsen.⁶ József hűségesen teljesítette atyja óhajtasát. Már 1751-ben okt. 24-én letették az új templomnak alapkövét.⁷

A templom tervezetét Fellner Jakab tatai építőmester készítette; ugyanaz, ki 1771-től 1795-ig megépítette egészen a tatainak mintájára a pápai plebánia-templomot,⁸ még pedig oly hűséges utánzattal, hogy szemmérték szerint a két ikertemplom arányaiban nem lehet különbséget észrevenni. A tornyoknál azonban már látszik némi eltérés.

Az alapkő letevésének ünnepségén a boldogult országbíró kedveltjei közül jelen voltak: fia, József;

ennek felesége, Pálffy Antónia s két leghűségesebb tanácsosa és munkatársa, Balogh Ferenc jószágkormányzó és Schmitt Gábor tatai plebános. Ezeken kívül még sok idegen előkelőség. Az alkalmi szentbeszédet Stehenich győri püspökhelynök mondta.⁹

Az alapkövet a templom éjszaki oldalának közepe táján helyezték el. Az ebbe foglalt írás szerint az épülő templomot szintén a boldogult öreg grófnak óhaja szerint: sz. Márton püspök tiszteletére ajánlották föl s úgy volt a szándék, hogy annak tiszteletére is fogják majdan fölszentelni.

A 338 □-ölnyi területet elfoglaló s 30 öl hosszú templomnak építése a mai viszonyokhoz képest nem valami gyorsan ment. Igen érdekesek azon kor krónikásának, Körmöczy tatai iskolamesternek az építkezés megkezdésére vonatkozó jegyzetei:

Anno 1751 esztendőben — írja Körmöczy — kezdték építeni az Tatai Parochialis templom fundamentumát, egész nyáron rakván is. Szent Simon Judás hetiben letették az első követ, Méltóságos gróf Esterházy József jelenlétében és az méltóságos aszszony is jelen vala. Generális Vicárius Nagys. Stechenits által tétetődött le, melyet is kezdett ugyan Méltóságos Gróf Ő Excellenciája, örökös jószágának Plenipotenciárius Regense, ugyan Tekintetes Galanthay Balogh Ferencz ur az volt ösztönzője, az kit is az Ur Isten éltesen sokáig, hogy ő is kereshesse lölke üdvösségét azon Isten házában, tiszta, igaz szivemből kívánom, én szegény szolgája Körmöczy István.

1752. Építettek rajta az márványkövekig, körröskörül az torony helyét is kihozván az földből.

1753. Éppen semmit sem dolgoztak; csak egy néhány öl követ hoztak.

1754. Éppen semmit sem dolgoztak.

1755. Éppen semmit sem.¹⁰

A kezdet tehát, a hűséges krónikás szerint, nem igen volt látszatós. 1774-ig is csak annyira vitték a falakat, hogy azon évben biztosra vették a tető felállítását.¹¹ 1777-ben végezték be a két, szintén 30 öl magas toronynak építését, és sz. Kereszt feltalálásának ünnepén tüzték föl az első toronykeresztet. A déli toronyba jött, a már 1761-ben Pozsonyban készült 68 mázsás sz. Háromság harang, melynek felírása Esterházy József és neje Pálffy Antónia nagylelkűségét hirdeti. Rákövetkező évben (1778) fölkerül a Budán, Müller István műhelyében készült toronyóra is.¹² 1779-ben szept. 14-én már keresztelnek az új templomban és kriptájában temetkeznek.¹³

A templom első berendezéséből valók: a főoltár, részben utánzott, részben valóságos márványból készült háttérével s homlokzatán ezen felirással: *Copiosa apud eum redemptio*. Továbbá az oltárképet helyettesítő nagy fakereszt, melyen a Krisztus teste szintén fából van faragva, de fehérre van füstve. Ugyancsak régiek a valódi márványból készült áldoztató rács, a szószék, mely utóbbi azonban céljának nem igen felel meg, mert a visszhang a szónoknak fölötte fárasztóvá teszi a predikálást, a hallgatóságnak pedig megnehezíti a megérthetést. A régi berendezéshez tartoznak továbbá a két első mellékoltár. Ezekhez készültek eredetileg, a sz. Családot és sz. Annát-Joákimot ábrázoló nagy képek, melyek utóbb (1854-ben) sz. Mártonnak és Szepl. sz. Máriának kényszerültek helyet adni. Régiek még a padok, a gyóntatószékek és az 1907-ben lebontott orgona, mely szintén Budán készült,¹⁴ a kegyurnak költségén, ki azonban 1762 óta már nem József volt, hanem öt három évvel túlélte unokatestvérének Miklósnak († 1765) fia, Ferenc.

Ezen Ferencz gróf kívánságára történt az is, hogy a főoltárra nem sz. Márton képét helyezték el, hanem a sz. keresztet; kétségkívül azért, mert a régi s ez időben megszűnt várkapolna is a sz. kereszt védnöksége alatt állott. Kárpótlásul utóbb a leckeoldali mellékoltáron helyezték el sz. Márton képét.¹⁵

A templom legalább is 100,000 forintba került, az anyagon kívül, melyet az uraság természetben szolgáltatott; pedig belső diszítése több tekintetben hagyott kívánnivalót s messze mögötte maradt, hasonmásának, a vele egyidőben épült gyönyörű pápai templomnak.

A gróf kegyur akkoriban jobbra Párisban tartózkodott; József császár önkényes uralkodása miatt a nép is ingerült volt. Úgy véljük ennek a két körülménynek kell tulajdonítanunk, a miért az új templomnak nagy ünnepséggel és sokadalommal való fölszentelése egészen elmaradt s e helyett csak egyszerű megáldásban részesült, melynek szertartását Ehrenberg József esperes és környei plébános végezte 1783-ban.¹⁶ A templom befejezését megörökítő irást a következő évben vésette a kegyur a főajtó fölé. Az egész csak e néhány szóból áll: Aeterno Numini Franciscus Comes Esterházy de Galantha, Nicolai filius anno MDCCLXXXIV. A minek magyar fordítása így hangzik: Az örökkévaló Istennek (csináltatta) Galanthai gróf Esterházy Ferencz Miklósnak fia 1784.

Magától értetődik, hogy a hatalmas új templomot, a gazdag és hitbuzgó kegyuri család egyházi szerekl is bőségesen ellátta. Így pl. a templomépitő Ferenc gróf, midőn 1759 aug. 1-én meglátogatta az épülő templomot, a krónikás följegyzése szerint „egy szép drága kazulát vagy misemondó ruhát és hozzá

való apparamentumot ajándékozott, az mely fehér, arannyal és ezüttel szöve volt.¹⁷ Mégis a régi föl-szerelésnek egy szálíg nyoma veszett. Minden szent-ségtörő templomrablóknak prédájává lett.

Az ősi Balázs-templomot 1743-ban, sz. Erzsébet napján rabolták ki utólszor, mikor is az összes régi kelyheket elvitték.¹⁸

Még szerencsétlenebb volt az 1799 jul. 31-én történt rablás, mert akkor az ujonnan beszerzett tárgyakon kívül a legértékesebb régi ruhák is eltűntek. Nevezetesen: 8 értékes misemondó-ruha, 1 infula, 4 dalmatika, 3 pluvialé, 3 ezüst kehely, 1 ezüst ciborium (a sz. ostyákkal együtt), 1 ezüst monstancia és lunula, (szentségtartó), 1 ezüst kereszt és 2 jól ezüstözött lámpa.¹⁹ Az elrablott tárgyaknak hivatalos leltára meg van magyarul és latinul is.

Ha nem is rablás, de erőszakos elvétel számba vehető talán az is, mikor 1800-ben, a nagy francia hadisarcok idején, elvitték a templom fölös (??) ezüst szereit. Ezek súlya 8 font 6 $\frac{1}{2}$ lat volt; kárpótlásul a becsértéknek 3%-os kamatait ígérték.²⁰

Az 1865 dec. 13-án virradóra betört rablóknak már nem sok maradt; csak egy aranyozott lunulát és az ezüst ciboriumot vitték magukkal, melyből a sz. ostyákat kiszórták az oltárra.²¹ Így inkább a szentségtörést, mint az okozott kárt kell fájlalnunk.

Az elveszített egyházi szerekért jelentékeny kárpótlást nyert a templom azon, nagy Ipolyink részéről is remekműnek mondott sekrestye-szekrényben, melyet a mayki híres műfaragó barátok készítettek, de remeteségüknek 1782-ben történt felosztatásakor²² kótyavetyére került. Ekkor szerezte meg a kegyur az éppen akkor befejezéséhez közeledő tatai templom részére. Ipolyinak kéziratban fönmaradt leírása szerint a szek-

rény 1762-ben készült. Ez az évszám és a faragó barát neve is rá voltak vésve;²³ de ma sem egyik, sem a másik nem látható. A szekrény különben 1900 körül ment át, gróf Esterházy Ferenc gondoskodásából, gyökeres javításon s így még most is dísz a sekrestyének és egyik látványossága templomunknak.

Diszére szolgál végül a templomnak azon sz. Péter és sz. Pál apostolokat ábrázoló nagy méretű olajfestésű kép is, mely 1797-ben került ki Maurer Hubert ecsetje alól.

Mikor az új templom készülöben volt, a régi Balázs-templomot lebontották. Sajnos, hogy még csak rajza sem maradt ránk. Helyére, még pedig éppen oda, ahol a főoltár állott, szép karcsu oszlopon álló „Immaculata“ szobrot állítottak; valószínűleg a kegyur költségén, mert föntartásáról is ő köteles gondoskodni.²⁴

A templom lebontása 1779 után történt, mert mint említettük, ezen év szept. 14-én már az új templomban kereszteltek. 1780 ápril. 14-én pedig a már korábban elhalt Luzár Rozina tetemét a régi templom kriptájából áthozták az újba.²⁵

A régi templommal együtt elmúltak a régi temetők is. 1788-ban beszüntették a kertekaljai temetőt, azonképen a régi bencés apátság táján, (a mostani Erzsébet-téren és a takarékpénztár helyén) elterülő, akkor váraljainak nevezett temetőt is, melyet azonban, a még jelenleg élő idősebb nemzedék már csak ó-temető néven ismert. Ugyanazon év aug. 6-án áldotta meg Szerenka plébános az új neustifti temetőt, hová szept. 5-én Nagy József zsellérnek, József nevű egy hónapos fiát temették elsőnek. Aug. 8-án pedig a tóparti új temetőnek megáldása ment végbe, hol aug. 21-én kezdték a temetkezést.²⁶ Az akkor

temetett Való János váraljai hívőnek sirköve most is megvan ezen fölírással: „Első ebbe a temetőbe. Itt nyugszik Istenben boldogult Való János, Tsapómes-ter ember. Kimult a világból 1788 sz. Kisasszony hava 20. napján, életének 64-ik esztendejében.”²⁷

Ezen temetőnek keresztjéül szolgálhatott azon messze kimagasló siremlék, melynek fölírása így kezdődik: Gott zu Ehren und allen hier in Gott ruhenden Seelen — besonders stb. Langyider József kőfaragó emeltette apósának Winter Jánosnak és családjának. E kereszt körül még számos német siremlék van, 1801-től kezdve.

A temetőnek tóra eső oldalán még régebbi siremlékek vannak, 1733-tól kezdve. Ezek áttemetések a váraljai (ó) temetőből és csaknem mind német iparosok sirkövei. De akad köztük egy-két latin felírásu is; ezek egyike P. Tharra Sebestyén, Maykból kiüzött kamalduli szerzetesé, ki meghalt 1785-ben.

Az előkelő halottakat azonban még jó ideig, úgy mint azelőtt is, a templom kriptájába szokták temetni. Hozzáteesszük még azt is, hogy az új templom kriptájába 1779-től 1836-ig összesen kilencven előkelő halottat temettek el, kik mind külön-külön fülkébe vannak befalazva.²⁸

A kapucinusok letelepedésével és az öreg templom megépülésével az eddigi istentiszteleti rend is üdvös változáson ment keresztül.

Mihelyt megnyílt a kapucinus templom, megszűntek a várbeli prédikációk. Ez időtől fogva ugyanis, minden vásár- és ünnepnapon a plébánia-templomban magyar, a kapucinusoknál pedig német szentbeszéd volt. Egyidejűleg megszűntek a várbeli hétköznapi szentmisék is, szombat kivételével, minthogy a váraljai hivek a közeli kapucinus templomban napon-

kint 6—10 óráig több misét is kényelmesen hallgathattak.

Ezen változás következtében, a tatai hivek nagy örömeire, az öreg templomban vásár- és ünnepnapokon immár kétszer lehetett szent misét hallgatni; a reggeli órákban kismisé, 9— $\frac{1}{2}$ 10-kor pedig predikációval kapcsolatos nagymisé. Hétköznapokon a misék nem voltak időhöz kötve.²⁹

1759-ben a kapucinus atya helyét állandó világi káplán foglalta el a plebánián. Sőt már második káplán is volt a várplebániával kapcsolatos szolgálatok teljesítésére. Lassacskán megszűnt a leányegyházakkal járó lelkipásztorkodás. Mint már ismeretes, Agostyán és sz. Miklós az 1763-ban önálló plebániává lett Szomódhoz csatlakoztak. Tóváros, Baj pedig, — ideiglenesen Almás és Neszmély is, — a kapucinus atyák gondozása alá kerültek.

Nagy örömben voltak tehát a tatai katolikusok. Volt párját ritkító szép templomuk, amint még látni fogjuk, fényes istentiszteletük, két uj temetőjük s ráadásul ugyanakkor megtörtént a református atyafiakkal való kibékülés is.

Az 1781. okt. 25-én kiadott királyi türelmi rendelet megengedte nekik a vallásgyakorlatot, de tornyok és harangok nélkül.³⁰ Azonban az 1783. július 21-én kelt újabb királyi türelmi rendelet már teljes vallásszabadságukat biztosította, melynélfogva kereszthettek, eskethettek és temethettek is, de anyakönyveiket a kath. plebános vezette s az ugynevezett stolailleték a kath. plebánosé maradt, nehogy jövedelme csorbulást szenvedjen.³¹

Ez a kis korlátozás is csak rövid ideig tartott, mert már 1786-ban visszakapták régi anyakönyveiket, visszakapták régi templomtelküiknek felét,³² mely még

mindig akkora volt, hogy templomukat, iskolájukat, sőt még paplakást is fölépíthették rajta, amint azt ma is láthatjuk még, ámbár sok tekintetben megváltozott alakban.

Reméljük a jó Istentől, hogy 1909-ben hasonló örömben lesz a tatai hiveknek része; mikor az öreg templom nemcsak új diszt ölt magára, hanem pótolhatjuk azt is, ami 1783-ban elmaradt, a templom ünnepélyes dedikációját, azaz püspöki fölszentelését.

13. A baji új rend.

A baji ősi katolikus templom nagy tiszteletnek örvendett a vidéken is. Azért a reformátusoktól történt visszavétele (L. 7. Fej.) s ünnepélyes kiengesztelése után az anyaplébániabeliek ismét körmenetekben keresték föl évenként. Az 1718-iki „Instauratio“ ezen körmenetekről úgy emlékezik meg, mint szokásos régi ájtatosságról.

Mindazonáltal rendes istentisztelet évenként legfőlebb 2-szer, vagy 3-szor volt csak Bajon.¹ A nagy paphiány miatt ez ekkoron másképen nem volt lehetséges!

Ellenben sátoros ünnepeken a bajiak voltak kötelesek a plébániatemplomba felvonulni.² Ennek, úgy látszik eleget is tettek; husvét hajnalán még most is vagy 150 baji vonul körmemetben a tatai kálváriára, hogy az ősi, sz. Ivánról nevezett plébániatemplom helyén végezzék husvéti ájtatosságuk zsongéját.

Mikor azonban a kapucinus atyák 1743-ban letelepedtek Tóvárosban s a kezdet nehézségein átestek, Balogh Ferenc teljes hatalmu jószágkormányzó buzgólkodása folytán már 1745-től fogva egyik kapu-

cinus barát évenként többször is kijárt Bajra és misziós papként gondozta a hivek lelki ügyeit.³ Tehát rendszeres lelkipásztorkodás még ez időben sem volt Bajon, hanem csak időnkénti kíségetés.

Ugyanezen évben alakult még különben Baj község hivatalos szervezete is. Erre vall a régi községi pecsét eme fölírása: Bajier Dorf Insigel. 1745.⁴

A baji páter működésének eredménye abban mutatkozott legelőször, hogy 1746-ban (a tatái krónika szerint 1745-ben) a baji levitát (hit)-községével együtt kihajtották a faluból⁵ s helyükbe mosonmelyei katolikus német jobbágyokat telepítettek a községbe.⁶

Az ekképen ismét egyöntetűvé vált község hitében lassacskán megizmosodott, de egyuttal vagyoni állapotban is. Már a régi, nyers téglából épült és parasztházak módjára szalmával fődött templom lebontására gondolnak, sőt az új templom építésébe bele is kapnak, de 1774-ben ismét abbahagyják.⁷ Haladás azonban mégis történt, amennyiben P. Gábel kap. atya 1784-ben már rendes baji káplán;⁸ 1789-ben pedig Szerenka Pál tatái plébános már a baji adminisztratúrát rendszeresíthette. A pater adminisztrátor a tóvárosi kolostorban lakott ugyan, de Bajon az összes lelkipásztori ténykedéseket végezhetette a keresztelesek kivételével. Ezeket ezentúl is a tatái plébánián végezték.

A baji halottak anyakönyve 1789 október havával, az esketteké pedig ugyanezen év novemberével kezdődött.

A rendes lelkipásztorkodás üdvös gyümölcsei csakhamar mutatkoztak a kis községben. A már 1788-ban Budán beszerezett 2 $\frac{1}{2}$ mázsás harangot Szerenka Pál plébános püspöki fölhatalmazással 1790

aug. 22-én ünnepélyesen megáldotta. 1793 okt. 12-én már az új, jelenleg is álló templomnak alapkövét tették le, melynek megáldása október 15-én ment végbe. Ez alkalommal a templomot asszisi sz. Ferencnek tiszteletére avatták föl, mint akinek fiai lelkiileg gondozták. A templom építése hamarosan végbe-mehetett, mert 1794-ben Szerenka plébános már a templom főoltárát is megcsináltatta, még pedig saját költségén.⁹

A templom fölszereléséről nem tudunk. Feltűnő, hogy a régi ciborium köpönyegcsékből egész gyűjtemény maradt korunkra és egy értékes „Utolsó vacsorát” ábrázoló főtábla. Az 1830-iki Viz. Kan. szerint a templom a kegyur költségén épült, a közönség hozzájárulásával.

A baji hívek száma ezidőtájt 778 volt.¹⁰

Az iskolát az 1746-ban kiűzött kálvinhitűektől mint régi épületet vehették át, mert 1774-ben azt olvassuk a mester házáról, hogy szintén nyers téglából van építve s e mellett nagyon szűk.¹¹

1781-ben Weinrauch Ferenc volt a baji mester.¹² Ezenkívül se jót, se rosszat nem mond róla a jegyzőkönyv.

Az 1830-iki Viz. Kan. nem említi a mester nevét; azonban erősen meghagyja neki, hogy ezentúl mindkét nembeli ifjúságot ne csak a német, hanem a *magyar* nyelvre is oktassa.¹³ Ugyanezen okiratban a baji mester jövedelme és földjei is föl vannak sorolva; ezek között van burgonya és kenderföld is.

1833-ban, az urodalom engedelmeivel kibővítik a temetőt; hosszában, széltében is 10 ölnyire. Pünkösdkedden, máj. 27-én volt a megszentelése.

1836-ban úgy a temetőben valamint a templom előtt álló fakeresztet megújították.

Ugyanazon évben 150 frt költséggel istenkoporsót szereztek a templomnak.

P. András baji adminisztrátor volt mindezekben a mozgató szellem.¹⁴

Ami még 1848 után történt a hitélet terén, az a legújabb korhoz tartozik s ott is akarjuk felsorolni.

14. A hitélet megújodása.

A plébánia területén gyors egymásutánban emelkedtek: a tóvárosi régi temető József-kápolnája, 1719—1749 körül; a kapucinusok temploma, 1743—1756; a szentivánhegyi ker. sz. János kápolna, 1754—1755; a tatai öreg templom, 1751—1784; s végül a baji templom 1794-ben.

Ezekén kívül a most következő időszakban még 3 istentiszteletre szánt szenthely keletkezett; nevezetesen: a kegyesrendiek székházi kápolnája 1765-ben, melyet 1841-ben a jelenlegi templom váltott föl;¹ a bílleghi kápolna 1750 körül; s a régi vár udvarában a rabok kápolnája 1822-ben.²

Ám sem a hivek nagy száma, sem a templomok sűrű emelkedése s tágas volta, a katolikusok ügyét előbbre nem viszi, ha egyuttal ugyanakkor a hitélet is meg nem újult volna.

Pedig megújult ez is! Nemcsak az istentiszteletre szánt helyek tágultak, hanem tágultak egyuttal a szívek is, megújultak a lelkek is.

Szerzetesek. Ezen időre esik mindenekelőtt a különféle szerzetes rendeknek Tatán való letelepedése.

A *kamalduliak* érkeznek legelsőeknek. 1733-ban telepíti őket E. J. Maykra s ugyanakkor Tatán, a mai remeteség helyén szép kertet jelöl ki részükre.

1747-ben ugyancsak Tatán 2 egész szessziót, azaz telket ajándékoz nekik, 240 mérő alá való földdel. Ezen telkek egyike a „Maracskó“ kuriához tartozott.³ Talán nem tévedünk, ha ezt a kuriát, a mai Kocsi-u. ódon vasrácsos házaiban keressük, melyekről az élő hagyomány is azt tartja, hogy régente a barátoknak voltak gazdasági épületei, a mire benedezésüknél fogva alkalmasnak is látszanak.

Ugyancsak 1747-ben, az országbíró félreeső ház-helyet is ad a kamalduliaknak, még pedig a nagy tó partjának azon a részén, hol most a piaristáknak székháza van.⁴ Az ezen telekre épült háznak alapkövét 1748 máj. 25-én hajnalban tették le a majki néma barátok.⁵ Ennek a tatai kamalduli remeteségnek alapítása ezen célból történt, hogy legyen csendes megszálló helyük, midőn dolgaik elintézése végett közeli nagyobb telepeikről Tatába jönnek.⁶ Lehetetlen, hogy a lemondás oly hősi példájával szolgáló kamalduliak a tatai hivek vallás-erkölcsi életére befolyást ne gyakoroltak volna!

Miként már leirtuk 1743-ban történt a tóvárosi *kapucinusok* letelepülése; s 1756-ban templomuknak fölszentelése.

A megelőzőkből azt is tudjuk, hogy a török világ után föléledt, óriási kiterjedésű tatai plébániát csak 2 pap gondozta lelkileg. A hivek jó része csak ritkán hallhatott szentbeszédet, ritkán juthatott szentmisére stb. Kimondhatlan nagy áldás volt azért, nemcsak Tóvárosra, hanem az egész vidékre a kapucinusok letelepülése. Ők végezték már ezentul Tóvárosban, s egy ideig a várban is a lekipásztori teendők java-részét. Prédikáltak, tanítottak, gyóntattak s mint láttuk ezreknek megkönnyítették az istentiszteleten való megjelenhetést.

Elég itt a már elmondottakra hivatkoznunk! Még ugyanezen emberöltőben, 1765-ben történt a *piáristáknak* vagyis kegyesrendieknek letelepülése. Az alapító kegyurak azt a helyet jelölték ki részükre, melyet már a kamalduliak rendeztek be maguknak.⁶ Ezek erről annál könnyebben lemondottak, mert Tatán ugyanis ritkábban tartózkodtak s ilyen alkalmakra egy szobát régi épületjükből föntartottak maguknak, melyet II. József császár alatt történt eltöröltetésükig használtak is.⁷

A kegyesrendiek beigtatása 1765. június 23-án történt. A magtárból átalakított házi s egyben ifjusági kápolnát Virágh János kocsi plebános, püsp. biztos ugyanazon év nov. 10-én szentelte föl, azonban mai alakját és védőszentjét a kápolna csak 1841-ben nyerte.⁸

A kegyesrendiek vezetésére bizott 6 oszt. középiskola ismét a tanulóifjuság szellemi és vallási ismereteit emelte magasabb színvonalra és pótolta azt a református főiskolát, mely állítólag a kálvinizmus fénykorában Tatán nagy virágzásnak örvendett.⁹ Ennek a gimnáziumnak köszönhető nevezetesen az, hogy a plebániabeli ifjak közül egyre többen és többen léphettek különféle értelmiségi, de legkivált az egyházi pályára.

Még Tata fénykorában is csak kivételesen sikerült egyik-másik ifjunak részben a bencések, részben a franciskánusok támogatásával az egyházi pályán magát végig kiképezhetni. (Lásd 2. fej. 13. lap.) Már ezentúl ez másképp lett! A kis gimnáziumot végzett ifjak közül a legtöbb tovább folytatta tanulmányait s jutott idővel hasznos, tekintélyes állásokba.

Remeték. A szerzetesek mellé helyezkedtek szerényen a remeték is. Így tudjuk Szerenka plébánosról

(1776—1806.), hogy a Kálvária-kápolna gondozását Pachormius nevű remetére bízta, ki vásár- és ünnepnapokon a nagytemplomban teljesített igen épületes módon szolgálatot.¹⁰ Ily remetelakást találtunk még 1903-ban is a billeghi kápolna mellett, mely ugyancsak 1830-ban került a tatai plebániához, de a Tatából odajáró bucsusok miatt megelőzőleg is sűrű összeköttetésben állott a plebániával. Ennek remetéi között azonban akadt olyan is, kit botrányos viselkedése miatt hivatalosan kellett onnét eltávolítani.¹¹

Céhek. Ugyszólván egyidejűleg történt a *céhek* megújulása is. A céhek ugyan első sorban ipartársulatok voltak, mégis működésük a vallásos élettel annyira összeszővődött, hogy a kölcsönös hatás szinte elmaradhatlan volt. Ellenőrizték a vásár- és ünnepnapok megszentelését; különös védőszentek oltalma alá helyezkedtek, kiknek ünnepeit külön ájtatossággal ülték meg; az egyházi körmeneteken testületileg vettek részt, s különösen az urnapi körmeneteken oly kiváló fényt fejtettek ki, hogy a céhek felvonulása képezte az ünnepségeknek leglátványosabbik részét.

Egyébként az erre vonatkozó tatai történeti adatok a következők.

Az 5. fejezetben szoltunk róla, hogy már a középkorban voltak Tatán céhek; nevezetesen van tudomásunk a csapók céhéről; föltételezhető a molnárok céhe s még egy-két más céh is. Mindannyit elsöpörte a török világ. De a török kiveretése után (1603) ismét újra élednek. A különféle okiratokban következő sorrendben tűnnek ismét elő: 1633-ban emlékezés történik a takácsok céhéről.¹² Az 1718-ban szerkesztett „Instauratio“ már mint meglevőket említi a csapók, csizmadiák, bognárok, takácsok; továbbá a szabók, molnárok, vargák, mészárosok és szücsök

céhét, vagy társulatát.¹³ Ezekhez járultak még: 1753-ban a német vargák, 1753-ben a gombkötők;¹⁴ ismeretlen időben a kovácsok, posztósok, asztalosok, fazekasok, juhászok céhe. A két utolsóval csak 1820-ban találkozunk.¹⁵ De lehetett még több is, mert a jegyzékek mind hiányosak.

Mindegyiknek megvolt évenként a maga ünnepélyes szentmiséje, melyre az egész céh díszesen fölvonult. Ilyen ájtatosságot tartottak: Gyertyaszentelő B. A. ünnepén a csapó-céh; Szeplőtelen B. A. ünnepén a csizmadiák céhe; sz. Katalin ünnepén a bogárok céhe; Pünkösöd harmadnapján a takácsok céhe;¹⁶ Vizkereszt napján a magyar vargák; sz. Erhardt napján a német vargák; sz. Fülöp és Jakab apostolok ünnepén a posztósok; Urnap nyolcadának 2-ik napján ismét a német vargák; Ker. sz. János ünnepén a fazekasok; sz. László ünnepén ismét a csizmadiák; sz. Mihály napján a juhászok; sz. Szeverin napján ismét a posztósok; sz. Márton napján ismét a csapók céhe; farsang valamelyik napján a mészárosok.

Ezekén kívül a céheknek minden kántor héten volt még 2 közös miséjük; Az egyik az elhunyt, a másik az élő céhbeliekéért.¹⁷

Minden céhnek megvolt a maga külön zászlaja is, melynek szentelése ismét épületes egyh. ünnepségek keretében történt, Az első időbeli zászlók úgy látszik elrongyolódhattak, mert egy sem maradt meg napjainkig. De a hitélet megújulása idejéből több is maradt reánk. Így a takácsoké 1800-ból: a mészárosoké 1821-ből; a csizmadiáké 1822-ből; a patkolókovácsoké 1824-ből; a német szabóké 1827-ből; a posztósoké 1830-ból; a szücsöké 1831-ből; a tímároké 1852-ből. A céhek feloszlátása óta (1861) ezen zászlók a plébániatemplom őrizetére vannak bízva.

Van a felsoroltakon kívül még egy régi kékselyem zászló, melyen azonban a fölírat és évszám már nem olvasható. Valószínűleg a molnároké volt!

A hitbeli megújodás jeléül szolgálnak az azon korabeli *rendkívüli ájtatosságok* is. Ide tartoznak: *A szentségimádások*. A 40 órás szentségimádás a tóvárosi kapucinusok teplomában 1757 máj. 29-én kezdődött¹⁸ s mai napig is a pütkösdí ünnepekhez van kötve. Az egyházmegyei szentségimádás 1772-ben vette kezdetét¹⁹ s akkor aug. 26-ika volt a tatai szentségimádás rendes napja.²⁰ Ilyenkor nagymise alatt mindig az urasági egyh. zenekar játszott. (Viz. Kan. 1781.) Ságby plébános idejében a Ker. sz. János ünnepét követő vasárnapra tették át ezt a szentségimádást, mikoron is a következő épületes beosztással ment végbe. Reggel 6 órakor szentségkitétel és csöndes mise; 9—11-ig prédikáció és nagymise. Az Oltári-szentséget imádták: 7—8-ig a német szabók, 8—9-ig a magyar szabók, 9—11-ig akik jelen voltak az istentiszteleten, 11—12-ig a német vargák, 12—1-ig a posztósok, 2—3-ig a csapók, 3—4-ig a csizmadiák, 4—5-ig a tanuló ifjuság, 5—6-ig a bognárok és kovácsok, 6 órakor: litánia, áldás, szentségbetétel. Ezen évenkiint visszatérő szentségimádást a piaristák aug. 27-én, a kapucinusok aug. 28-án tartották meg.²¹

Tehát ez is tulajdonképen 40 órás szentségimádás számba ment.

Bucsujárások. Legrégibb keletű a bodajki bucsujárás, mely, mint annak helyén (6. Fej.) előadtuk már 1695-ből ismeretes. A plébániai lvt. adatai szerint azonban csak 1807-től lett rendszeres, püsp. engedéllyel és papi kísérettel.²² Az első időszakban, sőt még vagy 30 évvel ezelőtt is ez a bucsujárás oly látogatott volt, hogy a résztvevők számát 3—400-ra

is lehetett becsülni. Régi bucsujárás még a baji is, mert 1718-ban már van róla írásbeli megemlékezés. Ide szept. 14-én látogattak ki a tataiak.²³

Ismeretlen időbeli, de 1743-ban már szokásos²⁴ a billeghi bucsujárás, hova Nagyasszony napján zárándokolt a tatai plébánia körmenete. Mint afféle bucsujáróhelyre, egyesek és társulatok ajándékokat is vittek magukkal. Meg van még ezekből egyebek között a kápolna öröklámpája, amint mutatja ezen bevéselt felirat: Tata Városi N(emes) Csapó Czéh Csináltatta. Anno 1778.

Nagy épülésére szolgáltak a hiveknek s kisebb-nagyobb ünneppésséggel jártak az *ättérések* is, melyeket Tatán 1745-ben kezdettek följegyezni. Ezen időtől 1848-ig 235 zsidó, lutheránus, de legkivált kálvinista tért át a kath. vallásra.²⁵

A rendkívüli s a hitéletet nagyban emelő ünnepekhez számítható az *urnapi körmenet* is, a vele kapcsolatos igazán rendkívüli fény és épületes rend miatt. Érdemesnek tartjuk az erre vonatkozó 1832-iki urodalmi rendeletet szóról-szóra ide igtatni:

1. Minekutánna Nagy Mgu Grof Urunk és Grofné Asszonyunk az egész Grofi házával ezen közönségesen egész fényességgel ülendő Innepet itt kegyes jelenlétekkel dicsősíteni méltóztatnak, általján minden rendűeknek mindenben a mint úgy is Oltári Szentségnek imádása megkívánja, minden keresztén Catholicustól a legszorosabb Rendtartás ajánlatik. — Erre nézve.

2. Itt Tatában a Plébánia Templomban a Nagymise 8 órakor kezdődik és ennek végével a Processió indul. Ezen Nagy Mise alatt N. M. Grof Urunk a házával az Óratoriumban fog lenni, az Uradalmi Tiszturak pedig a férfiak felén az első

négy székekben foglaljanak helyet. Szintén az asszonyok az asszonyok felül az első négy székekben s e végre előre ezek üresen maradását Tisztartó Uram rendelje meg, hogy így a Processiónak kiindulásával azonnal mind a tiszt urak, mind pedig az asszonyok az alább rendelendő helyeket elfoglalhassák.

3. Nagy, Mgn Grof Urunk, s Grofné Asszonyunk mindjárt a Szentséget vivő Pap után fognak maguk menni s utannuk az ifju Grof Ur a Grofné kis-asszonyval. A Szentség mellett két felől égő gyertyákkal rendesen Nemzeti ruhában öltözve Director, Praefektus, Papai s Rostaházy fiscalis, Hering Levél Tárnok s Szalay Tisztartó Urak.

4. A Baldachnumot viszik Toronyosi kebelbéli Számvevő Ur, Mészáros kasznár, Bahunek számtartói segéd és Hanicz Fa-Mester Urak; a második oltárnál ezeket le váltják Szeiff számtartó, Pichler Épületi Számadó, Romszauer Pincemester, és Ruys számvevői segéd Urak váltva, és a másik 4-en vissza mennyenek a helyekre, ismét a 3-ik oltárnál ezeket le váltják az elsők; s úgy a 4-nél megint emezeket azokat.

5. A Többi Tiszt Urak és Irnokok minnyájan a Szentség előtt kettőssen úgy mennyenek rendben, hogy az ott megjelelendő nemes vármegyei Tábla Bíró, és Tiszt viselő Urak előtt legyenek és ezek magok megett helyet adjanak s mindezen Tiszt Urak is a mennyre telik Nemzeti Ruhában legyenek.

6. Az Urad. Tiszt Urak előtt a Capucinus Szerzetes Atyák, ezek előtt az Ájtatos Oskolák szerzetes rendje a náluk tanuló ifjúsággal az ő Rendjek s szokások szerint fognak menni, ezek előtt pedig a városi kis Oskolás Gyermekek.

7. Minden Czéhek a maguk zászlojokkal az ő

kiszabott helyeken két oldalról az Urak Szerzetesek és oskolás ifjak felől menyjenek úgy, hogy minden Czébeli a maga zászlója előtt s utánna kettőssen mennyenek s hogy ezekkel is valami rendetlenség ne essen, Pataky számvevő Uram hivasson össze minden Uradalmi Czé mestereket s hadja meg nekik, hogy ezen kiszabott rendet szorossan s felelet terhe alatt meg tartsa, s tartassa mindenik a maga Czéhével, mert minden történendő rendetlenségről s illetlenségről a Czémesterek fognak felelni.

8. Az itt Lakó, vagy ide jövő többi szántó-vető gazda emberek ezek és a magos Uraságnak gazdasági cselédjei s gyermekei rendesen két felé oszolva, a Czéhek mellett kívülről vagyis legszélről fognak szinte kettőssen rendbe menni úgy, hogy ezek végén vagyis legháturul a városi előljárok mennyenek s azért ennek elrendelése s rendbe tartása a városi Jegyzőnek, és Előljároknak adatik kötelességül.

9. Valamint eddig, úgy most is az Uradalmi lovas s Gyalog katonák a már tudva lévő helyeken s rendel fognak menni; ha pedig a Cs. K. katonaság is megjelenne, akkor azoknak adatik az első hely a Szentség mellett két oldalról s utánnok mégyen az Uradalmi katonaság.

10. A mint fellebb a 3-ik szám alatt jelentetett a N. Mgu Grofi ház után mindjárt szinte kettőssen fognak menni Directorné, a Praefectusné, az itt lakó nemes asszonyságok és úgy mint kettőssen utánnok két Fiskálisné, 2 számvevőné, Tisztartoné, Szám-tartoné asszonyok után a többi Tisztne asszonyok s az Udvari Szoba Asszonyok és Szoba-Leányok és ezek oldaláról két felől kettőssen mindenfelől a mes-teremberek s többi itt lakosok Feleségeik s leányaik s utánnok a Fejér cselédek.

11. N. mgu Grof Urunk Udvari Tisztjei, és Cselédjei fognak az Uradalmi Tisztek előtt úgy menni, hogy az Udvari Tisztek mindjárt az Uradalmi Tisztekkel az Irnokok előtt, a Cselédek pedig ezek előtt menjenek.

12. Hogy mindezen rendelkezések voltaképen megtartassanak Tatai Ispán Uram maga mellé veendő gazdasági hajdukkal utánna vigyáz és ahol szükséges rendbe hozza és tartsa, anélkül mindazonáltal hogy akár valamely botránkoztató lármával, annál inkább vérréssel eszközölje azt, s ezt szorosan megtiltsa a melléje veendő hajduknak; szinte vigyázni fog arra is, hogy az Utcán kívül álló s néző nem Catholicusok is illetlenül magokat ne mutassák, hanem az arra mennő Proceszio alatt kalap levéve tiszteségesen álljanak.

13. A mozsár ágyukból való lövöldözés az idén a várban fog tétetni.

14. Mindezen Rendszabásokat szoros megtartás végett Pataky számvevő Uram öszve hivatván az illető Uradalmi Tiszteket és Elöljárókat, nekik olvassa fel s adja tudtokra.

15. Noha ezen Rendszabásokhoz egyenesen nem tartozik, mindazonáltal csak tudomány végett itt megjegyeztetik, hogy most Csötörtökön Urnapján itt Tatában az első Oltár lészen Reiman öveges házánál, a második a serház mellett a sétáló hely kapujánál a 3-ik az ájatos oskolás szerzetesek kertje kapujánál, a hajdu utcán, a 4-ik itt a Piaczon Czink vásáros házánál.

16. Számvevő Uram holnap reggel hivassa össze az illető Uradalmi Tiszteket s városi Jegyzőt s Elöljárókat szinte a fellebbi Rendelés szerint a Czémestereket is és ezen Rendszabásokat olvastassa fel s magyarázza meg nekik, hogy mindenik megértvén az

ebben leírt s N. Mgu Grof Urunk által szorosán megtartatni hagyott Rendet mindenben tellyesítsék. Költ Tatába, Junius 19-én 1832. Barcza Ádám Dírector.

Ezt az urodalmi körmenetet korábbi időkben (1767-ig) a vártemplomból tartották. (Tatai plb. lvt. Javadalom.) Ezen körmenet valószínűleg azért szűnt meg, mert 1767-ben a tóvárosi urnapi körmenetek vették kezdetüket.

Ezen egyházi ünnepek fényes és vonzó erejét kiválóképen emelte a híres és művészi színvonalon álló *egyházi zene*, melyet azon idők szokásához képest a templom gróf-kegyurai szinte versenyezve fölkaroltak.

Első megemlítésével 1743-ban találkozunk, midőn a tóvárosi kapucinus kolostornak alapkövét letették.²⁷ Ezt a templomi zenekart 1813-ban 8 urasági zenész alkotta.²⁸ De a francia háborúk után ismét erősebb lendületet vett, mit abból látunk, hogy egy 1829-ben összeállított csonka katalógus 239, majd lassacskán kiegészítve 757 zeneművet sorol föl a leghíresebb szerzőktől.²⁹ Az ugyanekkor készült leltárban 39 drb. urasági hangszer van felsorolva.

Ez időben Menner Bernárd volt a karnagy.³⁰ 1831-ben újra szervezték az egyházi zenekart, amikor is gr. Esterházy Miklós óhajára Juranics győri püspök akkép módosította a Viz. Kan. megállapodásait, hogy a nagybőjti és ádventi idő kivételével minden vásár- és ünnepnapon, a 9 órai prédikációt követő nagymise, mindenkor zenés mise legyen.³¹

Csak azt az egyet kötötte ki, hogy a misék tulságosan hosszúra ne nyuljanak. A további fejlődésről a legújabb kor történetében emlekezünk majd meg.

A hitéleti megújódásra a *nyilvános jótékony-ságból* is lehet következtetni.

Ide tartozik első sorban Szerenka Pál néhai (1776—1806-ig) tatai plébános 17 ezer forintos alapítványa is. Ebből 6000 forintot hagyott a szegényeknek ; még pedig részben új házasoknak, részben pedig kárvallottaknak. A fölosztásról úgy rendelkezett, hogy a tatai szegényeknek 2000 frt, a tóvárosiaknak szintén 2000, mezőeörsieknek és bajiaknak egy-egy ezer frt tőkének kamatai jussanak. Hagyott továbbá még 8000 frt olyan alapítványi tőkét, melynek évi kamataiban szegény rokonai osztozkodjanak ; vagy ha ezek kihalnának, akkor a kamatok évi ösztöndíj alakjában két-két tatai és tóvárosi szegény fiúnak jussanak. Ezen két tőkén kívül hagyott még szentmisékre 1100 forintot ; 1900 forintot pedig a tatai, mezőeörsi és baji templomoknak az örök lámpa olajára.³²

Ezen jeles alapítvány csakhamar deválváción (érték megcsonkuláson) ment keresztül ; úgy, hogy a szegények és az alapítók rokonai között, a jelzett tőkéek után, ma csak mintegy 400 kor. évi kamat kerül kiosztásra. Ezen ugynevezett „Szerenka-pénzt“ a hitbizományi urodalom fizeti ki ; a rokonoknak a r. k. hitközség, az új házasoknak és kárvallottaknak pedig az illető községek előjáróságának ajánlása szerint.

Jótékonytságot gyakoroltak még ezen időszakban :

Erdélyi Mihály tatai plébános, ki 1763-ban 168 forintot hagyott a kálvária kápolnájára.³³

Zetykó Katalin († 1837), ki a szűz Mária oltár olajára tett alapítványt.³⁴

Olle János († 1819) urodalmi tisztartó ; kinek a helybeli kegyesrendiekre bízott alapítványa ma 1416 kor. 40 fillért tesz ki. Ennek évi kamatait szegény diákok kapják meg.³⁵ Ugyanezen Olle János volt az,

ki a tisztítóhelyen szenvedő lelkekért és elhunyt tisztársaiért évi 4—4 szentmisét alapított.³⁶

A népiskolák jótevőiről más helyen emlékezünk meg.

A közjótékonyasághoz tartoznak a *kórházakért* hozott áldozatok is.

Régi baja volt Tatának, Tóvárosnak, hogy ily nagy ikerváros kórház nélkül kénytelen szűkölködni. Már Erdélyi plébános (1755—1763) foglalkozott egy kórházi alapnak gyűjtésével.³⁷ Halála után Horváth Anna tóvárosi lakos föl is ajánlotta házáat kórháznak, miről az 1767-ben kezdődő számadások s egy 1801-ből származó okirat tanuskodnak. Ezen évben a tóvárosi kórház urodalmivá lett.³⁸ 1778-ban (V. 8) olvasunk először kórházi temetésről.

1781-ben már Tatán is vesznek kórháznak való épületet,³⁹ s nemsokára meg is nyitották; mert özv. Karenits Pálné, szül. Zsolnai Katalin nemes asszony 1781. november 24-én kelt végrendeletében „a tatai ispitára ötszáz forintot“ hagy; olyformán, „hogy azok interesséből az ügyefogyott szegény tatai és tóvárosi betegek gyógyíttassanak, kiknek megnevezése mindenkor a tatai Plébános uron fog állani.“⁴⁰

De mindezek csak szerény kezdet számba mehettek s a tényleges szükségnek korántsem felelhettek meg. Ezért Esterházy Miklós földesur (1811—1856.) az irgalmasrendűeknek nevezett szerzeteseket akarta Tatára telepíteni. A tatai piacon — ahol most a Czermann-ház, Kaszinó és Szemere (Griff) vendéglő állanak, — már meg is kezdette egy helyes templom és gyönyörű kórháznak építését.⁴¹ De az 1834-iki, márc. 4-én támadt tűz a már félig kész épületeket elhamvasztotta s a további építkezést — sajnos — véglegesen megakasztotta. A nagyszerűen tervezett

épületnek egyik csonka szárnya napjainkig fönnyaradt s a kaszinó udvarának hátsó részében most is látható.

A *temetések* is rendesen felülemelkedtek a mindennapiság színvonalán. Az előkelők, mint hallottuk a templomok kriptáiba temetkeztek.

Az iparos vagy polgári felnőtt halottakat pedig rendesen a céhek, vagy jámbor egyházi társulatok részvételével temették. A céheket már felsoroltuk. A jámbor társulatok közül ismeretes Szer. sz. Ferenc III. rendje, melyet Schmitt plébános hozott be Tatára, még pedig mindjárt plébánoskodása kezdetén, mert 1738-ban (X. 5) már említi a halottak könyve. Ennek a társulatnak tagjai minden vasárnap a kitett legm. Oltáriszentség előtt hallgattak misét; ezenkívül hétfőn a társulat élő, kedden pedig annak meghalt tagjaiért mondattak misét, mindig a plébániatemplomban. Ezért a plébánosnak évi 10 frt. járt.⁴²

1743. után a kapucinusok is meghonosították a saját III. rendjüket Tóvárosban s kivonultatták az elhunyt társulati tagok temetése alkalmával.

Halotti beszédek azonban csak ritkán voltak s ekkor is jobbára csak az előkelőknél.⁴³

Nagyot lendítettek a hitéleten a szigorú *urasági jogszabályok* is, melyek a vallási kötelességek teljesítését is előírták és ellenőrizték. A tatái városház levéltárával együtt ezen jogszabályok is a tűz martalékává lettek. Szóbeli hagyományból azonban ismerjük egyikét rendelkezésüket. Például a jogszabályok szerint a botrányosan káromkodót a község háza előtt nyilvánosan megbotozták. Akit lopáson értek, azt nyilvánosan pellengérré állították stb.

Holmi nagyobb rendetlenségek nem is kaptak lábra a plébániában. A hivek szorgalmasan gyóntak s ha mégis akadt valaki, aki saját hibájából szentség

nélkül halt meg, azt büntetésül a kálvinisták temetőjében temették el.⁴⁴

Mindenki tisztelte előljáróit s fizetségeit pontosan teljesítette?⁴⁵

Ilyenek voltak azok a sokszor emlegetett „rég jó idők”. Bizony nem ártana, ha egy-egy darabot olykor-olykor vissza lehetne belőlük kívánni!

15. A plébánia népiskolái.

A tatai középkori népiskolát a török világ megsemmisítette. (L. 5. F.)

Körülbelül száz év múlva, mikor Tata ismét kath, (zálogos) földesurak kezébe került, a Csákyak visszaállították a kath. istentiszteletet, először a várban, majd a Szentivánhegyen (1651), végül (1671) a visszavett piaci Balázs-templomban is; egyidejűleg a mester-állást is újra szervezték. A már többször idézett „Instauratio”-ban ugyanis azt olvassuk, hogy az iskolamester (ludi magister) már a Csákyak idejétől fogva kap az urodalomtól évenként készpénzben 8 forintot és 8 komáromi m. gabonát.¹

E szerint a tatai régi népiskola a Csáky grófok idejében újra életbe lépett; még pedig vagy 1651-ben, mikor újra berendezték a szentivánhegyi templomot, vagy legkésőbb 1671-ben, mikor a Balázs-templomot visszavették a reformátusoktól. Ettől kezdve, az 1683. évi rövid megszakítást nem számítva, a tatai r. k. népiskola egész napjainkig szakadatlanul fennállott. Tehát így is, az ujjászületés idejétől számítva, Győr e. m. legrégebb magyar népiskoláinak egyike.

Már most, ami népiskolánkat közelebbről illeti,

négy dolog az, ami különösen magára vonja érdeklődésünket. Ugymint: a néptanítók foglalkozása, jövődelmük, az iskola helyisége és a tanítók személyisége.

Ami az elsőt, t. i. a néptanítók foglalkozását illeti, népiskoláink általános történetéből ismeretes, hogy a falusi mesterek a hittanon kívül leginkább az olvasás és ének tanításával foglalkoztak; s pedig azért, mert úgy az istentiszteletnél, valamint a különféle szertartásoknál, ezekre a dolgokra a kis diákoknak igen nagy szükségük volt. (L. 5. Fej.) Az 1718-iki „Instauratio“ szerint például Tatán divatosak voltak az énekes temetések, a vizkereszti házszentelések, mely alkalmakkor, — mint egyéb forrásokból tudjuk, — mindig az énekes fiuk szerepeltek.²

Tanították pedig az iskolában ezen időben nemcsak a fiukat, hanem már a leánykákat is. Ha régente talán nem is volt így, de 1718 óta van már rá bizonyítékunk.³ Mégis azt hisszük, ezek a leánykák inkább nemesek, tisztviselők gyermekei lehettek; a földmivelők még sokkal későbbi időkben is gyakorta hangoztatták, hogy a leánynak nem kell az iskola.

A tatai mester természetesen egyuttal kántor is volt, még pedig nemcsak a plébániatemplomban, hanem a várkapornában s egyidejűleg a szentivánhegyi templomban is; miért is e miatt az istentiszteletet a három helyen különböző időben kellett tartani.⁴ A tanító végezte azonképen az egyházi dolgait is. Mikor a tatai anyakönyvek 1689 után megindulnak, Bolla Mihály mester egész csomó esküvőnél szerepel mint tanu; pld. 1690 VIII. 14-én, 16-án stb.

A mesterek tisztéhez tartozott még a harangozók (campanatores) felügyelete. Már a középkorban általánosan el volt terjedve, hogy a templomi szolgálatra beosztott tanulók a harangozást is teljesítették. Egy

1767-ből fönmaradt urasági iratból látjuk, hogy a harangozók ismét szervezve voltak. Nem szabad közönséges harangozókra gondolnunk, mert az idéztük iratban az is benne van, hogy ezek a harangozók egyuttal zenészek is, simul musici sunt, és hogy a mester, ludi Rector, felügyelete alatt állanak, aki ezért jövedelmükben is osztozkodott.

Vala pedig akkoron a harangozók jövedelme a következő:

Harangozási díjakból, évenként krb. 50 frt. Tata és Tóváros községek hozzájárulása a helypénzből, együttesen 40 frt. Az éjjeli mulatóktól és csavargóktól szedett büntetési pénzekből 10 frt. Ugyanennyi járt a büntetési pénzekből a mesternek is, t. i. 10 frt.⁵

Ezekből egyuttal az is világos, hogy a régi tatai mestereknek egyuttal a zenéhez is kellett érteniök.

A kántortanító tisztsége kiterjedt továbbá az anyakönyvek vezetésére is. Kiviláglik ez egyebek között a következő anyakönyvi följegyzésből is. „Anno 1744 die 1-ma May váloltam az mesteri hivatalt. Én Körmöczi István. Tatta.“ „Sub Francisco Vörös Scholae Rectore Tatensi. 1757 1. Juli.“⁶ Magyarul: Vörös Ferenc tatai iskolamester alatt.

Ugyancsak az ő kezéből ered ezen följegyzés is, persze latinul: Anyakönyvek . . . Vörös Ferenc akkori tatai organista által folytatva. 1759 október 1-én.⁷

Ugyanezt bizonyítják még: a latin szavakban gyakorta előforduló íráshibák; az anyakönyvek tiszta lapjaira magyarul irt s nagyszámban előforduló krónikás följegyzések, s végül ezek kézírásainak meg egyezése az anyakönyvek latin írásával.

Mellesleg megemlíjtük azt is, hogy a tatai anyakönyvek rovatos írása 1757 július elsején kezdődött Erdélyi plébános idejében.

A tatai mesterek azonban nemcsak anyakönyvvezetők, hanem az ujjáéledés első korszakában (1683 után vagy száz évig), valószínűleg „*licenciatus*”-ok is voltak. Azaz olyan nős, világi emberek, akik ott, ahol pap nem volt, a népet vasárnap összegyűjtötték, nekik az evangéliumot felolvasták, s ami a fő, szabadságuk (licenciájuk) volt a püspöktől a keresztelésre, esketésre és temetésre.⁸

Tudjuk, hogy a törökvilág után a Bánhida, Szomod, Naszály határolta községek, sőt egy ideig még Almás és Neszmély is Tatához tartoztak; tudjuk, hogy az első plébános, Ujváry, 6 évi lelkipásztorkodása alatt 5011 egyén vette föl a keresztség szentségét; (L. 7. F.) tudjuk, hogy ezen időben tatai káplánok, szerzetesek még nem voltak. Mindezek olyan körülmények, melyek a tatai mesterek licenciátussága mellett erősen kardoskodnak.

A temetésekről különben egészen világosan tanuszkodnak következő, 1746-ból származó mesteri följegyzések az anyakönyvben.

„Naszályra temetni szoktunk járni, de olyanformán, ha kocsit küldenek. Olykor ugyan plébános uram szokta a maga kocsiját adni.

Szomodra hasonlóképen; de annyira gyűtt a dolog, hogy — alku szerint egy öl fát és egy szekér szénát és 4 forintot adnak esztendőnkint a Mesternek, hogy amidőn olyan szegény meghal, vagy maga, vagy a Preceptora gyalog kimenjen.”⁹

Gyermekek halálozása alkalmával különben még az is megesett, hogy a plébános nemcsak a mesternek, hanem egyes esetekben a prédikátoroknak is adott engedelmet a temetésre. Például Szomodon 1727-ben.¹⁰

Gyermekek keresztelésére és esketésre vonatkozólag azonban egyenes adatot nem találtunk.

A „mester“-séghez tartozott régi időkől fogva 1813-ig a nótárius hivatal is, melyért a város külön fizette az illető mestert.

Nem csoda, hogy szegény mesterek nem győzték a dolgot. Emiatt a község „preceptort“ fogadott melléje, ki őt tanítói hivatalában helyettesítette s aki ezért évi 15 forintot kapott. Egyebek között a preceptor dolgaihoz tartozott a harangoztatás is, illetőleg a harangozók fölötti felügyelet, mely hivatal évenként 24 frt. jövedelmet hozott neki.¹² A preceptorokról 1736-tól kezdve találunk anyakönyvi és krónikás följegyzéseket,¹³ de kétségkívül már korábban is nélkülözhetlenek voltak a rohamosan emelkedő plébániában.

A főnti preceptorai fizetés igaz nem sok, de nem is oly lesajnálni való, mint amilyennek látszik. Ez időben a káplánoknak is csak 60 forint volt az évi fizetésük. Preceptor uramnak pedig az ellátáson kívül Tatán még szép mellékjövedelme is volt. Így az utolsó régi preceptorról, Rubenik Ignácról tudjuk, hogy tagja volt az urodalmi templomi zenekarnak, aki mint ilyen 1858-ban történt halálakor 230 frt. 84 krt. hagyott alapítványi misékre; ezek közül egyet olyan lelkekért, kikről különben senki sem emlékezik meg.¹⁴

Különben ezen időben (1830) a tatai népiskolának már 2 preceptora volt; egyik a belvárosi, másik a külvárosi, mint erről alább bővebben lesz még szó.

A mester jövedelmére vonatkozólag már részletes helyi adatokkal rendelkezünk.

A Csákyak idejében (1646—1697) mint említettük, 8 frt készpénz és 8 mérő gabona volt a mester fizetése, az urodalom részéről.

Az 1718-iki „Instauratio“ már részletesen felsorolja a mester javadalmát, melyhez ezek tartoztak:

1. A *stola*; még pedig, hirdetések és esketések után 5 denár; énekes temetésért, harangozással együtt, 40 denár; kis temetésért 25 denár; énekes gyász-miséért 50 denár; a karácsonyi, ujévi, husvéti és pünkösdi oltárkerülőknek harmadrésze; végül a vizkeresztli kollektának fele.

2. Kézpénzben 58 forint; gabonában pedig 12 p. mérő. Ugy a pénzt mint a gabonát az uraság fizette, de utólagosan kivetette a hivekre.

3. *Hat öl fa*, melyet az urasági erdőkből a plébániabeliek tartoznak behordani.

4. Minden iskolás gyermektől — fiuktól és leánykáktól — egyenként 20 denár.

5. Céh-misék után minden egyes alkalommal 50 denár.

Ezenkívül joga volt a plébánossal együtt bizonyos alkalmakkor úgy az anya-, mint a fiók-egyházakban „koledálni“. „Filiálisok nevei, — írja mester uram a krónikában, — ahová koledálni szoktunk járni a Plébánossal együtt: Szomodra, Bajra, Szent-andrásra, Sz. Miklóstra, Ágostonra, Neszmélyre és Almásra is, míg a kapucinusoknak nem engedte Smit (plébános) Uram.“¹⁵

Nem ugyan 1718-ban, de nem sokkal utóbb földeket is kapott a mester, mert 1759. évi krónikás följegyzéseiben már „a mester fölgyei“-ről van panaszos megemlékezés, ezeknek rossz megmunkálása miatt.

Szól pedig ez a panasz a következőképen: „1759-dik esztendőben Instanciámat kegyesen indorsálván a Tetes Regens ur, hogy a Mester földjei ganajoztatnának; de a midőn ganajt vittek volna a szekerek az uton, mind lepotyogott, mert a subalter-nusok által akartva elfelejtetett. Ha békességben akarsz

maradni mester, semmit ne kérj, hanem nyögj és nyelvelj, mint a hénárban az eb.“¹⁶

Minthogy a plébánia 1749-ben kapta egész telkét,⁷ úgy hisszük a mester is ekkor kaphatta földjeit. Az 1830-iki Viz. Kan. szerint ezek a földek a bánhidai út mentén egy negyed telket (14 holdat) tettek ki. A megmunkálást a tataiak végezték, az aratásért pedig a tóvárosiak 8 forintot fizettek. A Szentivánhegy alján, nem messze a „pap-szerű“-től, volt a mesternek is szérűje, de ez 1830-ban már beleolvadt volt a szomszédos urodalmi (Kálvária) területbe.

A mester egyéb jövedelmeit ez időben még a következők képezték:

Párbér címén, Tata részéről: 33 frt 97½ dénár; Váralja részéről: 10 frt 33⅓ dénár; Tóváros részéről: 66 frt 60 dénár; Naszály részéről páronként 66 dénár.

Tata község pénztárából 2 frt 30 kr. Templom pénztárából ostyasütésért 5 frt p. p.

Természetben kapott 25½ p. m. gabonát, 5 akó bort, 16 öl fát. Az ezekkel járó fuvarozást s egyéb munkát a hivek végezték. Ugyanakkor a „csekély jövedelem“-hez még 8 öl fát adtak a tataiak a tanítóknak s egy akó bort megváltottak 4 p. forinttal.

Ezekhez járult még a stola-jövedelen; e között a „bucsuztató“ is, melyet akkoron versenként 3 kr-jával fizettek. Az orgonálásért járt: 15, 20, vagy 24 kr., a szerint, amilyen hosszú volt a fizetett mise.

Tanítási pénz minden gyermek után hetenként 2 garas, vagyis 3 pengő kr. volt. A szegény gyermekek tanítási pénzét a mváros és a vár-alja pótolta. Összes akkori jövedelmét 344 frt és 4 kr-ra becsüli a Viz. Kan.¹⁸

Ezek után magáról az *iskola épületéről* kell szól-

nunk. Szinte szabálynak mondható, hogy a régi időben templom, iskola és plébánia mindenütt egymás szomszédságában voltak. Így volt ez Tatán is. Már a legidősebb (1732) még meglévő templomlátogatási jegyzőkönyvünkben benne van, hogy az iskola a (piaci) templomhoz és plébánialakhoz közel van.¹⁹ Ez az iskolaház hajdan a jelenlegi kaszinó-épületnek udvarán volt 1834-ig.²⁰ Az ezen évi nagy tűz azonban elpusztította, amikor is az iskolát egyik főutcai urasági kuriának cselédudvarában helyezték el, ahol meg is maradt mai napig.

Az iskolaépület állapotáról is érdekes adatok maradtak reánk. A már idéztük legrégibbi, 1732-iki Viz. Kan. azt mondja róla, hogy már roskadozó állapotban van. Ebből különben azt is lehet következtetni, hogy az iskola már régi volt s így keletkezése visszavezethető a Csákyak (1646—1697) idejébe.

A rozoga iskola helyreállításával nem igen törődhettek, mert az 1774-iki templomlátogatási jegyzőkönyvben még mindig csak azt olvassuk, hogy a mester háza nyomorúságos, szűk és már közel van az összeomláshoz.²¹ 1781-ben is ugyanezt a panaszt olvassuk!

Végre 1813-ban újra épült az iskola! Ekkori berendezése: 2 tanterem, elég kényelmes lakás a preceptoroknak és a mesternek. Az urodalom építette, de a hivek 800 forinttal járultak a költségekhez.²² Ezen költségfelosztás különben az 1718-iki megállapodáson (Instauratio) alapul, melyet a későbbi templomlátogatási jegyzőkönyvek is megerősítettek.

A 2 tanterem és 3 tanító megértéséhez tudnunk kell még a következőket:

A neustifti német letelepülteknek az első időben külön német mesterük és preceptoruk volt. 1736-tól

kezdve az anyakönyvek több erre vonatkozó följegyzést tartalmaznak. Többi között ott találtuk azt is, hogy a német mester meghalt 1738. február 1-én.²³ Mikor szűnt meg ez a német „mesterség” nem tudjuk; de 1830-ban a neustifti nép az illetékes hatóságokkal abban állapodott meg, hogy az egyik belvárosi preceptor sz. Mihálytól egész sz. Györgyig künn ujtelepen tanít, mert — mint indokolásuk mondja — gyermekeik téli időben csak csekély számban jártak a városi iskolába. Ezért a kijárást és tanítást minden egyes telepes (colonus) fizetett a mesternek, a rendes tandíjon kívül egy negyed p. mérő gabonát.²⁴

Ezen téli iskolának már nem volt rendes helye, hanem vándorolt egyik házból a másikba; a hagyomány még most is 3 olyan házat tudott megjelölni, hol egykoron a tatai preceptorok tanítottak. Ennek a külvárosi iskoláztatásnak azoban 1835-ben, mikor Scheber József lett a kántortanító, egyszer s mindenkorra vége szakadt.

Ő alatta a 3-ik tantermet is a városban nyitották meg, egyelőre különféle bérházakban, s itt indult idővel ha nem is gyors, de egészséges fejlődésnek. Ám ennek elbeszélése már a legujabb kor eseményeihez tartozik. (L. 19. Fej.)

Minthogy a mesterek személyéről és életrajzi körülményeiről külön fejezetben számolunk be, itt még csak a régi tatai kántortanítók alkalmazásának jogáról akarunk röviden megemlékezni.

A tatai mestert régente az urodalom fogadta és bocsátotta is el.²⁵ Valószínűleg azért, mert eltartásáról is jórészt az urodalom gondoskodott.

Ezen körülményeknek tudható be, hogy a tatai mesterek az ő krónikás följegyzéseikben oly tisztelettel emlékeznek meg az urodalmi főtisztviselőkről. Így

pl. Vörös Ferenc mester az I. sz. Halottak könyvének egyik tiszta lapjára (10. l.) ezeket jegyezte be nagy betűkkel: Anno 1757. die 16. maj. Tata városába iskola mesternek befogadtattam Tekintetes Balogh Ferenc Regens Ur alatt és Tisztelendő Erdéli Mihály plébános s nemes Boz Ferencz Tisztartósága alatt. Én Vörös Ferencz Tatai orgonista.

A tóvárosi iskoláról — ámbár nagyon régi lehet — csak 1774-ben van először emlékezés az okiratokban; azon hozzáadással, hogy a mester bérházban lakik.²⁶ Az 1781. évi Viz. Kan. Blazovics Józsefnek nevezi a tóvárosi mestert. Neve után ítélve ő is szláv eredetű lehetett.²⁷

Blazovics idejében még csak egy osztályu (tantermes) iskola lehetett, mert az idéztük Viz. Kan.-ban nincs szó „preceptor“-ról. Azonban 1830-ban már 2 osztálya van az iskolának. A község a tanítóknak egyenként 80 p. forintot fizetett s a szükséges fát adta rendelkezésükre. A hitoktatónak pedig, ki már akkor is kapucinus pater volt, 60 p. frt volt a fizetése. Ekkor már mindegyik tanítónak magában az iskolaépületben volt külön lakása. Ezt az épületet a község építette és tartozott fenntartani is.²⁸

Az épület különben ugyanaz volt, mely a Józsefkápolna (utóbb honvédlaktanya) szomszédságában állott 1905-ig, mikor is a jelenlegi új állami iskolának adott helyet.

De erről, valamint az iskolának megelőző fejlődéséről szintén a legujabb kor történetének szentelt fejezetben számolunk be részletesen.

16. Magyarosodás.

A régi Tata, mint már ismeretes előttünk, tisztára magyar volt; valamint magyarok voltak a körüle keletkezett községek is; nevezetesen Uj-Tata, Szent-ivánhegy. A várépítő Zsigmond király idejében (1411) vagy korábban történt-e, itt nem firtatjuk, de bizonyos, hogy 1415-ben a tatái apátságnak Uj-Tatán már voltak német vendég-népei; még pedig oly számban, hogy külön soltész, azaz bíró állott fölöttük. (L. 5. Fej.) Azonban utószülött László idejében, mikor a Giskra vezette csehek uraskodtak Magyarország nyugati részeiben, Uj-Tatába is nagyobb számú csehek telepedhettek le. Ezt onnét következtetjük, mert az előbbi Uj-Tata, ez időtől fogva az okmányokban ilyen neveken szerepel: Szláv-Tata, (1459);¹ Thóth-Thata, (1472);² Thata-Tóthváros, (1489).³

A tulajdonképeni török világ alatt (1543—1603), Ó- és Uj-Tata mindakét nyelvű lakossága szétrebbent s a várórség sokféle s minduntalan változó nyelve volt az uralkodó. Tehát járta egy ideig a török beszéd is.

A török hódoltság ideje alatt (1603—1686), az ősi, magyar, német és tót lakosság gyér maradványai lassacskán viasszaszállingóztak; ezekhez azonban, különösen a hódoltság megszűnte után (1686), már annyi német elem, annyi német bevándorló csatlakozott, hogy az 1718-iki „Instauratio“ a német nyelvnek (is), illetőleg a német ajku hiveknek a tótokénál jelentékenyebb jogokat biztosított.

Nevezetesen kimondja az „Instauratio“, hogy, vagy a plébánosnak, vagy a káplánnak kell németül is tudnia, s egyuttal kötelességükké teszi, hogy a

vár-templomban (az idejáró tóvárosiak kedvéért) havonként 2-szer vagy 3-szor németül prédikáljanak s minden vasárnap- és ünnepnapon németül olvassák föl az evangéliumot.⁴ Ezen időben tehát a váraljai és tóvárosi népnek egy jó része csak németül tudhatott, mert különben ezen rendelkezésnek nem volna értelme.

Mikor azután 1733-tól 1751-ig a német vidékekről seregesen érkező vendégnépek az ujtelepi külvárosban, Bajon, Szomódon, sz. Miklóson és Ágostyánban tömegesen letelepültek, a német nyelv nemcsak egyenlő erejűvé lett a magyarral és tóttal, hanem beállott a veszedelem, hogy egyenrangúvá is válik.

Miféle előnyöket biztosított az uraság a betelepítés alkalmával a németeknek, egykorú szerződésben vagy írásban nem találtuk; de későbbi adatokból bizonyos, hogy volt német iskolájuk, német mesterrel élén,⁵ s hogy bizonyos istentiszteletek alkalmával, például a vásár- és ünnepnapok kismiséknél, még a plébániatemplomban is németül ájtatoskodhattak.⁶

Hogy azonban itt német predikációk is lettek volna, ennek nincsen semmi nyoma. Sőt egyenesen meg van mondva, hogy a plébániatemplomban vásár- és ünnepnapokon magyarul van a predikáció. (L. 12. Fej.) Ebből az is látszik, hogy magában Tatában még ekkor is a magyar elem maradt túlsúlyban.

A legközelebbi nyelvi változás 1743 után állott be, mikor a tóvárosi kapucinus templomot átadták a nyilvános istentiszteletnek.

Már a fölszentelés alkalmával mondott 2 német és egy magyar beszéd mutatja, hogy Tóvárosban az idétt még a német nyelv volt a hatalmasabbik. Ennek megfelelően történt az istentisztelet nyelvének rende-

zése is. Ugyanis a várbeli német predikáció egészen megszűnt; ellenben Tóvárosban csakis németül predikáltak, amint ez, az alább rajzolt fejlődésből világosan kitűnik. Ebből is látszik, hogy ezen fiók-egyházban 1750 körül a német elem volt az uralkodó.

Azonban nagyszámban lehettek a tótok és csehek is, ennek bizonyítékául szolgál az, hogy 20 év múlva, 1763-ban megindultak a tót prédikációk. Tartották pedig ezeket: minden vasárnapon, karácsonykor, Porciunkula-napján, Imaculata ünnepén és nagypénteken délben 12 órakor.⁷ Sőt a tótok követelése annyira ment, hogy pár év múlva már a temetői sz. József-kápolnát akarták tót templomnak berendezni.⁸

De nem maradt a magyarság sem tétlen. Beszérédy urodalmi jószágkormányzó kezdeményezésére és utánjárására a püspöki hatóság 1774-ben elrendelte a tóvárosi magyar keresztény tanításokat. Minthogy pedig a kapucinusoknak hirtelenében erre alkalmas emberük nem volt, 1775. január 1-én Holub Emil piarista tanár kezdette meg ezen szászéki magyar ker. tanításokat. Ezért a „nacio hungarica“ 50 frtot fizetett a szerzetnek.⁹ Ugyanezen év őszétől fogva azonban már P. Placidus személyében kapucinus-rendi áldozópap teljesítette ezen tisztet.¹⁰

Ezen 3 nyelven való predikálás a kapucinusokra nézve nagy teher volt s az istentisztelet beosztása is sok nehézséggel járt. Ezért 1791. után úgy könnyítették magukon, hogy 2 vasárnap egymásután németül, a harmadikon pedig tótul predikáltak. Tehát a németiség kezdette kiszorítani a tót elemet.¹¹ Most békesség lett 1836-ig!

Mielőtt azonban az ezen évvel kezdődő fontos átalakulást tárgyalnánk, térjünk ismét vissza Tatára.

1765-ben, mikor a piaristák beigtatása nagy

ünnepséggel végbement, csakis magyarul beszéltek, úgy az urodalmi megbízott valamint a kegyesrendiek képviselője is.¹²

Az ekkor megnyíló középiskola pedig a tatai magyarságnak erős bástyájává válik.

Az 1770-iki Viz. Kan. azt mondja a plébánia hiveiről, hogy magyarok, németek és tótok.¹³ Az 1743-iki arány, ugylátszik, nagyjában még ekkor is megvolt.

1781-ben szentségimádás napján a reggeli kismisén németül imádkoznak és énekelnek.¹⁴

Ez időből (krb. 1820-ig) még szép német sírköveket is találunk a csurgófüli temetőben is. Úgy a sírkövek, mint a céhszabályok tanúsítják, hogy a tatai németiségnek jó részét a különféle iparosok képezték, kik közül, amint már volt róla szó, a német vargák (1753), a német szabók és patkolókovácsok külön-külön céhtársulatokat is képeztek. Mégis 1813-ig már nagy haladás történt e téren. Az ezen évi Viz. Kan. ugyanis megjegyzi, hogy Tatán „a német nyelv már *javarészt* megmagyarosodott“. A vasárnapi predikációkat, mint forrásunk külön fölemlíti, *csak* magyarul tartották.¹⁵

A tatai magyarság teljes győzelméhez már csak kevés hiányzott. Az öreg német szülők a család körében még német imádságra tanítják gyermekeiket; a patkoló kovácsok (1824) még magyar-német szöveget írnak zászlajukra; sőt, a német szabók még 1827-ben is tiszta német zászlót csináltatnak; de már megkezdődött az 1825-iki országgyűlés s ennek hatása alatt a nemzeti lelkesültség rég nem ismert láza hevíti országszerte a kebleket.

A magyarosodás ügye Tatán is győzelmesen tör előre. Az uradalom, mely még eddig latin, s néha

német nyelven intézkedik a templom ügyeiben, 1832-ben már magyar nyelvű rendeletben szabályozza az ünnepi körmeneteket. (Lásd: 14. Fej.)

1837 jan. 1-től az eddig latinul vezetett anyakönyveket magyarul írják. Az erre vonatkozó egyidejű följegyzés nagyon is magán hordja korának bélyegét, azért szóról-szóra ide iktatjuk.

Az 1832-ik eszt.-ben kezdett és 1836-dikban dicsőségesen végzett Országgyűlésben világosan kitűnt Hazánk nemes karainak és Rendjeinek, Ő Fensége József kir. Fő-Hercegnek, Országunk szeretve tisztelt Nádorának bölcs vezérlése alatt, a Magyar hazáért lángoló szeretetők és nemes, elegendőképpen meg nem hálálható törekvésök; midőn Ő Felségének, a mostan dicsőségben uralkodó apostoli Fejedelmünknek, V. Ferdinánd királyunknak atyai egyezésével, a Nemzeti nyelvet, a fent említett Országgyűlés ezek helyeiben elsőnek és egyszer s minden kétséget elhárítónak nyilatkoztatták, és a Magyar nyelv, mely ős Atyáinknak legszentebb hagyományjok, előhaladási gyarapodásában a III-dik T. Cz.-nek 3-ik szakaszában rendeltetett: „Hogy minden hiteles kiadásnak szokott bevezetése és befejezése hazai nyelven készíttethetik.” A 4-ik szakaszában pedig határozottatott: „Hogy azon helyeken, hol a gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szentbeszédek, az anyakönyvek is magyarul irassanak.”

E régen óhajtott Törvénynek, melynek kihirdetése minden magyar keblet örömmre gyullasztott, következéseiben a Hazai szent nyelvünkért szinte lángoló Főpásztorunk Métóságos Juranits Antal, győri egyházi megyének lelkes Püspöke 1836-ik esztendőnek N. B. A. havának 16-ikán bocsájtott pásztori levele által magának minden magyar szívében örök emlékü

oszlopot emelt, minthogy abban a fentemlitett Törvény-cikkelynek értelmét létesíteni rendelé, és ennek következtében kegyesen parancsolni méltóztatott: „Hogy minden Plébánosok, vagy azoknak helyettesei az anyakönyvek vezetésében és azokból való hiteles kiadásokban az annyiszor említett törvényhez magokat szorosan tartani és azt teljes értelme szerint teljesíteni ne késsenek.

Főpásztorunknak e parancsolatja hozzánk is Tata városába eljutván nagytiszteletű Müller Károly, e nemes városnak lelkipásztora és ugyanezen nevezetű egyh. járásnak Alesperese, ki mindenkor a közjóért, de leginkább a nemzeti nyelvért lángolva buzgott, örömfohászok közt fogadta ez óhajtvá várt rendelést és minden zavar eltávoztatásául az 1837-ik esztendőnek első napjától a hazai szent nyelv ünnepies és nyilvános diadalma jeléül a plébániának minden anyakönyveit magyarul vezetni rendelé; mely rendelését mi Czammerer Ignác és Prevárek György ez időben lelkész segédek nem kis örömmel teljesíteni sietünk.¹⁶

Az 1836. év eseményein a tóvárosi magyarok is fölbuzdultak. A hazafias föllendülés ezen esztendejében (1836), a tóvárosi előljáróság maga folyamodott az istentisztelet nyelvének megváltoztatása miatt. Folyamodásukban felhozzák, hogy községükben 506 magyarul és 145 németül beszélő család van; vannak ugyan tótok és csehek is, de ezek is tudnak vagy magyarul, vagy németül. Ennek következtében a püspöki hatóság beszünteti az eddig minden 3-ik vasárnapi tót prédikációt s helyébe a magyart rendeli el. A német megmaradt eddigi jogaiban.¹⁷

A magyarok ezen engedményt kevesellették. Azért 1840-ben újra a püspöki hatósághoz fordultak

ez ügyben; honnét erre (1840. XI. 29-én) illetén rendelkezés érkezett:

1. Ünnepnapokon ezentul a német helyett magyar prédikáció lesz.

2. A nagybőjt péntekjein eddig tartott német prédikációk, ezentul vasárnap délután mondassanak.

3. A vasárnap délutáni nép-litániák magyarul végeztessenek.

4. A hajnali miséken fölváltva egyik nap magyarul, a másikon németül énekeljenek.¹⁸

Ebbe meg a németek nem nyugodtak bele. Most ők mentek a püspök elé, panaszkodva, hogy csak a magyarok irigysége miatt szenvedtek jogaikban csorbulást. Stankovics püspök könyörgésüket tekintetbe véve következőképen rendelkezett: valamint a vasárnapokon, úgy az ünnepnapokon is legyen ismét német prédikáció; e miatt az előbb vasárnapra áttett német bőjti prédikációkat, csütörtökön délután 3 órakor kell megtartani, a vele kapcsolatos ájtatossággal együtt.¹⁹

Ez ellen a magyar polgárok nem főlebbeztek ugyan, de Benyácz jegyző tollából kikerült, 1841 december 21-ikéről keltezett hazafias jelentésben a főszolgabíró kegyes pártfogásáért könyörögnék ügyükben. Jelentésükben Müller esperest és eljárását magasztalják, de, — mondja a jelentés — a sz. Ferenc szerzetesi T. atyák Előljárója visszatetszését és a németek iránti hajlandóságot mutatta ki. Azért, — ekkép fejeződik be az okirat — előre nem látható esetekre nézve a történelekről T. Főszolga Bíró urunkat tudósítani tanácsosnak s kötelességünknek is ismervén, főkép ezért folyamodunk, hogy nyilvános levén az, hogy a Tóvárosi születésűek mindnyájan értvén a magyar nyelvet, alig vagyon néhány 70 éves cseh

vagy morva a régiek közül, akik magyarul nem értenek; a többi, a 19. század gyermekei mind magyarok; azok pedig kik eseményesen (véletlenül) innét-onnét lakásukat nálunk vették, és talán 5—6 egyedből állanak, úgy véljük, a magyar nyelvet gyűlölő találkozható rossz hazafiakkal együtt meglelgedhetnek avval, hogy részükre vagy on vasárnapi egyházi beszéd, énekes mise, bőjti egyházi beszéd, ami magyarul nincsen, és felváltva az adventi reggeli mise. Esedezünk tehát, méltóztatna a magyarok, azaz a tizenkilenc huszad rész igaz ügyét az $\frac{1}{20}$ rész ellen kegyesen pártolni.“²⁰ A magyarok óhaja, a közbejött német korszak miatt csak 1894-ben teljesült. De erről majd a legujabb kor történetében!

Itt még csak azt akarjuk megemlíteni, hogy ezen nemzetiségi harcok idején, 1838 június 8-án, Tóváros község 2 régi pöcsétjét megsemmisítette²¹ s helyükbe ilyen felirásut fogadott el: Tóváros mezővárosnak pecsétje. 1838.

Mikor már-már a magyarosodás ügye egészen közel volt teljes győzelméhez, beállott a nemzeti elnyomatás korszaka (1849—1861), mikor is némi visszaesés állott be. De az alkotmányosság visszaálltával csakhamar elérkezett a teljes megmagyarosodás ideje is; miről a legujabbkori események során (19. Fej.) rövidesen még megemlékezünk.

17. Árny a fény mellett.

Nehogy az egyoldalúság vádja érjen bennünket, a most rajzoltuk korhoz tapadó s ezt jellemző homályt is kellő világításba kell helyoznünk.

Az örökös *háboruskodás* számos *ragadós be-*

tegségnek, leginkább a pestisnek vált okozójává. 1655-ben már emlékeznek róla komáromi évkönyvek. Tatán 1691-ben és 1693-ban lépett föl ezen betegség nagyobb mértékben.¹ Ellenben 1713-ban, mikor úgyszólván az egész országban uralkodott a pestis, Tatán semmi nyoma.

A francia háborúk idején a fekete himlő terjedt el a vidéken. 1805—1806-ban 360 ember halt meg ezen betegségben Tatán és a szomszédos községekben. P. Editbertus kapucinus rendű áldozópap szintén áldozata lett ezen betegségnek.²

A háboruszkodás továbbá veszélyeztette a vagyonbiztonságot is. A katonák rendszerint csak zsoldért, zsákmányért vitézkedtek s a békés polgároknak valószínűs rémeivé váltak. Amit a török még meghagyott, azt az idegen zsoldosok éltek föl vagy pusztították el. E tekintetben a kuruc háborúk sem képeztek kivételt. 1707-ben Rabutin német tábornok a két várost kirabolja és fölgyújtja.³ 1709-ben kuruc katonaság szállta meg a várost s az anyakönyvező följegyzése szerint félelem, bú és rettegésben tartottak mindenkit.⁴ A katonák kapzsisága, zsákmányhajhászása átragadt a polgárookra. Tóvárosi polgárok voltak, kik a bánhidai templomnak a török háborúban elásott némely drágaságait megkaparították s még 1714-ben is házaiknál rejtegették.⁵ A tatai plébánia-templomot, mint már felhoztuk, 1743-tól 1864-ig 4 ízben kirabolták. Meg kell itt emlékeznünk az 1773. május 24-én történt kocsi templomrablásról is; nemcsak azért, mert Tatán nyert folytatást és befejezést, hanem mert igen élénken és tanulságosan világítja meg a tatai plébániatemplom menedékjogát.

Borsody Mihály győri kereskedő volt az elvete-medett ember, ki a jelzett nap éjjelén betört a kocsi

templomba s onnét nemcsak az egyházi ruhát, hanem a sz. edényeket is, nevezetesen a monstranciát a nagy sz. ostyával s a ciboriumot, mintegy 18 konszekrált kis ostyával elrabolta. De az istentelen gonosz, írja a kocsi krónika, csakhamar elárulta önmagát, mert midőn a Kocstól 1 órányira fekvő Tata városában az összetördelt sz. edényeket eladni akarta egy zsidónak, ez őt a hatóságnál följelentette.

Ekként gonoszsága kiderülvén, hogy a bírót és büntetést kikerülje, az összetört sz. edényeket a sz. ostyák maradványaival együtt a kocsmában, hől megszállott, az árnyékszékbe vetette; maga pedig ott-hagyván kétkerekű kocsiját, szökéssel akart menekülni. A kocsmáros ezalatt megtudván a szomszédságban lakó zsidótól a dolgot, a szökevényt egy drabanttal üldözőbe vette és szerencsésen el is fogta. Midőn azonban a foglyot vivő kocsival a helybeli plébánia-templom (Balázs-templom) mellett elhaladtak, meglepetésükre nagy gyorsan a kocsiról leugorván, az éppen nyitott templomban menedéket keresett; mely templom, az akkor még érvényes egyházi törvények szerint, menedékjoggal birt. (Jus asyli.) Innét csak térítvény (reversális) mellett adatott át a világi hatóságnak. Ez a hatóság a győri püspöki sz. szék tiltakozása dacára, mely a templom menedékjogát és a bűnös sértetlenségét védte, az ügyet az akkor uralkodó király, Mária Teréziához föllebbezte. Csakugyan kevés remény volt a megkegyelmezéshez, de miután minden egyházi fórum, még az esztergomi sz. szék is, a templom menedékjogát védte, a gonosztevő visszaállítatott menedékhelyére, t. i. a tatai plébánia-templomba, mely több napig köröskörül felállított örök által őriztetett. Végül az akkori tatai plébános (Thyrr Jónás), hihetőleg szánakozásból, csellel szeren-

csésén megszöktette őt szerzetesi, valószínűleg kapucinus ruhában. Hová tűnt? többé nyomára nem akadtak s hírét sem hallották.⁶

Hasonló esetek egyebütt is fordultak elő.

A *halálbüntetéssel* megtorolt bűntények is elég gyakoriak voltak. A halálra ítéleteket rendesen fölakasztották. De voltak olyanok is, kiket fejvesztésre ítélték.

Halálthozó bűntényekről vagy kivégzésekről következő följegyzéseket találtuk:

1743-ban P. Largus kapucinus atya egy halálra ítéltet kísért a vesztőhelyre.⁷

1752-ben ugyancsak a kapucinus atyák részesítették a vallás vigaszában a halálra ítélt Preiss Dorottyát.⁸

1759-ben bizonyos Bogotti nevű rostást fejezték le, ki nejét meggyilkolta. Kivégeztetése előtt a lutheránus vallásról áttért a kath. hitre.⁹

1792 július 13-án Tóth vagy Kaskerga János bodajki származású, 12 évre, még pedig évenként 80 botra elítélt rab, a börtönben megtámadta Seregéles Miklós hajdut és halálosan megsebesítette. A hajdu viszont a tusakodásban a rabot lőtte meg. Mindketten fölvehették még a végső szentségeket; de meghaltak ugyanegy napon.¹⁰

1818-ban, ápril 17-én, sághi származású, Németh László nevű takácsot fejezték le, aki más két bűntársával saját nejét fölakasztotta.¹¹

A vesztőhely valahol a szomódi rétek felé volt, hol a kivégzések, akkori szokás szerint, teljes nyilvánossággal történtek.

Meg volt minden községnek a maga kalodája és pellengére is. Ez utóbbiról azt mondják élemedett tatai lakosok, hogy a jelenlegi városház közelében

állott; körülbelül ott, hol a jelenlegi Hilbert-féle vendéglő helyiségei épültek.

A pellengéren kívül volt a főtéren holmi „dutyi“-féle helyiség is, hol a községi igazságszolgáltatás hűseltette a kisebb kihágásokért elítélt egyéneket.

A plébániát ért bajok között meg kell emlékeznünk a nagyobb *elemi csapásokról* is

1783 ápr. 22-én, husvét harmadnapján, nagy földrengés rémité meg a lakosságot. A rengés Mocsa, Szőny, Komárom felé vonult, mely utóbbi városban ugyanekkor 500 ház dült össze.¹²

1796 jul. 2-án rettentő jégeső Tatát és vidékét, csaknem 8 mértföldnyi területen egészen elpusztította.¹³

1806 szept. 22-én esti 9 óra tájban ismét földrengés zavarta fel a lakosokat, mely oly nagy volt, hogy a házak megrepedeztek s a kémények leomlottak.¹⁴ Ezen földrengés 1810 jan. 14-én reggel 6 óra után újból ismétlődött.¹⁵

1817 máj. 22-ike az akkori nagy jégesőről nevezetes, mely tönkretette a szőlőket, és beverte az ablakokat.¹⁶

Nagyobb szerencsétlenséggel járó tűzveszedelem, háborukon kívül, a ritkább események közé tartozott.

1737 márc. 2-án reggeli 7 órakor leégett Schichner Jakáb kádár káza; benne fulladt 18 éves fia József s 35 éves segédje. A krónikás hozzáfűzi: Hirtelen és készületlen haláltól, ments meg Uram minket.¹⁷

Szerencsétlenebb volt az 1834-iki piaci tűzvész, melynek szintén két halottja lett; egy éltes: a régi tatai népiskola s egy nagyreményű csecsemő: az akkor épülő kórház. (Lásd: 14. Fej.)

Pusztító árvizekről pedig éppen nincs megem-

lékezés. A nagy tó 1881 márc.10.-iki áradásának magasságát mégis érdemesnek tartották emlékkövel megjelölni.

Nagy volt a rajzoltuk korban a *nép iskolázatlansága* és tudatlansága is. A tanítók mellékfoglalkozás nélkül meg nem élhettek. Már említettük, hogy a pincében lakó bánhidai tanító mellesleg kovácslegény is volt! Iskolába inkább csak a fiuk jártak, s ezek is csak a zord téli hónapokban. Hittek is általában a boszorkányokban. Többi között Császárón s a szomszédos Mocsán is folytak ilyen pörök. Az utóbbit azért említjük, mert itt egyik rab-asszony még a plébánosnak anyját is boszorkány hirbe hozta;¹⁸ a pap pedig az a Szombath Miklós volt, ki 1726-ban Tatára került plébánosnak. (Lásd: Függelék. 3. Fej.)

Ragadt ebből valamelyes a mester urakra is. Tatán legalább Körmöczi István nem átalotta bevezetni a krónikába: „Hogyha karácson éczakáján éjfél után hómálos idő lisen, azon esztendőben a gabona hébányos lisen.”¹⁹

Anno 1746. Die 23. Septembris Koszma és Demjén napján estve hat óra tájban nagy villámlás és menydörgés is vala. Isten oltalmazzon rossz jeltül.”²⁰

A *hitéletre* vonatkozó panasszal kétszer találkozunk a Viz. Kan. okirataiban. 1753-ban az a panasz, hogy a vásárokat vásár- és ünnepnapokon tartják s e miatt a piac legközepén álló templomban a vásári láрма botránkoztatja a hiveket. 1813-ban meg arról olvasunk, hogy a hivek a bőjtöt már nem tartják meg úgy, mint régente.

A misztériumok, *istenes játékok*, melyek a török világ előtt az istentiszteletnek mintegy kiegészítő részét s egyuttal a nép legkedvesebb szórakozását ké-

pezték, közönséges, sokszor durva koldulássá fajultak. Az ilyeneknek a templomban többé nem volt helye. Azért a játékosok maguk csináltak templomot (betlehemet) s ezzel jártak karácsony táján házról-házra. Erről nevezte el őket a nép betlehemeseknek.

A Miklós-napi játék pedig nemcsak koldulássá fajult, hanem valóságos rémévé lett a gyermekeknek; annyira, hogy már II. József idejében hatóságilag is eltiltottak. Ezt a tiltó rendeletet Tóvárosban s valószínűleg Tatán is kihirdették.²¹

Az *iparos-céhek* sülyedését sem szabad említés nélkül hagynunk. Az első nagy baj az volt, hogy a komaságon és atyafiságon kívül, lassacskán minden idegent és nem rokont távol tartottak az iparágaktól. A bennmaradtak is, ha legények, mesterek akartak lenni, nem győzték a sok fizettséget, taksát és traktát. Hihetetlen, hogy értettek a jó céhbeliék a sarcoláshoz. E miatt sülyedtek aztán annyira, hogy vesztüket okozták. Pedig egy jóra való megújítás, átalakítás még a 19. században is fölötte hasznos intézménnyé változtathatta volna őket s elejét vette volna a kis iparosokat megölő szabad iparnak.

Végül a *cigányokról* is kell említést tennünk. Neveik már a legrégibb anyakönyvekben előfordulnak.

Ilyenek a: Rigó, Sárközy, Cigány, stb. nevek.²² 1737-ben (IV. 23.) a Halottak anyakönyvében bizonyos elhaltnak lakása így van megjelölve: — a cigányok mellett. Ebből az következik, hogy a cigányok már akkor is együtt laktak Maig meglevő külön városrészüket „*Pero*“-nak nevezik, mely cigány szó szabadhely jelentésnek felel meg. Ennek meg ismét az a magyarázatja, hogy a cigányok a robotos világban a tulajdonképeni jobbágyterhektől mentesek voltak.

Mikor József császár a kóbor cigányokat meg-

rendszabályozta és helyhez kötött foglalkozásra szorította őket, a „cigány“ név helyett, az „új magyar“ elnevezéssel tisztelték meg a cigányságot.²³ Ezt az elnevezést a tatai és tóvárosi letelepült cigányok is fölvtették és elvétele még máig is használják.

Egyébként úgy a tatai mint a tóvárosi cigányok a muzsikálás mesterségén kívül más mesterséget nem tanulnak és nem gyakorolnak. Ebben a minőségben is azonban a legtöbben vándor életet élnek.

18. Gróf Esterházy Miklós.¹

Az 1856-ban elhunyt öregebb Miklósnak elsőszülött fia született 1804-ben; három fitestvér között ő volt a legidősebbik. Pál egy évvel, Mór öt évvel volt nála fiatalabb. Az öreg gróf három fia nevelését Deáky Zsigmond győr e. m. papra bízta, ki nagyon kiváló pap hírében állott s érdemekben gazdag életét 1872-ben (XII. 29.) mint caesaropoli c. püspök és győri nagyprépost fejezte be.

A gróf fiuk abban az időben nevelődtek nagykoruvá, mely létrehozta az 1825-iki országgyűlést. Azért nem csoda, ha ilyen időben Deáky mellett nemcsak a magyar nyelvet, de a szellemet is elsajátították, ami azon időben a mágán-családok körében nem mindenütt volt még meg. Pálból lett az 1848/49-iki híres komáromi honvédeztredes. Mór talán házassága révén, talán politikából, talán a száműzetésbe jutott Pál sorsától megriadva, — nem hozzánk tartozik elbíralni — a szabadságharc után osztrák légkörbe jutott s lett belőle hírneves Bach-miniszter.

Miklós mérsékelt irányzatával a testvérek között a középutat választotta. Sok más nagy hazafival

visszavonult a politikától, de megmaradt jó magyar-nak; az édes hazai nyelven szívesen társalgott s olyan jól és könnyedén kezelte, hogy még a verselésben is gyakorolhatta magát, hires őse, Pál nádorispán példájára. Kedvelt szokásai közé tartozott az alatta készült vagy javított épületeket, sőt ezek egyes részeit is különféle fölírásokkal ellátni.

Intézetek, kastélyok latin fölírásokat kaptak. A belső kastélyon például ez áll:

Omni hora,
Deum ora;
Nulla ex his
Redibit bis.

Az angol parki kastélyon pedig ez: „Quid tibi natura potius, quid rure beato“. Az irgalmas nénék tágas intézetében minden ajtónak más-más a felírása. De mindannyi a zsoltárokból vett idézet, tartalmával jelezve a felíráshely rendeltetését.

Igy például a betegek szobájának ajtaja fölött olvassuk: Tibi derelictus est pauper; orphano tu eris adjutor. (10 zs.)

Az éléskamra fölött pedig ez áll: Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam. (Péld. XXVIII. f. 27. v.)

Gazdasági épületekre azonban mindenütt magyar zamatu, rimes mondások kerültek. Izelítőnek közlünk belőlük néhányat:

Cseke-kallón.

Ködmön télen jó ha otthon nem feledjük.
Köpeny hív, ha honnan fu, arra viseljük.
Legbiztosabb a szür, mert szür korántsem palást,
Amaz ha szélnek veszne, ócsón kapni mást.

Istálón.

Ha nincsen ló,
Szamár is jó!

Tyukólon.

Etesd, hogy megehesd;
Ez az élők csinyja.
Torkos éhező ne keresd,
Kinek jut a kinja.

Komolyabb tartalmu az angol park régi bejárójának felirása :

Utódjaira nem bir tekintetni
Honfiaink fonák vágya;
Túd az agg fa alatt henteregni,
De az ujoncot levágja.

Minthogy urodalmait csak 1856-ban vehette át, addig ugyszólván csakis családjának élt. 1861-ben elhunyt nejétől, gróf Plettenberg-Mietingen Mariánnától 3 fiugyermeke született, kik mellé serdült korukban szintén győri papot, Orbán Györgyöt kérte föl nevelőnek.

Mihelyt kezére szálltak az ősi birtokok (1857), azonnal titkos tanácsos lett. Szívesen és huzamosan időzött — rendszeren a téli hónapokban — a császári városban, de nyilvános politikába nem ártotta magát, inkább javainak okos kezelésével és gyümölesöztetésével volt elfoglalva. Mikor azután az alkotmányos élet kezdetét vette, urodalmának székhelyén, Tatán, a közjótékonyságu intézeteknek egész sorát nyitotta meg.

1875-ben kórházat alapított 12 ágygal. 1876-ban épült a kórházi kápolna; mint már említettük véletlenül éppen azon a helyen, hol egykor a bencés apátság temploma állott. Ugyanott diszes 4 osztályu

leányiskolát is emelt, s ennek vezetését 1877-ben a sz. Vincéről nevezett irgalmas nénékre bizta. Mai napig is ez Tatának legjobbik népiskolája. A két épület és felszerelése 80 ezer koronába került. Az intézet és szerzetesnők részére letett alapítvány pedig mintegy 160 ezer koronának felel meg.

Az épület kapujának homlokzatán ezen felirat áll: Nosocomium pauperum, auspiciis B. Mariae Virg. dicatum. Anno jubilaei MDCCCLXXV. A Nicolao Francisco e Com. Esterházy Bar. in Galántha, Com. in Fraknó, Domini in Tata erectum.

A fölszentelési szertartást Zalka János dr. győri püspök végezte, az alapító gróf, a grófi család több tagja, számos pap, az urodalmi tisztek s a vidékről is ez alkalomra egybeözönlött nagyszámu nép jelenlétében. Az ünnepélyen jelen volt az irg. nénék tartományi főnöknője, Brandis grófnő is, más 3 főnöknő kíséretében. A plébániatemplomban a püspök által végzett mise után fényes körmenet indult meg az új zárdához, hol a magasztos szentelési szertartások végzetével Horváth Ferenc apátplébános mondotta az első sz. misét, az e napon fölszentelt kápolnában. Következett az alapkő letétele, az alapító okmány felolvasása, a zárda kulcsainak átadása, mely után a felszentelő püspök-ur igen jeles, szívet, elmét lebilincselő beszéddel zárta be az ünnepséget. E nap a tatái plébánia történetében emlékezetes lesz mindenkoron.

A leányiskolát követte 1884-ben a kisdédóvó intézet, melyet a gróf nemcsak megépített, hanem föntartására 10 ezer forintos alapítványt is tett le.

De nemcsak Tatának, hanem a vidéknek is jótévője volt. 1876-ban Dadon levő házát a hatholikus iskola céljaira engedte át. 1878-ban a bicskei plébániához tartozó tükrösi majorban pusztai iskolát alapított;

valamint a Tatához közel fekvő Szentgyörgypusztán is (1881); mely utóbbi helyen a tanító fizetését is ő biztosította.

Tóvárosnak idegenforgalmát nagyban emelte azzal, hogy a párját ritkító angol parkban nagy, kényelmes vendéglőt nyitott meg, hova a nyári hónapokban százával, ezrével érkeztek a kirándulók. Maga is szívesen vegyült a nép közé s részben annak is köszönhetette nagy népszerűségét.

Isten házának ékességét is mindenkor szíven viselte. Az ő kegyuri gondosságából készültek a bánhidai és környei szép új templomok. Az utóbbinak „Három királyok“-at ábrázoló oltárképén a kegyuri családnak és legközelebbi hozzátartozóinak sikerült arcképei láthatók. 1882-ben nagy költséggel ő födette újra a tatai öreg templom bádoggortnyait. A templom belső díszítése is már elhatározott dolog volt; a bekért tervek és költségvetést magunk is láttuk, de halála megakadályozta tervének végrehajtásában.

Az öreg templomot sokszor látogatta a boldogult kegyur; sőt eljött még rendszeren a májusi litániákra is, mely alkalommal a vendég-oratoriumban szokott helyet foglalni, hogy az oltárra lásson.

A másvallásuak iránt sem volt szűkkeblű. Följavította a tatai ev. lelkészi javadalmat tüzelőfával és segélyezte a református iskolát is.

Utolsó nagy alapítványai is felekezetenküliek. Végrendeletében egy tóvárosi kórházra 60 ezer kor.-t hagyományozott. Ugyanennyit a tatatóvárosi szegények gyámolítására. Ez utóbbi alapítványt a győri székesegyházi káptalan kezeli s a kamatokat az emberszerető gróf halála évfordulóján, nov. 3-án osztja ki a mindenkori tatai plébános, a már megelőzőleg összeírt szegények között.

Miklós gróf 1885-ben halt meg. Tetemeit az öreg templom ideiglenes kriptájában helyezték nyugalomra. Innét 1903 május 7-én, nagy halotti pompával a gannai családi sirboltba szállították; fiával: Miklós-Józseffel együtt.

Nevét és emlékét áldással emlegeti Tata minden lakója!

19. A legujabbkori fejlődés.

(1848—1908.)

Gróf Esterházy Miklós-Ferenc áldásos tevékenysége csak megnyitója volt a mult század 2-ik felében a hitélet minden terén végbement fejlődésnek.

Az alábbiakban erről igyekszünk, bár szűk keretben, de hű képet nyújtani.

Hitközségek alakulása. 1848-ig a hitközségek is az urodalom vezetése alatt állottak. A Bach-korszak beköszöntével ez a vezető megyei főnökség kezeibe ment át. Innét bízták meg az ötvenes évek elején Tata városát, hogy a kath. község pénzeit kezelje.¹ Majd pár év múlva ugyancsak a megyei főnökség részéről adták meg a lökést „a tatai kath. bizottmány” megalakítására, melynek elnökségét nevezett megyei főnökség Hirschberg Bódog tatai városbíróra bízta. Ezen bizottmánynak 10—12 tagja volt; köztük: Vecseny Károly városi főjegyző, világi iskola-felügyelő; Hangai Lajos urodalmi tisztartó, ki 1859-től 1879-ig a jegyzőkönyveket is vezette.² A bizottmány első sorban a tatai és tóvárosi iskolaügyekkel foglalkozott s e mellett gondoskodott a plébános és tanítók illetményeinek behajtásáról; plébánialak, iskola-épületek jókarban tartásáról; mely célra évente 5—6 gyűlést tartott.

Mikor a magyar alkotmányos élet hajnala ismét pirkadott, a bizottmányban is azonnal megérzett az új idők fuvallata. Az 1860 december 13-án tartott bizottmányi gyűlésen Hirschberg Bódog elnök már kijelenti: miután ötlet a kath. biz. alakulásakor az elnöki szék elfoglalására az akkor még hatáskörében működött megyei főnökség hatalmazta föl; az okt. 20-iki legfelsőbb diploma azonban visszaadván a nemzetnek önkormányzati törvényes jogát: tehát személyét az elnöki székben, mint a megszűnt kormányzatnak ősi alkotmányunkkal ellenes intézkedését, tovább törvényesnek nem ismerheti el. Ennélfogva ő, bár nem a nép választotta, mindamellett azon nép érdekének igaz lelki képviselője, az elnöki széktől viszsza lép . . .

A bizottmány e lemondást el is fogadta; az ügyek ideiglenes vezetésével ugyan a régi elnököt bízta meg, mégis a biz. gyűlések 3 évig szüneteltek. Ezen időig a hitközség pénzét is a városi előljárárság kezelte.³

A helytartótanács engedelmével 1863 november 17-én tartott népgyűlés 12 tagból álló új bizottságot választott; még pedig 2 urat, 2 urodalmit, 3 iparost, 3 gazdát és 2 zsellért. Ezen bizottság novemb. 22-én Winterl Antal tatai plébánost választotta meg elnöknek; kit 1864-ben Asztl Lajos, az új plébános, 1871-ben pedig Horváth Ferenc váltott föl az elnökségben.⁴

Ez a tatai bizottság, ilyen alakban 1880-ig kezelte a hitközségi ügyeket. Ekkor Fittler Gyula buzgólkodása folytán a hitközség újra szervezkedett s szervezeti szabályai 1880. okt. 23-án miniszteri jóváhagyást is nyertek. Ezek alapján gyakorolja a hitközség maig is még önkormányzati jogait. Az új szervezés óta a hitközségnek világi elnökei is van-

nak. Ezen diszes tisztséget viselték: Fittler Gyula 1881—1893-ig; Fridrich József 1893—1899-ig; ifj. Henzer József 1899-től 1908-ig.

1864-ben Tóvároson külön hitk. bizottság alakult, mely szintén 1881-ben szerzett főhatóságilag helybenhagyott alapszabályokat. Ezeknek hiányos és hézagos volta s a püspöki hatóság részéről kiindult buzdítás 1907-ben végre arra bírta a hitk. vezérembereit, hogy a kor igényeinek mindenben megfelelő alapszabályokról gondoskodjanak. Ezen új alapszabályok értelmében a hitközség ügyeit 18 virilis és 18 választott tagból álló hitközségi képviselőtestület intézi; ezenfelül a kegyuri képviselő, plébános és kapucinus gvardián hivatalból tagjai a hitk. képviselőtestületnek.

Tóvárosi hitközség világi elnöki tisztét eddig viselték: Udvardy Ignác 1878—1879; Szabó József 1879—1881; Szalai Pál 1881—1884; Stark János 1884—1885; Szalai Pál 1886—1889; Szabó József 1889—1899; Rabel Lajos 1899—1902; Zoltán József 1902—1905; Harmath József 1905; Haschitz Lajos 1906—1908.

Iskolák. A *tatai* r. k. elemi népiskola 3 osztállyal ment át a legújabb időbe s a Bach-korszak alatt nem is fejlődött tovább. Kádas Rudolf győri főigazgató 1863-ban kifogásolja, hogy az egyik tanterem a többitől távol esik s különben is részben piszkosak, részben rongáltak.⁵ Ilyetén okok miatt a jobbmódu családok fiai csakhamar a kegyesrendiek IV. elemi osztályába léptek; a leánykákat pedig magániskolákba járatták a szülők. Az egyik ilyen magániskolának 1873-ban 55, a másiknak 30 leány-növendéke volt.⁶ 1873-ban már odafejlődött a népiskola is, hogy az első osztály növendékei 2 parallel tan-

teremben nyertek elhelyezést. A túlszufolttságon s a magán leányiskolákkal járó bajokon gyökeresen azonban csak gróf Esterházy Miklós segített, mikor 1877-ben szervezte s a reákövetkező évben megnyitotta a 4 oszt. leányiskolát. Minthogy azonban ezen mintaszerű iskolát a tóvárosi leányok is tömegesen látogatták csakhamar beállott az iskola fejlesztésének szüksége; ami meg is történt 1879-ben és 1886-ban, mikor az 5-ik, illetőleg a 6-ik osztályt is szervezték s befejezésül 1896-ban az 5-ik tantermet is felállították. Az utólszor szervezett 5-ik tanítónői állás fenntartásához a tatai r. k. hitközség mind mai napig évi 800 kor.-val járul. Az 5 tantermű 6 osztályos leányiskolának az 1907/8-ik tanévben, — az ismétlősök nélkül, — 273 növendéke volt.

Nagy és üdvös haladás volt e téren az is, midőn a hitközség 1898-ban, az érdemekben megőszült Seeber József ktanító nyugdíjazása alkalmával, a kántortanítói állást kettéválasztotta s külön kántori s külön főtanítói állást szervezett; úgy, hogy a tanítói kar ezentul már tisztára csak a tanügynek szentelhette minden erejét. Az egyhm. hatóság a hitközség ezen áldozatkészségét külön elismerő irattal tüntette ki. Pár év múlva ismét a fiu-iskola népesedett be annyira, hogy az egyesített III—VI. osztályba 80 – 90 növendék jutott. E miatt a hitk. n. v. 1905-ben egy negyedik fiu-osztályt nyitott meg, ami a bajt gyökeresen orvosolta. Ide igtatjuk még azt is, hogy ugy a fiu, valamint a leányiskolának már 1902 óta van ifj. könyvtára. A könyvkötetek száma itt is, ott is elérte már a kétszázat.

Most csak még egy új iskola-épületről kell gondoskodni a fiuk részére, akkor iskolánk minden tekintetben a kor színvonalán fog állani Ezen iskolát

különben az új tanévben 182 növendék látogatja, az ismétlő-iskolásokat itt sem számítva bele.

Tóváros. Ezen nagy leányegyház tanuló ifjúsága is 2 tanteremben szorongott éveken keresztül, mivel-hogy az iskolaépületben, mint afféle községi épületben, a tantermeken és tanítók lakásán kívül még a jegyző- és pásztor-lakás, egy bolt és a községi istálló is elhelyezést nyertek.⁷

1875-ben megkezdődött ama mozgalom, mely az az iskolának községivé való átváltoztatását tűzte ki célul. A nép ragaszkodott erősen az iskola kath. jellegéhez; de az akkor fénykorát élő szabadelvű fölvilágosultság a községi tanácsban érvényt tudott szerezni akarátának; az iskola 1875-ben négy tanítós községi elemi iskolává változott s így ezen intézet, a majdnem $\frac{8}{10}$ részben kath. községben véglegesen kisiklott az akkor még nem eléggé szervezett kath. hitközség vezetése alól. Ám a politikai község is oly terhet vállalt magára az iskolával, mely alatt roskadozott. Midőn aztán néhány év múlva az osztályok túltömöttsége s az épület átalakítása miatt újabb fejlesztés vált szükségessé, a község iskoláját 1904-ben államosította. Ezóta a 8 tanítós iskolának 4 fiú s ugyanannyi leányosztálya van, 446 kath. növendékkel, az ismétlő iskolásokat nem számítva. Az új iskola a község költségén, a régi iskola és városház helyén épült; a szép, emeletes palotában, a népiskolán kívül még a kisdedóvó és 4 osztályu polgári leányiskola is alkalmas otthont találtak benne.

Helyénvalónak tartjuk itt a népiskolák jöteveiről is megemlékezni.

A *tatai* népiskolának az 1859-ben végbement tagosítás után több földbirtokos együttseen $4\frac{1}{2}$ hold (5500 □-öl) földet ajándékozott azon célból, hogy a

hitközség ezek haszonjövödelmét szegény gyermekek fölsegítésére vegye igénybe.

1832-ben Újvári Pál pénzürtékben 21 koronát tett le alapítványképen, hogy ennek kamataiból szegényebb sorsu hajdu-utcai tanulóknak tankönyvek szereztessenek.

1853-ban Müller Károly néhai tatai prépost-plébános végrendeletileg 400 osztrák értékű forintot hagyott a tatai iskolának, tankönyvek és tanszerek beszerzésére.

1858-ban Sehler János tatai polgár végrendeletében 200 v. forintot hagyott, hogy ennek kamataiból szegény, de jóviseletű tanulók ruhával láttassanak el.

Mindezen hagyatékokat és adományokat a r. k. hitközség iskolaszéke kezeli.⁸

A tóvárosi iskola jótevői.

1853-ban már megnevezett Müller Károly volt tatai plébános 200 forintot hagyományoz tankönyvek és taneszközök beszerzésére.

1870-ik évi tagosítás alkalmával az uradalom 8½ hold földet méret az iskolának.⁹

1877-ben Strebitzky Ireneus tóvárosi születésű kapucinus rendű áldozópap, ki öt izben viselte a tartományfőnöki méltóságot, 2200 koronás alapítványt tett le, tóvárosi szegénysorsu r. k. vallásu tanulók részére.

1898-ban Kempf Istvánné szintén 1000 koronás alapítványt tesz, ugyancsak szegénysorsu, r. k. vallásu gyermekek felruházására és tankönyvekkel való ellátására.¹⁰

Baj. Az itteni iskola 1894-ben fejlődött két osztályuvá. Gr. Széchenyi Miklós dr. győri püspök 1907-ik évi körrendelete szerint a baji iskolát is tisztán magyar tannyelvűre változtatta. Ezenül az anya-

nyelvet csak a III. osztálytól kezdve szabad tanítani. 1908-ban a hitközség az osztálytanítónak is, szép két szobás, a törvény rendelkezésének megfelelő lakást épített.

Billegh. 1898. szept. 1-én nyílt meg az itteni, hajdan híres billeghi csárda helyiségeiben a billeghpusztai osztatlan r. k. népiskola, melynek költségeit részben a hitbizomány, részben a nagybérő — jelenleg Csetke Béla — fizeti. Római katolikus tankötelesek száma 58.

Naszály. A naszályi r. k. gyermekek, számra nézve átlag 20—25-en, a naszályi református iskolát látogatják; azonban 1903. óta ugyanezen iskola egyik helyiségében hetenkint egyszer a tatai lelkész és káplánok tartanak hitoktatást.

Hitélet. A tatai hitélet kimagaslóbb eseményei ezen korból a következők. 1854-ben, a szeplőtelen fogantatás hitcikkelyének kihirdetése alkalmából, az evangelium oldali első mellékoltár *Szeplőtelen Boldogasszony* oltárává alakult át. Az 1855-ben ott elhelyezett oltárképen, tekintettel az akkoriban még igen nyomatékosan mutatkozó bécsi befolyásra, ezen kétnyelvű felírást alkalmazták: Ó bűn nélkül fogantatott szűz Mária könyörögj érettünk, hozzád menekedőkért. — O Maria ohne Mackel empfangen, bitte für uns, die wir zu Dir unsere Zuflucht nehmen. A kegyurnő ugyanoda szép ezüst lámpát is ajándékozott, ezen latin fölirással: Virgo Maria, sine labe concepta, ora pro nobis! Maria Com. Esterházy nata Com. Plettenberg 1855. Azontúl ezen oltárnál tartották minden évben a 10 napi májusi ájtatosságot; mely ájtatosság 1902. óta már az egész hónapra kiterjed.

Ugyanezen ájtatosság 1880 óta az irgalmas nénék házikápolnijában is szokásos.

Az 1854. évi oltárátalakulás alkalmával a kegyur a régi sz. Márton képet is ujjal cserélte ki. A két új képet Hermann J. bécsi képiró főstötte (Rohrbacher i. m. 172 l.) 1852-ben. Rajta van: Pinxit anno 1852.; de nevét egy későbbi nagy szakadás alkalmával bemázolták.

Egyéb rendkívüli ájtatosságok közül fölemlítésre méltók:

1874. szept. 20., 21., 22-én háromnapig ájtatosság a kapucinusoknak templomában, sz. Bonaventurának tiszteletére.

1900. január havában két heti sz. missio Tatán, 3 domonkosrendű pap közreműködésével. Ezen missionak megújítása 1906 december havában ment végbe, mikor is rövid 6 nap alatt 12 százan járultak a szentségekhez.

Triduumok, azaz 3 napi ájtatosságok voltak még a plébániatemplomban: 1904 óta farsang 3 utolsó napján minden esztendőben; ugyancsak 1904 dec. 6., 7. és 8-án a szepl. Fogantatás jubileumának tiszteletére; továbbá 1905. nov. 17., 18., 19-én a kapucinus atyák templomában Agatangelus és Kásszián kapucinusrendű atyák boldoggáavatásának tiszteletére. Itt említjük meg a baji missiót is, melyet 1908 március havában P. Guszich Lajos lazarista atya tartott régi hiveinek.

1903-ban kezdődött Tatán az októberi rózsafüzér ájtatosság, mely esti hat órakor veszi mindennap kezdetét.

A hitéletnek különben legmegbízhatóbb hőmérője az évi sz. áldozások száma, mely is a tatái öregtemplomban a következő: 1902-ben 2680; 1903-ban 2780; 1904-ben, az Immaculata jubileumi esztendejében, 3580; 1905-ben 2600; 1906-ban, a missio meg-

ujításának évében, 3450; 1907-ben 2130. Megjegyezzük, hogy az irgalmas nénék a növendékek egy részével saját házi kápolnájukban járulnak a szent áldozáshoz.

Mindennek dacára a fönti számarány nem felel meg a plébánia lélekszámának s ezen a téren különösen ami a férfiakat illeti, a régi jó időkhöz képest határozott visszaesés állapítható meg. Ma csak rendkívüli ájtatosságok, mint pld. missiók, triduumok stb. tudják a nagyszámu közömböseket — legalább részben — fel-felvillanyozni.

Azonképen visszaesés tapasztalható a bucsujárások terén is. Ezekben, valamint az egyh. körmenetekben általában, jobbra csak a szegényebb vagy középosztályu nép szokott részt venni. A módosabbak pedig, amennyiben erre van igyekezetük, inkább a távollevő és hiresebb bucsujáráshelyeket keresik föl egyesével vagy kisebb társaságokban.

Tért hódított a férfiak körében a nemzetközi szocializmus is és sokakat elidegenített a templomtól és vallási gyakorlatoktól. Mégis inkább a meggon-dolatlan, vérmes reményü fiatalság köréből toborozzák hiveiket.

Egyesületek. A hitélet megnyilatkozásához tartoznak a vallásos egyesületek is; azért most ezeket soroljuk föl, azon sorrendben, amelyben egymás után keletkeztek.

Élő Rózsafüzér Társulat. Winterl Antal tatai plébános buzgólkodása folytán megalakult 1861-ben Tatán, Tóvárosban és Bajon is. Tatán 165, Tóvárosban 91, Bajon 60 tagja van. Jelenleg is virágzik és rendeltetésének megfelel.

Legszentebb Szív Asszonya és Angyalok Királynéja című jámbor társulatokat Horváth Ferenc

plébános hozta be 1876-ban, de csakhamar megszűntek.

Kath. Legényegyesület. Cser Vendel káplán és Háber József iparos alakították meg 1884-ben. Miniszteri jóváhagyást nyert ugyanez év szeptember 16-án 50976 sz. a. Kezdetben száznál is több tagja volt, de mióta az egyesületi élet oly sokáguvá vált, a tagok száma 20—30 között váltakozik. Az egyesületi házra mintegy 4000 koronányi tőkét sikerült eddig összetakargatni.

Mária Leányok Társulata. 1885-ben keletkezett. Az irgalmas nénék vezetése alatt áll s rendszeren 20—25 tagja szokott lenni. A társulat 1904-ben igen szép zászlót szerzett megtakarított pénzeszkéből.

A Tata-Tóvárosi Kath. Egyházi Ének- és Zeneegyesület 1898-ban alakult azon célból, hogy a tatai r. kath. plébániatemplomban — rendkívüli esetekben más templomokban is — nagyobb ünnepek alkalmával az egyházi szertartások fényét egyházi zeneművek előadása által emelje. Miniszteri jóváhagyást is nyert. (1898. XI. 16. — 113903. r. b. sz. alatt). Első tisztviselői Trojkó György elnök és ifj. Zöldy Ernő titkár voltak. Az egyesület 1903-ban részvét hiányában beszüntette működését. Jórészt a templomtól átvett régi hangjegyeket, hangszereket stb. feloszlásakor ismét a templomnak ajándékozta. A leltár szerint az átadáskor volt még összesen 348 csomó hangjegy, 13 darab zeneszer és 21 darab kottatartó állvány.

Megyéspüspök urunk huzdítására 1903-ban *Kath. Ifjusági Egyesület* lépett életbe, de a kedvezőtlen helyi viszonyok miatt ideiglenesen beszüntette működését. Most éled újra.

Ujabb keletű egyesületek: a *Sz. Mihály-Társulat*

(1906.), az *Oltáregyesület* (1908.), a *Kath. Népszövetség* (1908.), de ezek még nem gyökeresedtek meg s így fennmaradásuk is még bizonytalan.

Ide tartoznak a nem katolikus ugyan, de velük rokontermészetű következő keresztény egyesületek:

Tata-Tóvárosi Keresztény Nőegyesület. Alakult 1885-ben. Célja pénz és egyéb adományok lelkiismeretes kiosztásával a Tatán és Tóvárosban lakó erkölcsös életű háziszegények nyomorának enyhítése, a keresetnélküli munkaképes szegények részére munkaszerzés, árvagyermekek iskoláztatása, elhagyott betegek gyógyíttatása, szegények felruházása, ételmezése és tüzelő anyaggal ellátása, szóval a szükölködők segélyezése valláskülönbőség nélkül. Az egyesület évente 3000 koronát fordít részben az egyesületi főzőkonyha fenntartására, hol november 15-től április derekáig naponként mintegy 130 szegény kap ingyen ebédet. Az egyesület alaptőkéje 10 ezer korona körül jár. Ennél is nagyobb tőkét képvisel önmagyméltósága gróf Esterházy Ferencné, ki mint a nőegyesületnek, főzőkonyhának, kisdédóvónak fővédnöke, kiszámíthatatlan sok jótéteményben részesíti a szegényeket és kisdedeket. Mellette a nőegyesületnek vezető lelke báró Dittfurth Mórné, ki 1888 óta mint elnök áll a jótékony egyesület élén. Ennek a Nőegyesületnek gondozására bízta gróf Esterházy Miklós az 1884-ben, — 10 ezer korona költséggel — alapított óvodát is.

Ker. Szociális Egyesület. Alapszabályszerűen 1906-ban alakult meg. Thullner János káplán elnökelete alatt eddig 140 munkás sorakozott zászlaja alá. Mióta ezen egyesület megalakult, azóta a vörös demokraták nagyon szerényen viselkednek.

Jótékonyág. Ebbe a rovatba tartoznak a következő alapítványok.

Ribiánszky Adolf kegy.-r. tanár 400 koronás alapítványa, tata-tóvárosi születésű, r. kath. vallásu piarista deákok részére.¹¹

Kikinger Antonia († 1879) 3000 koronás alapítványa tata-tóvárosi szegények részére..

Özv. Kempf Istvánné († 1898) 200 koronás hagyatéka, a tóvárosi temető-kápolna tatarozására.

Kozma Józsefné 200 koronás alapítványa 1894-ben a tatai harangozók javára.

Esterházy Miklós Ferenc már ismertetett (18. Fej.) alapítványából sarjadosott 1903-ban a „*Miklós Ferenc menedékház*“-alap, melynek tőkéje ma már meghaladta a 18 ezer koronát és az a célja, hogy Tata-Tóváros elhagyott szegényei egykor tisztos ott-hont találjanak benne.

A templomok fölszerelését gazdagították: Gróf Esterházy Miklós-Ferencnek 1861-ben elhunyt neje, ki halálos ágyán szép fekete misemondóruhát hagyott a tatai templomnak, mely az ugynevezett grófi gyász-miséknél van használatban.

1903-ban Mihály Béláné egy ünnepi misemondó ruhával.

1905-ben Walzl Ernőné 5 drb saját készítményű, értékes ántipendiummal s a reá következő esztendőben egy hasonló szószékterítővel.

1907-ben pedig özv. Noll szül. Vörös Anna 400 koronát hagyományozott egyházi célokra; részben körmeneti zászlók beszerzésére, részben a szent Anna oltár díszítésére.

A jótévedőknek igen hosszú sora következik még ezután, kiket azonban csak alább sorolunk föl, mikor a szenthelyek megújításáról lesz szó. (21. Fej.)

Lélekszám. A tatai plébániához, a mai állapot szerint következő helyek tartoznak: Tata, 3 major-

ral; Tóváros, kapcsolt részeivel: Baj, Naszály községek, s végül Billegh-pusztá, a hozzátartozó A. és F.-Grébics majorokkal. Mindezek a helyeken, az 1900-iki népszámlálás szerint, lakik 9167 r. kath. s 14 g. k. lakos.

Nagyobb hullámzást okozott e lélekszámban az 1866-ik évi kolera, mikor is szept. 2-tól november elejéig a plébániának 350 hive halálozott el. Szeptember dereka táján voltak olyan napok, mikor csak a katolikusok közül, Bajt bele sem értve, 15—20 halt el kolerában.¹² A kath. papok közül különösen kitüntették magukat Szalay Pál akkori káplán és Malonyai Mihály, ki mint Tatán nevelkedett ifju, éppen akkor tartotta városunkban uj miséjét. Azonképen hőiesen helyt állottak Ásztl plébános és P. Sándor kap. r. áldozópap.

A jelenlegi hullámzást Tatabánya okozza, hová sokan költözködnék, férjhez is mennek, úgy hogy a legközelebbi népszámlálás jelentékeny szaporodást bajjal fog fölmutathatni. *Áttérések* folytán e korszakban a kath. száma 180 lélekkel szaporodott.¹³

Nagyon gyakoriak a plébániában a vegyes házasságok. Így pl. 1907-ben Tatán és Tóvárosban összesen 36 vegyes házasságot kötöttek. A gyermekek nevelésére vonatkozó 11 megegyezés közül 10 a katolikusok, 1 ellenben pedig a reformátusok javára szólt. A többi vegyespár (25) nem egyezkedett. Sajnos, a zsidó-keresztény házasságok már e plébániában sem tartoznak a ritkaságok közé.

A plébánia lelki gondozásában nagy segítségül vannak a tóvárosi kapucinus atyák, kik Tóvárosban az esketések, keresztlések és temetések kivételével az összes lelkipásztori ténykedéseket végzik; ezenkívül adminisztrálják Baj községet, hol az adminisz-

trátor nemcsak esket és temet, hanem 1902. óta keresztel is. A kereszteltek anyakönyveit azonban még jelenleg is a plébánián vezetik.

A billeghi pusztát és tartozékait a plébániáról gondozzák. A kápolnában minden vásár- és ünnepnapon van szentmise és szentbeszéd. Ott végzik a pusztai hivek gyónásukat is.

A *magyarosodás* ügye is jelentékeny haladást mutat föl ezen korszakban. Az anyakönyvek, melyek 1851. július elejével ismét latinokká lettek, 1869. óta ismét magyarok.

A tóvárosi német prédikációk (L. 16. Fej.) helybeli hallgatói is egyre gyérültek. 1894-ben alig 5—6 rendes hallgatót jelenthettek a püspöki hatóságnak. Ezért Zalka püspök ezen év január 22-én, 166. sz. a. beszüntette a vásár- és ünnepnapra német szentbeszédeket s helyükbe magyar prédikációkat rendelt. Csakis nagypénteken és Porciunkula napján hagyta meg, mikor is a vidéki német ajku katolikusok nagy számmal látogatják a kapucinusok templomocskáját. Gróf Széchényi Miklós 1904. évi 4243. sz. rendeletében ezt is beszüntette s ezzel a tatai templomokban a német nyelv véglegesen megszűnt az istentisztelet nyelve lenni.

A mi végül Bajt illeti, a püspöki hatóság már 1893-ban megengedte (2689. sz.), hogy az adminisztrátor minden hónapban egy-egy magyar prédikációt tarthasson. Ezen engedély csak 1903-ban ment át a gyakorlatba; de azóta fönnáll s a magyar szó úgy a férfiak, valamint az iskolás növendékek ajkán egyre gyakoribb, úgy, hogy egy emberöltő alatt Baj község nemcsak érzelmre, de nyelvre nézve is, magyarrá lesz.

20. Egy darab kulturharc.

A plébániatörténet legujabb fejlődési korszakának van egy harcias részlete is, melyet nem szabad hallgatással mellőznünk; annál kevésbé, mert ez a részlet bevezetője lett annak az országos egyházpolitikai háboruságnak, mely éveken keresztül izgatottságban tartotta a kedélyeket, s bizony nem egyszer felkorbácsolta a szenvedélyeket.

Tatán is újból megismétlődtek a 18 századbeli vallási villongások. Mégis azzal a nagy különbséggel, hogy akkor a katolikusok állították a helybeli reformátusokat a törvény elé; most pedig megfordítva, a reformátusok kényszerítették a tatai kath. papokat és szülőket a bíróságok elé, föl egész a legutolsó fórumig.

Mindezek megértésére azonban a következőket kell előrebocsátanunk. Az 1868-iki egyházpolitikai törvények után megindultak az elkeresztelések és az ezekkel kapcsolatos torzsalkodások. A törvényhozás érvényt akart szerezni az 1868. évi LIII. t.-cikknek, mely elrendelte, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek szüleik vallását nemük szerint követik; t. i. a fiuk az apa, a leányok az anya vallását. E végből meghozta a kihágásokról szóló 1879. évi XL. t.-cikkelyt, melynek 53. szakasza 2 hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel fenyegeti azt a papot, aki az 1868. évi LIII. t.-cikk 12. §-a ellenére vegyes házasságból származó kiskorú egyént, ennek 18. éve előtt, más vallásfelekezethez fölvesz.¹

Nemsokára ezen büntető-törvény meghozatala után Cser Vendel tatai káplán, plébánosának Horváth Ferenc c. apátnak tudtával és beleegyezésével, 1880

X. 29-én megkeresztelte a v. házasságban élő Simonits Lajosnak Mária nevű leányát s nov. 8-án el is temette. Azonképen megkeresztelte 1880 nov. 15-én a vegyes házasságban élő ev. ref. Szabó Sándornak Márton nevű fiát.

Dózsa József helybeli ref. lelkész följelentésére ez ügy a helybeli járásbiróság elé került, hol is az 1881 január 7-én megtartott tárgyaláson Gábel Ferenc jbiró a vádlottakat, u. m. Horváth Ferenc apátplébánost és Cser Vendel káplánt — fölmentette.

A tatai ref. lelkész nyomban az ítélet után föllebbezést jelentett be, s most az ügy, Molnár Ádám komáromi törvényszéki ügyésznek 1881 jan. 26-án benyújtott fölötte éles indokolásával a kir. tábla elé került. A tábla utasítására a tatai járásbiróság az ügyet másodszor is tárgyalta; de 1881. szept. 27-én, 1624. sz. a. ismét csak a régi fölmentő ítéletet hozta meg.

A kir. tábla, a már említett föllebbezés folytán az eléje került ügyben, 1881. dec. 7-én, 50,339/B. sz. a. ítélkezett, még pedig elmarasztalólag; amenyiben Cser Vendel elsőrendű vádlottat 300 forint pénzbírsággal megváltható 10 napi elzárásra ítélte; másodrendű vádlottat, Horváth Ferenc apát-plébánost pedig fölmentette. Ezen az ítéleten a közvélemény annál inkább csodálkozott, mert a hasonló kihágásokkal vádolt Poda Endre soproni apátplébánost és elkeresztelő káplánját, Gänsthaler Nándort ugyanazon kir. tábla, ugyanazon ügyben fölmentette.

Magának a bíróságnak tétovázása szinte parancs volt Cser Vendelre, hogy ügyét a legfőbb bíróság, a Kuria elé vigye. Megelőzőleg azonban még nagy örömben volt része. Simonits Lajosné, kinek gyermekét Cser Vendel megkeresztelte és eltemette, 1882 jan. 22-én áttért a r. kath. hitre s éppen Cser Ven-

del kezébe tette le ünnepélyesen a kath hitvallást.² Másnap, január 23-án, Fittler Dezső tatai ügyvéd, kegyuri jogtáncsós, volt országgyűlési képviselő, a kir. ítélőtáblának ítélete ellen benyújtotta Cser Vendel föllebbezését a kir. Kuriához. A föllebbezésből szószerint közöljük a következőket:

Föllebbezésemet a törvényes 8 nap alatt indokolni, jogomnak szintűgy mint kötelességemnek tartom. — Jogomnak, mert evvel a polgári törvények fölruháztak, kötelességemnek, mert a fenforgó, szent vallásunk szabad gyakorlatára vonatkozó esetről, — nemcsak én személyesen, hanem az egész róm. kath. Clerus, sőt maga az édes hazánk országos intézményeinek egyik legsarkalatosabb tényezőjét már 881 év óta képező szent hitvallásunk is legbensőbbben van érdekelve.

És habár a nem róm. kath. keresztények által is egyaránt nagy egyházi tekintélynek tartott, sz. Pállal felkiáltok: „Qui autem iudicat me Dominus est“ (I. Cor. IV. 4.) s így végső fellebbezésemet, ha kell, lelkiismeretemben Istenemhez intézendem, sokkal inkább tisztellem a polgári társadalom intézményeit, minthogy elmulasztanám a kellő orvoslás keresését azon világi forumok előtt, melyek az ország törvényhozásának rendelkezéséből s az Isten kegyelméből uralkodó apóstiti királynak nevében szolgáltatják az igazságot. — Ami az igazság kiszolgáltatását illeti, ellenfeleink velem s velünk együtt elismerendik: *hogya kétféle igazság nem létezhetik*. Már pedig, ha a budapesti kir. ítélőtáblának a Póda Endre és Gänsthaler Nándor soproni róm. kath. lelképásztörök ellen a kihágási törvény 53. §-ra vonatkozólag emelt — az ellenem fenforgó váddal teljesen hasonló vád tárgyában 1880-iki december 28-án 42886. sz. alatt hozott

felmentő ítéletét s annak indokolását az ellenem 50339/B. 881. szám alatt hozott marasztaló ítéletével s indokaival egybevetjük, azon sajnos tapasztalásra jutunk: hogy a budapesti t. kir. ítélőtáblánál *két egymással ellentétes igazság szolgáltat ki.*

Az illetén egymást paralysáló igazságkiszolgáltatás pedig semmikép sem képezvén a honpolgárok tájékozására alkalmas birói enunciatiot, sőt az itt-ott felmerült eszmezavart még inkább előmozdítván: nem annyira magam személyes, mint inkább édes mindnyájunknak érdekében vélek cselekedni, midőn az ország birói székének tekintélyéhez folyamodom a felekezeti érdekeltség elferdítése által famosussá vált ezen 53. §. igazi értelmének megvilágosítása céljából.

Minekelőtte azonban a reám, és az egész róm. kath. vallásra nézve sérelmes ezen 50339/B. 881. sz. kir. táblai ítélet indokainak taglalásába bocsájtkoznám, okvetlen reflectálnom kell a kir. ügyész urnak *1881. január 26-ról* ez ügyben *beterjesztett felebbezési indokolására*, és pedig annál is inkább, mert azt kell hinnem: hogy a t. kir. táblának ezen újabbi, — a Póda-féle ügyben hozott ítéletével homlokegyenest ellenkező enunciatiója csakis a komáromi ügyész ur által illetéktelenül meghuzott vészharang lázító hangjainak zugása alatt születhetett meg.

Igenis illetéktelen és lázító hangon szól a komáromi kir. ügyész indokolása Nagyméltóságu Curia!

Illetéktelen, mert az nem csupán az én és főnőköm, Horváth Ferenc apát-plebános tetteire szorítkozik, mi felett meg sem ütköznénk, hanem általános vádirat az, a magyarországi összes kath. Clerus ellen, melyet kiméletlenül leránt, sért és mocskol, mondván:

„A róm. kath. lelkészek azért állítják a keresztiséget a kereszténységbe- nem pedig a felekezetbe

való felvételnek, mert ők a fennálló vallásegyenjogi törvényekkel *konokul dacolva* keresztény felekezeteiket elismerni nem akarnak.

Továbbá: „A clerus a r. k. egyházhoz nem tartozókat nem ismeri el keresztényekül, nyíltan hirdeti azt úrnapi tanításaiban s a pápai encyclicák és sylabusok proclamálják ezt *urbi et orbi*.“

Valjon mi köze van a komáromi kir. ügyésznek az egész rom. kath. Clerushoz, midőn csak annak két igénytelen tagja, t. i. Horváth Ferenc és Cser Vendel tetteiről van szó?

Miként érezheti magát a kir. ügyész úr indítva a tatai eset alkalmából vakmerően arculcsapni az összes róm. kath. Clerust, ellene emelve azon valótlan insinuatíót, hogy az: „a fennálló vallásegyenjogusági törvényekkel *konokul dacol*“?

Miként foghat a kir. ügyész úr az összes r. kath. Clerusra olyan absurdumot, hogy az a reformátusokat „nem ismeri el keresztényeknek“?

Hisz ha el nem ismerné, akkor oly esetben, midőn reformált vallású egyén kath. hitre tér vagy katholikussal házasságra lép, az ily áttérőt, illetve házasulót legelőbb is meg kellene kereszteltetnie, de éppen azért nem keresztelteti meg, mert azt igenis kereszténynek, — habár szerinte tévtant követő kereszténynek ismeri el.

Lázító hangzású a kir. ügyész úr indokolása, midőn az imént idézett insinuatiókkal kapcsolatban így kiált fel:

„Önérzetes nemzet türheti-e a törvényeiben saját méltóságának letapodását? A nemzet van lealázva akkor, ha bármelyik törvényt bárki büntetlenül tépheti foszlányokká.“

Továbbá midőn beszél: „Egy egész rendszerről,

melyet a róm. kath. Clerus az 1868. 53. t.-c. kerülő uton való meghiusítására követ.”

Hivatkozik „ijesztő mérvben kifejlődött (általam hála Isten sehol sem észlelt) „vallássurlódásokra“, „a bíróság tekintélyét sértő recriminációkra“ — „agitációkra“ — „fellázadt kedélyekre.“

Nagyméltóságú Curia! nem szükséges bebizonyítanom, mert hisz nem a homályba burkolt mult idők történetéről, hanem a mindnyájunk előtt ismeretes jelenkorról van szó, — hogy a kir. ügyész ur szándékosan festi a falra az ördögöt — szélmalom-harcot viv nem létező állapotok ellen s objektív érvek hiányában nem átalált a nemzet lealázására törekvő rendszert tüntetni elő élénk phantasiájában, csakhogy elérje felebbezési indokolásának végén culmináló leg-hőbb vágyát: Horváth Ferenc apát-plebánosnak és csekély személyemnek a büntetés maximumában, vagyis két hónapi elzárásban és 300 frt pénzbírságban való elmarasztaltatásunkat.

De a kir. ügyész ur a kir. táblai ítélettel sem elégedett meg, amennyiben Horváth Ferenc apát-plebános urat felmentette, fellebbezett ellene, holott őt az 1880-iki 37. t.-c. 43. §-a szerint a fellebbezési jog sehogy sem illeti meg, mely illetéktelen kísérlet szintén csak annak illusztrációjára vall: hogy a kir. ügyész ur a jelen ügyet valóban kevésbbé, mint az ősszállam hivatalnoka, hanem inkább mint egy hitfelekezet viadora karolta fel, — túlszárnyalván buzgóságában magát a feljelentő tatai ref. lelkész urat, kiben mégis találtunk annyi tolerantiát, hogy a kir. táblai ítéletben kihirdetés alkalmával megnyugodott.

Joggal vélem ezek szerint kérdezhetni: valjon ily hang, ily toll, ily eljárás illő-e egy kir. ügyészhez? kinek mint nem egy vallásfelekezet, nem egy

osztály, hanem az összállam közegének* hivatásához nem tartozhatik az, hogy egyes vádlottak elleni actió-jával kapcsolatban a vád alatt nem álló, s magát nem is védhető összes r. kath. Clerust megtámadja, s a nem létező ijesztő mérvűnek nevezett surlódások, — agitációk — és a kedélylázasodások tendentiosus emlegetésével hivatalos minőségben felriassza, s erkölcsileg mintegy arra kényszerítse a bíróságot: hogy büntessen ott is, hol bűn nincs, fenyítse azt is, aki ártatlan. Emellett feledve, hogy midőn a róm. kath. Clerust „per Bausch und Bogen“ megsértette, — megsértette egyszersmind azon kir. bíróságokat is, melyek eddig előfordult esetek alkalmából, (a t. kir. tábla jelen váratlan fordulatát kivéve) éppen a róm. kath. Clerus álláspontját védelmezték, — a kir. ügyész úr felfogása szerint tehát a róm. kath. Clerussal karöltve s együttesen *dacolttak konokul a törvénnyel* és segítették foszlánnyá tépni a *törvényeket*, bűnrészesesivé válván eszerint az oly veszélyes rendszer színrehozásával bevádolt összes róm. kath. Clerusnak!!

Nem csoda valóban mindezeknél fogva, ha a t. kir. tábla, a törvény őreül rendelt egy oly hivatalos közeg, — bár indokolatlan s jól felfogott hivatásával az összállam szolgálatában elfoglalni kellő álláspont-jával egyenesen ellenkező jajveszéklésének természet-szerű benyomása alatt, homlokegyenest eddigi enunciatiójával (Póda-eset) az össz-róm. kath. Clerus elleni némi felháborodás érzése elől el nem zárkozhatván, — én bennem látja a bűnbakot, s kimondja a *vétkest*.

Ámde biztat a remény, hogy miután a komáromi kir. ügyész vészharangjának hangjai már elhangzottak, s az ő kézzelfogható elferdítései a fentebbiekben igaz mértékükre devalváltattak, a Nagyméltóságu kir. Curia egészen tárgyilagosan s hideg vérrel fogja mérlegelni

érdemleges védveimet, melyeket a következőkben bátorkodom előterjeszteni, s pedig lehető egyszerűen, mert az igazság feltüntetésére ékesen szóló phrasisokra nincs szükség.

Mindenekelőtt kijelentem, hogy én a kir. ügyész urat a dogmatica és ritus terén tartott nagymérvű kalandozásban, — melyben az *exorcizálásról, olajozásról, hamvazásról, urnapi tanításról, encyclicáról* stb. szerzett, habár nem épen correct ismereteket, — követni épen nem szándékozom, mert a kir. bíróságok, az én polgári biráim, *nem képeznek egyházi zsinatot*, s nemis a dogmák és ritusok szabályai, hanem az alkotott polgári törvények intézkedése szerint vannak hivatva ítéletet mondani.

Szorítkozom tehát csupán azon kérdésre: valjon az ellenem vádul felhozott azon tényt, hogy Simonits Lajosné, szül. Mészáros Erzsébet és Szabó Márton, helv. hitv. szülők kisdéd gyermekeit megkereszteltem s ezen actust a róm. kath. plébánián vezetett anyakönyvbe bevezettem, *tiltja-e az 1868. 53. t.-c.??* S ha nem tiltja, büntethető vagyok-e az 1879. 40. t.-c. 53. §. szerint?...“^s

A föllebbezés további részében fényesen igazolja, hogy helyes értelmezés szerint az 1879. évi XL. t.-c. 5. §-a csak azokat sújtja büntetéssel, kik az 1868. évi LIII. t.-cikk rendelkezéseinek áthágásával, a vegyes vallásból származó 7 és 18 év közti gyermekeket más vallásfelekezetekbe fölveszik.

A m. kir. kuria 1092/B. 1882. sz. alatt, 1882. III 24-én kelt, országszerte irányadóul tekintett ítéletében úgy az első-, valamint a másodrendű vádlottat teljesen fölmentette. Az ítélet indokolása a következő.

Tekintve, hogy az 1879. XL. t.-c. 53. §-a azt rendeli büntetni, ki életkorának tizennyolcadik évét

még be nem töltött egyént az 1868. LIII. t.-c. rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe fölvesz; tekintve, hogy az 1879. XL. t.-c. 52. §-a úgy a magyar büntető törvénykönyvek életbe léptetéséről szóló 1880. XXXVII. t.-c. 5. §-a szinte az 1868. LIII. t.-c. egy-egy rendelkezésének megszegésére megállapított büntetés iránt intézkedik; tekintve továbbá, hogy az idézett törvénycikkben azon feltételek és formások megállapítása után, melyek szerint az egyik keresztény vallásfelekezetből más felekezetbe áttérni akaró egyén fölveendő, a 12-ik határozatban rendeli: hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk az atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik, az ezzel ellenkező bármely szerződést, tértvényt vagy rendelkezést érvénytelennek nyilvánítván, a 13. §. szerint pedig a gyermek „Vallásos nevelését“ se a szülők bármelyikének halála se a házasságnak törvényszerű fölbontása nem változtathatja meg, — továbbá a 14. §. szerint: ha a szülők valamelyike más vallásra tér át, mint amelyet előbb követett, a hetedik évet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követik az áttértet, végre a 15. és 16. §.-ok a házasság előtt vagy azon kívül született, de egybekelés, illetőleg atyjuk elismerése által törvényesített gyermekeket „vallásos nevelés“ tekintetében a törvényesen született gyermekekkel egyenlő szabály alá állítják; az egyik vallásfelekezetből a másikba való fölvétel pedig 1868. LIII. t.-c. egész terjedelmében egy helyen t. i. 6-ik §-ban említetik, mely utóbbi szakasz határozottan az áttérésre, különösen az áttérőnek „fölvételére“ vonatkozik; tekintve végre azon e törvényhozás szándékát feltüntető indokokat, melyeknek alapján az 1879. XL. t.-c. 53. §-a elfogadtatott, s melyekben minden kétséget kizárólag kiemeltetett,

hogy ezen szakaszba 1868. LIII. t.-cikkre való hivatkozást azért kellett fölvenni, hogy az utóbb említett törvénynek az áttérést szabályozó intézkedéseivel összhangzásba hozassék: nem forog fenn kétség nemcsak az iránt, hogy a kihágási büntető törvénykönyv 53. §-a az 1868. LIII. t.-c. minden intézkedésére ki nem terjed, hanem az iránt sem, hogy a k. b. t. k. 53. §-a az 1868. LIII. t.-cikknek egyedül csak valamely keresztény vallásfelekezetbe való áttérésre vonatkozó szabálya áthágását helyezte büntetőjogi következmények sulya alá; minthogy pedig a jelen perbeli adatok szerint áttérésnek esete fenn nem forog, a kisdedeknél az áttérésnek nemcsak létezése, de még a lehetősége is ki lévén zárva: annál fogva a vádbeli cselekmények nem voltak a k. b. t. k. 53. §-nak szempontja alá vonhatók. Mindezeknél fogva büntetendő cselekmény hiánya miatt Cser Vendel vádlott fellebezésére az életbeléptetési törvény 43. §-a alapján el volt fogadandó, s reá nézve a másodbíróság ítéletének megváltóztatásával az első bíróságé volt helybenhagyandó.⁴

Az ügynek illetén szerencsés befejezése után, Tata és vidékének kath. klerusa, 1882 május 22-én, Dr. Fittler Dezső ügyvéd urnak, a ker. esperesek, jegyzők és a tóvárosi kapucinus zárdafőnök által aláírt hálanyilatkozatot nyújtott át, mely ugyanakkor nyomtatásban is megjelent.⁵ A nagyon alkalmoszerűen megfogalmazott nyilatkozatnak csak következő sorait igtatjuk ide. „Ama döntvényes ítélet kieszközlésével ügyvéd Ur egész Magyarország kath. klerusát, azoknak utódjait, kik e hazát megalapítani és ezer éven át fentartani segítettek, egy oly herce-hurcától és bírósági üldöztetéstől szabadította meg, melynek következményeit és végét biztosan előre látni nem lehet;

ámbár a magyar klerus, ha honi egyházának megmentése, nemzetének vallási regenerációja úgy kívánná, semmiféle üldöztetéstől visszajedni nem fog." Ezután rámutat a nyilatkozat arra, hogy Fittler Dezső sikeres védbeszédével nemcsak az egyháznak tett szolgálatot, hanem egyuttal sokkal nagyobbat a szeretett hazának. „Mert, a védőbeszédnek találó szavaival élve, mindenki tudja, miszerint természetellenes törvények és karhatalom által nem fog valláserkölcsei élet felvirulni soha, s a vallástalanság és erkölcstelenség gyümölcseit a társadalom és az egyesek egyformán megfogják sínyleni; sőt az egész állam fog általok és pedig alapjában megingani.” Ugyanekkor az ünnepelt férfiúnak, a testületileg tisztelgő papság, hálás elismerésének némi jeléül, ezüst serleget ajánlott föl.

Ezóta Tatán vallási villongás nem háborgatta a felekezetek békéjét.

21. Szenthelyek megújulása.

A legujabbkori fejlődés, melyről csak az imént szóoltunk, a szenthelyek előttünk végbemenő megújulásában nyilatkozik meg legszebben.

Kezdődik ez a mozgalom a *Kálvária* megújításával, 1902-ben; mikor is Manglitz Antal és Pék Antal buzgólkodása folytán úgy a szoborcsoportozat, valamint az egész körépület szakszerű javításon ment keresztül. Az ehhez szükséges mintegy 200 koronát a hivek adták össze; a kegyuraság pedig a meszet ajándékozta.

1903-ban megújult a *kapucinus atyák templomának belseje*. Páterek, testvérek, buzgó polgárok

versenyezve dolgoztak a berakott mívű fa-oltárok ujracsiszolásán. A készpénz kiadás 1200 koronát tett ki, mely összeget a püspöki és kegyuri hatóság a József-kápolna alapjából utalványozták ki.

Ugyánezen évben alakult át a *billeghi kápolna* régi, szurtos remetelakása szép, világos sekrestyévé, izléses, új ruhaszekrénnel. Mindez 403 korona 54 fillérbe került s a kápolna saját pénztára fizette. Maga a kápolna 1906-ban ujult meg bensejében, 315 kor. 40 fill. költséggel. Ez is még a kápolna pénztárából tellett, melynek megcsappanását a kápolnában vasár- és ünnepnapokon tömegesen ájtatoskodó pusztai nép persely-fillérei lassacskán ismét pótolják.

Szintén 1903-ban fösttették ki az *irgalmas nénék házi-kápolnájukat*, Lohr Ferenc jeles templomfestő által. A művészi kivitel, még a legkényesebb oldalról is osztatlan dicséretben részesült. A festő 500 kor. tiszteletdíját az irg. nénék házi pénztára fődözte. Míg a többi kiadás a hitb. uodalom terhére esett.

1907-ben következett a kis *baji templom* megújodása. Kezdődött a munka a belső tatarozással, melynek legcsiklandósabb részét a repedező, évek óta fenyegető boltozatnak összeszorítása s a haranglábnak elhelyezése képezte. Következett a templom dekoratív kifestése, Lohr Ferenc fenndicsért templom-festőnek tervei szerint; padok, ablakok stb. befestése, új szobrok elhelyezése. A belsejében megújult, valóban áhitatra hangoló templomnak megáldása 1907 okt. 13-án ment végbe, a kegyur fiának, ifj. Esterházy Ferenc gróf jelenlétében. — A templom külső tatarozása 1908 nyarán ment végbe. Közben a főoltár, csillárok s más apróságok is megújultak.

Az egész helyreállítása 3606 kor. és 26 fillérbe került. A fizetés egyesült erővel történt ily arányban:

Kegyur adománya, anyagban	187·32
Hitközség pénzbeli hozzájárulása	982·78
Templompénztár	622·94
Gyűjtött összeg	1801·90
Időközi kamatok	11·32
Összesen	3606·26

A nagyobb összeget felajánlott adakozók névsora a következő: Hercegprimás ő Eminenciája 50 K, Megyés püspök ő Méltósága 50 K, Kegyur ő Nagyméltósága 250 K, Mohl Adolf plébános 280 K, P. Antal adminisztrátor 50 K, Janisch Ferenc jegyző 100 K, Luncer János bíró 50 K, Kempfner Miklós 24 K, dr. Mohl Antal v. püspök 10 K, Lugösi Gyula tóvárosi jegyző 10 K, Aistleitner József tatai káplán 10 K, Guszich Lajos Budapest 10 K, Rischl János 16 K, Popp Béla 10 K, Rischl Mátyás 12 K, Szommer Mihály 10 K, Klein Mária 10 K, Róth József 20 K, Rischl Ferenc 10 K, Pörtl János 20 K, Windisch János 10 K, Pichler Mihály k. tanító 10 K, özv. Luigits Jánosné 10 K, özv. Pécs Mártonné 20 K, Zách János 10 K, Gröber Mihály pincemester 20 K, Mohr János 10 K, Pörtl József 10 K, Geber József 10 K, özv. Kerekes Jánosné 10 K, Baumgartner János 10 K, Pörtl János 11 K, Rischl Mátyásné 10 K, Gelbmann János 10 K, Zách János (49. sz.) 10 K. Összesen 1163 korona. — A többi 638 kor. 90 fillér helybeli kisebb adományokból gyűlt össze.

A belső és külső helyreállítás körül elévülhetetlen érdemeket szereztek maguknak Ft. Horváth Antal O. C. baji adminisztrátor és Janisch Ferenc községi jegyző.

Új temető. A csurgó-föli temető, mert a temetkezésben sorrendet nem tartottak s mindenki tetszés szerint foglalhatott, időnek előtte megtelt. Az új temető ügye már régen napirenden volt. 1902-től magunk is hosszan tárgyaltunk ez ügyben a hitb. urod képviselőivel, különösen a „Napló“-nak nevezett szép és alkalmasnak vélt terület átengedése kérdésében. Mikor a tárgyalásoknak és beadványoknak

csak nem tudott kedvező eredménye lenni s közben a régi temetőben a kegyeletet sértő esetek egyre sűrűbben fordultak elő, a megye részéről 1905 aug. 17-én kiküldött bizottság, a megejtett helyszíni szemle után, a csurgó-főli temetőt beteltnek jelentette ki s a városnak meghagyta, hogy záros határidő alatt új temetőről gondoskodjék.

Eleinte úgy indult meg a dolog, hogy az eddigi szokáshoz híven a két felekezet temetője egymás mellett legyen. Minthogy azonban a reformátusok minden áron a köztemető és vegyes temetkezés mellett kardoskodtak, a katolikusok, végre is egyértelműleg külön váltak s a hitközség iskolai földjein, a városi köztemető szomszédságában, külön katolikus temetőt rendeztek be maguknak. Ezen alkalommal a hitközség 1100 □-öles faiskola földjét eladta a városnak 1143 koronáért. Az 5500 □-öles iskola földet pedig a temető-alapnak örök haszonbérbe adta át, évi 150 koronáért. Ezen földeknek, a bánhidai utra eső részét rendezte be az új tem. bizottság kath. temetőnek; mely, a falmenti sirboltokat nem is számítva, 2300 holtat képes magába fogadni. A berendezési munkálatok végeztével, 1907. máj. 19-én, Pünkösd vasárnap d. u. 4 órakor történt meg a Szentiváni-nak elnevezett új temető beszentelése, nagyszámu hívők jelenlétében. Ugyanekkor nyert egyházi megáldást az a szép temető-kereszt is, melylyel a Girch-házaspár örvendeztette meg a hitközséget. Immár ott nyugosznak mindaketten az ő keresztjük árnyékában. A hatóság erre, 1907. máj. 21-én a csurgó-főli temetőt véglegesen bezárta s az új temetőben még máj. 24-én megkezdődtek a temetések. A temető berendezése 2400 koronába került, mely a fizetett sirhelyek árából nyer bőséges földözetet.

A kath. jellegű temető első sorban dr. Garzulyi I. és ifj. Henzer József hitk. vezérek nyílt állásfoglalásának köszönhető; a sok fáradsággal járó, minden léptenyomon jó izlésről és szakértelemről tanuskodó berendezésért azonban Hrdina István temető-gondnokot illeti méltán köszönet és elismerés.

A Kálvária-kápolna.

Az 1754-ben készült, 1755-ben kifestett kápolna belső disze mintegy 40 évig változatlan maradt, 1794-ben már kezdődtek nem a javítások, hanem a torzítások. Az esti és éjjeli ájtatosságok alkalmával a hivek nagy számban égették a rossz minőségű, kanócos, füstös gyertyákat s ezzel az eredeti szép ornamentikát, s részben a képeket is lassanként piszkossá, fölismerhetetlenné tették. A bemázolt falakra egyre több, s egyre csekélyebb értékű képeket aggattak; úgy, hogy végtére elérhető magasságban nem volt már tenyérnyi fal, melyet valamelyes, sokszor egészen silány képecske ne tarkított volna. A jelenleg élő nemzedék, mióta csak emlékszik, mindig ilyennek ismerte már a Kálvária-kápolnát!

A mondtuk módon többször is bemázolt s agyonlyukasztott kápolna már nehezen várta az újjáalkotó lelket. Vakolata több helyen meglazult, levállott egyik kisebb freskó-kép is. Az a veszély fenyegetett, hogy a többi kép is megsemmisül; mindenki kedvetlenül szemlélte a pusztulást. Végre 1908. őszén a körülmények úgy alakultak, hogy a kápolna stilszerű belső helyreállítását megindíthattuk. E munkát fiatalabb templomfestő művészeink egyik legtehetségesebb képviselőjére, Muhits Sándorra bíztuk, ki még Stiaszny Aladár jónevű s külföldön is iskolázott dekoratív festőművészt vette társul maga mellé.

Nagy meglepetéssel kezdődött a helyreállítási

munka! Az oldalfalakat borító piszkos vakolat óvatos eltávolítása után előtűnt a falazat eredeti, művészi ornamentikája, mely a még meglevő csonka részeket a legszebb harmóniában egészítette ki. Ez a művészek kedvét csak fokozta. Hat heti lelkiismeretes munka után az eddig füst, por, vakolat s pókháló lepte képek és díszítések újra régi pompájukban ragyogtak. Nemcsak fölismerhetővé, hanem ékesen beszélővé vált valamennyi, a kicsinyek éppen úgy, mint a nagyok.

A boltozatnak színes virágokkal, vázakkal gazdagon körített mezejét a Teremtő Atyaisten foglalja el. A képek között ez a legnagyobb, de már új korában a legkevésbé sikerült. A boltozat négy lehajló sarkát Ker. sz. János életéből vett, tónusban füstölt jelenetek egészítik ki. U. m.: Zachariás a szentek szentében. — Ker. sz. János születése. — Ker. sz. János a pusztában. — Ker. sz. János lefejezése. Ugyanilyen tónusban füstölt, de gömbölyű s a bold. Szűz életéből kölcsönzött képek díszítik a kápolna oldalfalait is, mintegy 2—3 m. magasságban. Ezen képeknek tárgyai: Szűz Mária és sz. József eljegyzése. — Szűz Mária látogatása sz. Erzsébetnél. — Jézus születése. — Szeplőtelen B-Asszony (Immaculata) és Xav. sz. Ferenc megdicsőülése a sz. Háromság előtt.

A szentély boltozatáról, a 3 nyíláson bekacsintó kék éggel olyan ornamentika mosolyog le ránk, mely a legnagyobb változatossággal a legszebb összhangot egyesíti. Maga a mennyezetes és függönyös sátor alá, de szintén falra füstölt oltárkép Jézus megkeresztelését ábrázolja. Az annakelőtte elmosódott és most újra érvényesülő környezet a főalakok hatását is nagyban emeli. Az ajtót, a két ablakot, képeket stb. egyszerű, de rajzban oly remek kivitelű barokk formák körítik és tagolják, melyek valóságos mesteri kézre vallanak.

A restauráló művészek érdeemesnek tartották a kápolna ezen régi, jeles ornamentikájára a Műemlékek Országos Bizottságát is fölhívni.

A kápolna hátulsó, ajtóföli falára kerültek az építésre és helyreállításra vonatkozó fölírások. Ezek szövege a következő:

I. Az e helyen állott ősi plébániatemplom épült 1350 körül, Ker. sz. János tiszteletére.

II. A lebontott ősi gót templomnak szentélye kápolnává alakult 1754.

III. A kápolna festése készült 1755. Megújult 1908.

Az összes költségek az ezer koronát jóval felülmulják. S honnan került ki ez az összeg?

A kápolnával együtt kezelt kálváriának régi időben voltak valamelyes megtakarított tőkéi. Így 1798-ban a gesztési uradalomnál 100 frt. 1872-ben egyeseknél 271 frt 40 kr. De ezek a pénzek azóta füstöt vetettek. Háber József új templomgondnok 1896-ban már csak 20 frt tőkét talált. Első évi megtakarítása 14 frt 06 kr. volt. Ezek a perselyadományok szaporodtak föl máig 350 koronára. Ehhez járulnak még azon kegyes adományok, melyeket egyes hivek részben már följánlottak, részben pedig kilátásba helyeztek.

A kápolna belső díszével remélhetőleg felujul a hivek régi ájtatoskodása is, kivált ha a kápolna külseje s ékes alakú tornyocskája is hamarosan gyökeres javításon mennek keresztül.

Új orgonák. Az öregtemplom 1780 körül készült orgonája, sok toldás-foldás után, 1904-ben fölmondotta a szolgálatot. Sok vajadás után, áldozatkész jótévedők buzdítására egy külön bizottság 1906-ban 22 vált. új orgonát rendelt a budapesti Rieger-cégnél, 11,000 kor. megállapított árban. Az 1907 nov. 23-án

átvett orgonát másnap dr. Giesswein Sándor apát-kanonok megáldotta s azóta a hivek apraja-nagyja örvendez az igazán szép hangu orgonának.

Az orgona-adakozások kimutatása is hadd álljon itt örök emlékezetül:

Walzl Ernőné 5000, dr. Giesswein Sándor 1000, Mohl Adolf plébános 500, Mihályi Antal örökösei 400, Trojkó György 200, Bolton-család 100, Lázár János és neje 100, idb. Grujber János 100, özv. Dobrovits Ottóné 50, Hrdina István 50, özv. Meixner Ferencné 20, Z. E. k. a. 10, Tatai káplánok 4·60, Bátky Lajos és neje 30, gróf Esterházy Pál 120, M. A. 5, Aprólékos adományok 4·16, Tevez János 20, Novák József nyug. plébános 40, Böröczy Aloyzia 20, Sch. M. 3, Benyác Matild 20, Varga Ferenc adótáros 10, R. kath. énekkar 25, Rózsafüzér-Társulat 50, Zednik József 10, Mohl Juliána 25, Hulvák testvérek 10, Volt tatai káplán 5 korona; összesen: 8981·76 kor.

Ehhez járult az orgonaszentelés napján dr. Giesswein közreműködésével tartott felolvasó-hangverseny tiszta jövedelme: 685 kor. 76 fillér Ugy, hogy a kamat-kedvezményeket, újabb adományokat is beleszámítva, alig 200 kor. födözetre van az orgona-alapnak még szüksége.

Fönti számok világosan hirdetik, hogy az öreg templom új orgonája Walzl Ernőné urnő és dr. Giesswein Sándor nevétől elválaszthatlan.

Az orgona beszerzése alkalmával a kórus és mellékhelyiségei is alapos megújuláson mentek keresztül, ami a templompénztárnak 715 kor. 24 fillér kiadásába került. — Ugyanezen célra kegyur ő nagyméltósága is 3000 darab téglát utaltványozott ingyenesen.

1908-ban a kapucinus templom orgonája is felmondotta a szolgálatot. A hitközség kérelmére a

püspöki hat. megengedte, hogy a József-kápolna alapból rendelhattunk 8 változatu új orgonát, melynek összes költségei mintegy 4500 koronára rugnak. Ezt is a Rieger-cég szállítja s még az 1908-ik év folyamán föl is állítja, úgy, hogy a fővárosi hívek a karácsonyi sz. ünnepek alatt már az új orgona hangjai mellett zenghetik Istennek dicsőségét.

Azonban hátra van még a legnagyobb dolog: *a templom belső diszítése* és külső tatarozása. A templom b. helyreállításának tervezete a dolog pénzügyi oldalának megállapításával kezdődött. Több jeles festőművésznek, — köztük: Thury, Lohr, Kastner, Muhits — egybehangzó véleménye, illetőleg ajánlata szerint, a templom belsejének teljes helyreállítása és kifestése 28—30 ezer koronába kerülne. Födözetül szolgál, a kegyur előzetes hozzájárulása értelmében, gyűjtés útján 10,000 korona, a templom megtakarított tőkéiből 5000 korona, kölcsönből, mely a templom évi fölös jövedelméből törlesztődne, 15,000 korona. — Ezen adatok kiegészítéséül a következőket jegyezzük meg. A gyűjtött tőke ma, mikor az új orgonára elvontunk belőle mintegy 2500 koronát, még mindig 7000 korona. Ha a renoválás megindul, 4—5 ezer korona újabb adományra bizton lehet még számítani. A templomnak van kerek összegben 6800 korona tőkéje. Az ebből engedélyezett 5 ezer korona tehát már nélkülözhető. E szerint kölcsön útján csak mintegy 12 ezer koronáról kellene gondoskodni!

Szintoly fontos a másik kérdés is: milyen legyen a templom kifestése? Erről illetékes helyen még nem határoztak. Ha azonban templomunkba is, — mint a vele egyidejű pápaiba, — figurális képek kerülnének, ezek, az egyház hagyományos fölfogásának és szokásának úgy felelnének meg leghívebben, ha a

templom fölszentelése címének, a sz. Keresztnek dicsőítését tartalmazzák.*

De bármint düljön is el ezen ügy művészi részének megoldása, csak minél előbb hangozzék el az az epedve várt: „Fiat!” „Legyen!” — mely monumentális, országos műemlék számba menő templomunkat Isten dicsőségének megfelelő belső díszbe öltözteti; nemcsak azért, hogy a sovárgó szíveket-lelkeket gyönyörködtesse, hanem egyuttal hangos „Sursum corda”-ként szüntelen éghoz is emelje.

22. Kápolnák, keresztek és szobrok a plébánia területén.

Ezen fejezetben adjuk Tata plébánia jelenlegi területén álló mindazon, akár megújult, akár régi állapotában levő kápolnák, keresztek és szobrok jegyzékét, melyek a hívek részéről napjainkban is tiszteletnek örvendenek.

Kápolnák.

A) Tata község területén.

1. *Kálvária-kápolna.* Könyvecskénkben már ismételtlen megemlékeztünk róla. (L. 12. és 21. Fej.)

* Az erre vonatkozó képcsoportok, vékony hozzáértő tehetségünk szerint, a következők lehetnének.

A kórus alatt levő alacsony boltozaton, a főajtó fölött, azon jelenet, mikor a Róma falainál nyert diadal után néhány katona Konstantin elé hozza Maxentius holttestét. Két oldalvást lábárumos (kereszt-zászlós) vitézek állanak. Konstantin hálásan néz az ég felé, hol megelőző jelenése: Ezen jelben győzni fogsz! — még látható. A főbejárat lecke oldali nagy mezején: Konstantin győzelmének hírére sötét pogány alakok menekülnek Rómából. (Pagani.) Az evangélium oldalon: átszellemült alakok jönnek ki a katakombákból és sietnek a város, Róma felé. (Christiani.) Ez a két kép csak egy színű lenne. A főhajó első mezejében: A sz. Kereszt fölhalálása. A boltozat 4 sarkán a régi tatai templomok védőszentjei: sz. Péter és sz. Pál, sz. Kelemen, Ker. sz. János, sz. Balázs.

A régi füstés sikeres helyreállítása 1908-ban ment végbe.

A kápolnának voltak alapítványai és tőkéi is,¹ de ezek az idők folyamán ismét elkallódtak. A nép, tekintettel az ősi hagyományokra, most is nagy tiszteletben tartja a kápolnát, ahol különben csak nagyböjt minden péntekén, a keresztjáráshét hétfőjén és Ker. sz. János napján (jun. 24-én) van csöndes sz. mise. Ájtatoskodók azonban máskor is vannak. A szentivánhegyi, sz. beszéddel és nagymisével ünnepelt bucsu, ugylátszik 1771-ben szűnt meg, mikor Ker. sz. János napja kimaradt ez ünnepek sorából s egyidejűleg a többszörös bucsuk ünneplése is tilossá vált.

2. *Piárista rendház kápolnája.* Épült 1765-ben. Bövült 1840-ben. Védőszentje: Kalas. sz. József. Részletesebben a Függelék 6. fejezetében szólunk majd róla.

3. *Kastély-kápolna* a grófi család tagjai és a házi cselédség részére. Védőszentje: Szer. sz. Ferenc. Épült 1806-ban, gróf Esterházy Ferenc költségén. Fölszentelte ezen év szept. 12-én Szántó György tatai plébános.²

4. *Rabok kápolnája.* Építette gróf Esterházy Miklós, 1822-ben, a tatai régi vár udvarán, a szom-

— A 2-ik mezőn: sz. Kereszt fölmagasztalása. A boltozat 4 sarkán a 4 nyugoti egyházatyáival. A szentély mezején: az utolsó itéletkor a sz. Kereszt megjelenik az égen. A négy sarkon a 4 evangelistával. A zene-kórus boltozatán: Fönn, éneklő angyalok; lejjebb sz. Gergely pápa, a gregorián ének atyja és védőszentje, feje fölött a Szentlélekkel, amint figyelve az angyalokra, éppen a sz. Keresztről szóló prefációt teszi kottára. Nem messze föle Pál diákon, az ő írődeákja.

A templom 2 oldalbejárójával kapcsolatosan is van egy-egy nagyobb mező. Itt, egyik oldalon megfelelő lenne: Mózes az égő csipkebokor előtt; a másik oldalon: Jákob mikor a pusztában fölbred álmából és felkiált: Valójában, ez a hely az Isten háza és a mennynek kapuja.

A kórus feljárójához nyíló ajtó fölött szintén van egy kis mező. Ebbe, a kegyur óhajára, a Balázs-áldás (torok-nyomás) jelenete jönne, hogy a kórusra járó énekeseknek torka ne fájjon *

szédos börtönben őrzött rabok lelki vigasztalására. Ezen kápolnát is Szántó György tatai plébános benedikálta, számos pap segédlete mellett, a mondott év április 9-én. A régi vártemplom példájára ez a kápolna a sz. Kereszt címét viselte.³

Ugyanezen évben nevezett gróf megalapította a 2-ik tatai káplánságot is olyan célból, hogy minden vásár- és ünnepnapon misézzen és prédikáljon a várbeli raboknak.⁴ 1848-ban az ur hatóság megszűntével megszűnt a rabok lelki gondozása is.⁵ A kápolna egyideig üresen állott, miglen az angol családok ide települése után anglikán istentiszteletre rendezték be.

5. *Irgalmas nénék házikápolnája.* Egyidejűleg (1876-ban) épült a kápolnába nyíló kórházi termekkel. A főoltárt diszitő Mária-képet utóbb szép, sz. Mária-szoborral helyettesítették. Építőjéről, Esterházy Miklós grófról, már másutt emlékeztünk meg. (Lásd 18. Fej.)

Ezen házikápolnában a tóvárosi kapucinusok végzik a midennapi szentmisét. A májusi litániákon kívül évenként még 7-szer van benne szentséges litánia.

B) Tóvárosban.

6. *Sz. József-kápolna.* Épült, mint már egyebütt kifejtettük, 1720 körül. A tóvárosi hagyomány az 1749 szept. 26-án elhunyt Mulz Terézt tartja a kápolna építőjének; még pedig azért, mert sírkölapja a kápolna közepét foglalta el s az alatta levő kriptában egyegyedül ő volt eltemetve.

Ezen, sz. József tiszteletére szentelt kápolna a régi belvárosi temető közepén, a régi iskola udvarának szögletében állott 1889-ig; mikor is a szomszédos honvéd-laktanya építése alkalmával, püspöki engedéllyel lebontották. Ezen alkalommal úgy a kriptában talált csontokat, valamint a krypta írásos kőlapját kiszállí-

tották az almási temetőbe. A kápolna közelében elhelyezett sírkőre latinul ez van vésve: Itt nyugszik a Krisztusban jámborul elhunyt Mulz Teréz, szül. Bonini. Meghalt jámborul szept. 26-án. 1749-ben. Imádkozzatok érte, hogy nyugodjék szent békességben.⁶

A kápolna leltárát a kapucinus atyák vették át; azonképen ők mondják most már a kápolna 10 alapított sz. miséjét is. A kápolna vagyonát, mely immár 30 ezer korona körül jár, jelenleg a plébánia-hivatal kezeli; a hitb. urod. és a tóvárosi hitközség ellenőrzése mellett.

Erről a tőkéről 1830-ban a püspöki és kegyuri hatóság abban egyeztet meg, hogy a kegyur, a püsp. hatóság hozzájárásának újabb kikérése nélkül is, a kapucinusok templomának kibővítésére fordíthatja, ha ezen kibővítést a körülmények kívánatossá vagy szükségessé tennék. (Viz. Kan.)

7. *Almási temető-kápolna.* 1876 novemb. 2-án, Halottak napján, szentelte föl Horváth Ferenc, tatai apát-plébános, nagy népsereg jelenlétében. E kápolna már jóval korábban épült, *Venosz* Imre, székesfehérvári apát-kanonok, tóvárosi fi és több más nemes jótevő adományából; azonban fölmerült akadályok miatt csak évek múlva lehetett fölszentelni s a nyilvánosságnak átadni. A kápolna fölszerelése is nevezett kanonok ajándéka. A fenntartásra szükséges 200 forintnyi alapot jámbor tóvárosi hivek adták össze.⁷

D) Billegh puszta.

8. Ahol felsoroltuk a Tata plébániához tartozó helyeket, szó volt már Billegh ősi eredetéről s régi templomáról is. (L. 8. Fej.)

A már 1587-ben említett billeghi B. Asszony templomot valószínűleg 1683-ban pusztították el a

törökök. A templom helyére 1750 táján elég tágas kápolna épült,⁸ hozzáillesztett remete-lakással egy földél alatt. Ezen lakás egy szobából s kamarából állott, melyeket keskeny folyosó választott el magától a kápolnától. Eddigélé csak 2 billeghi remetéről sikerült valamicskét kinyomoznunk. Az egyik Petrosovszky nevű pap volt, ki 1780-ban misét alapít olyan kikötéssel, hogy azokat a mocsai plébánosok lehetőleg a billeghi kápolnában végezzék.⁹ A másiknak nevét nem ismerjük; csak azt tudjuk, hogy 1770-ben olyan egyházi lakója volt a remeteségnek, kit botrányos élete miatt hivatalból kellett eltávolítani.¹⁰

A kápolna fölszerelése részben a mayki kamalduliak kótyavetyére került hagyatékából való. Nevezet szerint: az oltár, a festett képek s az oltárnak ékes, barock rámba foglalt képe, mely a loretoi sz. Máriát ábrázolja, ezen aláírással: *Sancta Maria Lauretana, Ora pro nobis.* Jobb sarkában: *Gabriel Biller Pinxit 1659. Renovata est 1745.* — A kép e szerint 1745-ben kerülhetett az akkoriban keletkezett mayki kamalduliak birtokába.

Ezen kápolna 1830-ig, a szomszédos pusztákkal, a mocsai plébániához tartozott.¹¹ De mert Tatán több a pap, a mondott évben ide csatolták. A kápolnában minden vásár- és ünnepnapon van szentmise és szentbeszéd.

Keresztek és szobrok.

A) Tatán.

1. *A Kálvária csoportképe.* Krisztus a kereszfán, a két latorral; alatta a fájd. szűz anya, sz. János evang. és sz. Magdolna álló alakjaival. Az egész kőből van faragva s téglafalazattal bekerítve. Minden

arra mutat, hogy ezen diszes szobormű a szentiván-hegyi kápolnával egyidejűleg keletkezett; tehát 1755 körül. Se évszám, se írás nincsen rajta.

2. *Nep. sz. János*; a váraljai nagy hidon; hol a tóból kihalászott halakat tartják készenlétben. A művészi kézre valló szobor alapzatán ezen felírás olvasható: Deo et Joanni Nepomuceno pii clientes posuerunt. A számot jelentő betűkből az 1770. évszám kerül ki.

3. *Immaculata*. Szeplőtelen B. Asszony szobra, a nagy piacnak azon a részén, hol az 1780 táján lebontott Balázs-templomnak főoltára állott. A háromszögből kiinduló, karcsu, mintegy 17 méter magas pirámison álló Immaculata szobrot az akkori földesur emeltette s a róla való gondoskodás is a hitbizományi urodalmat terheli. Sajnos, semmi írás nincsen rajta.

4. Régi *Krisztus-kép* uj fakeszten, az urasági kastélyt a várral összekötő ut mentén. Eredete ismeretlen.

5. Látóhegyi *fakeszt*. Alapította Tevez Gáspár 1828-ben.¹² Ehhez a kereszthez jön sz. Orbán-napján, illetőleg rákövetkező vasárnapon a tatai hivek körmenete.

6. KoCSI-uti *fakeszt*. Alapította 1854-ben Bán János tatai takácmester. Mindakettő már többszörösen megújult.

7. *Kőkereszt*, a mocsai-ut mentén. Csináltatta Vörös Ferenc tóvárosi mészárosmester, 1815-ben. Az évszám rajta is van. Vörös F. egyidejűleg 75 p. frt alapítványt is tett le.¹³ De ez elkallódott.

8. Curgó-főli temető *kőkeresztje*. Fölirása: Popp Lőrinc, 1856.

9. Uj-telepi temető *kőkeresztje*. Évszáma: 1887.

10. Szentiváni temető új *kőkeresztje*, ezen fölírással: Ego sum resurectio et vita. — Én vagyok a föltámadás és az élet. A ki bennem hiszen, ha szintén meghal is, élni fog. Csináltatták Girch Ferenc és felesége Egyed Mária, tatai hivek, 1907-ben.

Ezekon kívül van az öreg templomban *Lourdesi sz. Mária* 1900 óta; és sz. Antal szobra 1907 óta. Az előbbi közadakozás útján szerezték be; az utóbbi Kovács Ignácné ajándéka.

B) Tóvárosban.

11. Kapucinusok *kőkeresztje*, templomuk utcai falához illesztve. Fölírása: D. J. Kr. Imádunk Téged Krisztus stb. Klinger György és neje Krivacska Klára. 1897.

A rend szabályai szerint minden templom előtt kell ilyen keresztnek állni. Fönti kereszt 1743 óta, már a harmadik.¹⁴

12. Szőlői *temető-kereszt*. Ugy a rajta levő Krisztus, valamint a gazdag barock díszítés nem közönséges művész kezére vall. Az évszám is talányosan van rávésve; ilyenformán: $1\frac{8}{7}4 = 1748$.

13. *Kőkereszt* az almási temetőben; írás nélkül.

14. *Sz. Borbála*, ugyanazon temetőben; évszám nélkül.

15. Ujhegyi *szőlő-kereszt*. Tóvárosi polgárok alapították 1814-ben.¹⁵

16. *Szűz Mária*. (Keserves Anya.) Ráccsal övezett alacsony szobor, az Esterhazy-u. végén; a baji ut kezdetén.

A felsoroltakon kívül van még a kapucinusok templomában: sz. József szobra 1890 óta; sz. Antal szobra 1899 óta; Jézus szive és Mária szive 1901 óta.

C) Bajon.

17. *Fakereszt*, a baj-szomódi-uton. Alapította Gabler János 1802-ben.¹⁶

18. *Fakereszt*; a Haász J.-féle szőlőben. Alapította Lauka János 1806-ban.

19. *Fakereszt*, a falu végén, Krisztus és a Fájd. Szüz Anya képével. Emeltette Pentz Mátyás 1825-ben. Megáldotta Sághy plébános ugyanazon év jul. 24 én.

20. *Mária-szobor* a „Homok rosta”. mellett. Készült 1829-ben, Weber Ádám ny. cs. k huszárkapitány költségén.¹⁷

21. *Fakereszt*, az Eipl-féle szőlőben. Csináltatta Mandl György urodalmi hajdu 1838-ban. Megáldotta u. é. okt. 7-én Müller Károly tatai plébános. Eredeti alapítv. tőkéje 50 o. é. frt volt.¹⁸

22. *Kőkereszt* a temetőben. Alapította özv. Nagy Istvánné 1899-ben.

23. *Kőkereszt* a templom előtt ezen fölirással: Dieses Kreuz haben errichten lassen Paul Schunder hiesiger Mitnachbar (Nr. 59.) und dessen Ehegattin Theresia geb. Pörtl, im J. 1904. Wir danken Dir Herr Jesu Christ stb.

Ezekén kívül van még a templomban Jézus és Mária, szive. Ezeket csináltatta Pécs Teréz, baji hívő 1907-ben

D) Billeghen.

24. *Temető-kereszt*, vörös márványból. Ez olvasható rajta: Hier Ruhet in Gott Herr Jakob Friedrich, gewester Pachter in Billeg, seines Alters 67 Jahr. Gestorben den 11. August Anno 1802.

Ezenkívül van még a kápolnában: Lourdesi szüz Mária, 1902 óta; sz. Antal 1905 óta. Mindakettőt egyesek ajándékozták.

E) Naszályon.

25. *Temető-kereszt.* Szintén német fölírással, mely ekkép hangzik: Andreas Hizelberger Milnermeister, Guttheter. Anno 1765.

23. Más felekezetek.

Reformátusok. A tatai ev. ref. egyház multjával művecskénkben már ismételtén és részletesen foglalkoztunk, de csak az 1786-ik évig jutottunk el. (Lásd a 7, 9 és 10. Fejezeteket)

1786-tól kezdve, — mikor a kedvező fordulat beállott, — az ev. ref. egyház Tatán is szép fejlődésnek indult; ha voltak is rövid időre visszaesések, ezt inkább belső egyenetlenség okozta.¹

Anyagi előmenetelüket jórészt az 1885-ben elhunyt gróf Esterházy Miklósnak is köszönheték, ki lelkészük fizetésének pótlására 20 hold földet ajándékozott s 1871-től fogva, több éven keresztül, évenként 15 öl tűzifát utalványozott, részben a lelkész, részben az egyház szükségleteire.²

1876-ban már annyi pénzt takarítottak meg, hogy 3225 forintért 22 hold földet vehettek örök árban, az eklezsia részére.³

Iskoláikat lassanként oda fejlesztették, hogy ma négy tanteremben összesen 309 fiu- és leány-gyermekeket tanítanak.⁴

Ami a reformátusok számát illeti, csak a következő adatok állanak rendelkezésünkre.⁵

	1770	1810	1824	1833	1851	1875	1900
Tata . . .	1715	1630	1703	2025	2051	2135	2765
Tóváros .	524	266	279	188	403	403	585

Az 1810., 1824. és 1833-iki kimutatásokba az

evangelikusok is bele vannak értve, mégis aránylag ekkor a leggyöngébbek!

Predikátoraik és lelkészeik közül eddig a következők ismereteseek⁶:

1. Mátyóki Mihály	1652—1671.
2. Szenczi Száki János	1674. ⁷
3. Fejér Komáromi János	1680—1690.
4. Rimaszombati Kiss István	1690—1700.
5. Ujvári János	1712—1715.
6. Vitéz Ferenc	1715—1731. †
7. Bertha Benedek	1731—1751. †

8—9. Bertha halála után a helybeli *Cserépi Mihály* és az idegenből meghívott *Vincze Ferenc* rektorok versenyeztek a predikátori állás elnyeréséért. Az urodalmi jószágkormányzó pártfogásával Vincze került ki a tusából győztesnek; míg ellenjelöltje 3 hónapi sikertelen igyekvés után, kénytelen volt ismét visszavonulni. Különben 1754-ben már Vincze is meghalt.⁸

10. Körtvélyesi János	1757—1759.
- Ezen időtől 1783-ig Tatán nem volt predikátor.

(L. 10. Fej.)

11. Szentgyörgyi József	1783—1795.
12. Kőváry Pál	1795—1826.
13. Vecsei Károly	1827—1865.
14. Kiss Gábor	1865—1878.
15. Dózsa József	1879—

Evangélikusok. Ezek a reformátusoknak mindig csak csekély töredékét képezték. Számuk 1851-ben 83 volt, kik Tata és Tóváros között körülbelül egyenlően oszlottak meg. Ezen szám a két városrészben 1875-ig 153-ra, 1900-ig pedig 166-ra szaporodott.⁹

A tata-tóvárosi ágostai evang. hívek a szendi evang. lelkész joghatósága alá tartoznak.

Görög nem egyesültek. A török világ idején és az utána való időszakban az ugynevezett rácok a dunamenti nagyobb helyeken sűrűn telepedtek le. A múlt század elején, 1810 körül, volt még belőlük Tatán is vagy 14.¹⁰ A század vége felé ezek is elfogytak; de az újabb időkben ide vetődött bolgár kertészek, kenyérsütők szintén a görög n. e. egyház hívei.

Hajdanában a n. e. egyesült görögök is a csurgó-fői temetőben temetkeztek. Többeknek megvan még a siremléke is.

Anglikánok. A tatai futópálya megnyitásával számos angol család telepedett le a plébánia területén. Közülök mintegy ötvenen az anglikán egyház hívei. Nagy ritkán volt istentiszteletük is; mely célra, még Miklós-József gróf idejében, a raboknak üresen álló kápolnáját bérelték ki. Ujabban ilyen anglikán istentiszteletről egyáltalán nem lehet hallani.

Zsidók. A Korvin János korabeli tatai zsidók szerepléséről már szóltunk a maga helyén. Az akkor történt kiűzetés után azonban hamarosan visszatérhettek, mert valamivel 1530 előtt kolduló „gerimek”; azaz keresztényből lett zsidók, Tatán is találtak módos zsidókat, kik gazdogon megajándékozták őket.¹¹

A török világ lezajlásával is újra megjelennek Tatán. 1750 körül már van tekintélyes hitközségük; mit onnét tudunk, mert a zsidó temetk. egyesületnek akkortájt Miskolcon tartott országos gyűlésén a tatai rabbi is tartott ünnepi beszédet.¹²

1781-ben 230 zsidó van a tatai plébániában.¹³ Szaporodásukat a következő számok mutatják:¹⁴

	1810	1824	1833	1851	1875	1900
Tata . . .	326	400	1007	603	599	623
Tóváros . .	33		24	262	345	442

A bevándorlás tehát inkább Tóváros felé irányul;

hol vagyonosodásuk folytán oly befolyásra tettek szert, hogy 1908-ban a 38 községi képviselő és előjáró között 21 izraelita foglalt helyet.

A tatai zsinagóga hitbiz. telken áll s valószínűleg József császár türelmi parancsa után épült; mert 1792-ben már javitgatták.¹⁵ Ugyancsak nagyobb javításon ment keresztül 1861-ben is, mint ezt az épület homlokzatára vésett héber zsoltár-versnek, számot jelentő betűi is elárulják a szakavatottaknak.

A rabbik közül ezek ismeretesek: Kempner Áron 1773—1813. Kuttna József 1813—1829. Kuttna Ahron 1829—1874. Nobel József 1874—1881. (Jelenleg Halberstadtban, Németországban működik.) Handler Márk 1881. Megelőzőleg hevesi rabbi volt.

24. Néprajzi dolgok.

A tatai kath. lakosság zöme a német bevándorlók leszármazottja s azért jellegzetes, magyar néprajzi vonásokat nem igen találunk vallásos életében.

Ünnepi szokások. A karácsonyi sz. időben, egész Három-királyok napjáig, elvétele még most is járnak a betlehemesek; de sem betlehemet, sem nyújtóra illesztett csillagot nem hordanak magukkal. Nem is játszanak, mint még a miszteriumok elfajulása idejében is tették, hanem holmi kölcsönként versikéket mondanak föl és kéregetnek.

A nép figyelme most inkább a karácsonyfa felé irányul, gazdagoknál, szegényeknél egyaránt. Akik a múlt század harmincas éveiben nevelkedtek, — persze ilyenek már csak néhányan vannak, — mind emlékeznek, hogy a karácsonyfa Tatán már akkor ismeretes volt, jóllehet csak szegényes formában. Iparo-

sok s kevésbé módos emberek egyszerű száraz ágat dugtak valamelyes tartóba s arra rakosgatták az ajándéktárgyakat.

De az ötvenes évek elején, mikor a győri származású s Bécsben kiképezett Winterl került ide plébánosnak, akkor már a tóvárosi iskolában a maiakhoz hasonló karácsonyfa-ünnepet rendeztek. Erre az ünnepre Scheeber tatai tanító is kivette énekes lányait, kiket Winterl plébános szép karácsonyi énekekre tanított.

A régi, most már csak történeti följegyzésekből ismeretes ünnepi szokások közé tartozott az is, hogy a tóvárosi urnapi körmenetre négy fehér galambot vittek s mindegyik sátonnál egyet-egyet eleresztettek.¹ Mit akartak vele jelképezni nem tudjuk, mert semmi vonatkozása sincs az urnapi szertartásokra.

Bucsuk és lakodalmak. A tatai öreg-templom bucsunapja ma is kétes; nincs is ilyenkor különös egyházi ünnepség; de a kath. gazdaközönség, ősi szokás szerint sz. Márton napján, illetőleg a rákövetkező vasárnapon nagy bucsút tart; a mi abban áll, hogy sütnék-főznek háromnapra valót is, szívesen látnak mind a három napon vendégeket, az ifjuság pedig ezen idő alatt éjjel-nappal táncol; most már rendszeren a vendéglőkben, melyek elé ilyenkor a legénység néhol ugynevezett május-fát szokott felállítani. Még szokásosabb az ilyen fákat május elsejére felállítani; rendszeren vendéglősök, munkaadók és eladó lányok háza elé.

Lakodalmakra a bokréta s vörös pántlikás vőfély-legények hívják meg a vendégeket. Mondókáikat úgy akkor, valamint a lakoma alkalmával, nyomtatott füzetkékből kölcsönzik. Esküvőre párosan és csöndben jön a násznép, mintha egyházi körmeneten volnának.

A muzsika is szól néha, módosabb gazda-családok felvonulásakor, de a magyaroknál divatos dévaj kurjantások itt ismételtenek. Mikor a templomi szertartások folynak s a mátka-pár az esküt befejezi e szavakkal: Isten engem úgy segéljen! — az összes jelenlevők rámondják: Segélje meg! A vőfélyek vékony nádpálcákat is hordanak magukkal, melyekkel a lakodalmi ebéd alatt a vendégeket csöndre intik, mikor mondókáikat elakarják szavalni. A vendégsereg rendszeren két részre oszlik, mert vőlegény és menyasszony külön hívják és vendégelik meg a maguk hozzátartozóit. De az uj pár együtt marad.

Esti és éjjeli szórakozások. Emberemlékezet előtti időkben a késő esti órákban meghuzták a harangot. Akit ezen harangozás után kocsmezésen vagy csavargáson értek, azt a hatóság pénzbírsággal sújtotta. A bírságpénzen a mester és az alája rendelt harangozók osztozkodtak.²

1848-ig még javában divott esti órákban a *fonóházak* látogatása; de a németvilág beálltával egyre alább hagytak vele s ma már csak az öregebb asszonyok emlékeznek róla. Egyébiránt némely gazdaházban, asszonyok és leányok tél évadján most is pörgetik még az orsót. De ebbe a körbe idegeneket most már nem hívnak.

Ez, t. i: idegenek meghívása, inkább csak *kukorica-fosztás* idején van szokásban.

Halál, temetés. Mikor valaki halálához közel van, meghuzatják a Kálvára-kápolna tornyocskájában elhelyezett lélekharangot. E harangocska iránt nagy a tisztelet, mert még a régi templomból (1650-ből) való. Akad olyan jámbor érületű nagy beteg is, ki maga huzatja meg a lélekharangot.

Még ugy egy emberöltő előtt szokásban volt a

„*verrasztás*“-nak nevezett azon kegyeletes szokás, hogy a halottas házban egybegyültek a rokonok, jó ismerősök és hajnalig imádkoztak, énekeltek a halott ravatala mellett. A becsusztott visszaélések miatt ez a szokás is lassanként elmúlt.

Ugyancsak a múlt század utolsó negyedéig a temetési szertartások megkezdésekor a halottat nyílt koporsóban vitték ki az udvarra s így bucsuztatták a gyászolóktól. Egészségügyi okoknál fogva, hatósági beavatkozásra, most már zárt koporsóban viszik a halottat az udvarra. Azonképen mulóban vannak az elnyujtott, sokszor izléstelen bucsuztatók is. Helyüket újabb időben az egyházi énekkar pótolja.

A koporsónak és sirnak koszorúkkal való díszítése vagy 50 évvel ezelőtt ismeretlen volt. Akkor a halottat égő fáklyákkal kísérték; sirján méceszt vagy gyertyát, sirkövén pedig lámpát égettek. Ma már a nagy ritkaságok közé tartozik, ha a koporsón nincs koszoru. Azonképen halottak napján is minden újabb sirnak megvan a maga koszorúja.

Babonának is van még némi nyoma, amennyiben uri-, iparos- és gazdaemberek egyaránt nagyra becsülik a talált patkót, — akár nagy, akár kicsiny — s ezeket kiszögezik lakásaik küszöbére, mert szerencsét hoz.

Bajon divik még a felhők elé való harangozás, mely régente az egész vidéken el vála terjedve. Eredetileg ezen harangozás a hiveket a vihar közeledtére és egyuttal imádságra is figyelmeztette. Különben ezen harangozást, ugy amint jelenleg gyakorolják, nem az egyház rendeli el, hanem a hivek teszik külön szerződésben a mester, egyházfi vagy harangozó kötelességévé s ezért külön fizetséget biztosítanak részére. Bajon pld. a mester a szüret folyamán mustot gyűjthet.

Végeztül legyen szabad még egy, nem vallásos vonatkozású néprajzi vonást is ide csatolnunk, mely a tatai régi magyar házak építésére vonatkozik. Ezek a régi jobbágy- vagy zsellérházak kivétel nélkül hosszában épült házak. A ház homlokzatja előtt a kis kert áll, úgy hogy a homlokzat 2—10 méterrel bellebb esik mint az utca. A kis kert palánkkal (léc), deszkával vagy kőfallal van kerítve; utóbbi esetben a kőfal nem teljes, hanem utcai része 1—2 méter szélességben meg van szakítva s itt helyét lécek pótolják; bizonyára azért, hogy az első szoba ablakából s magából a kis kertből ki lehessen látni az utcára. Ilyen léccel tarkított kiskert-falat már csak elvétve lát az ember; mégis legtöbbet a Komáromi-utca végén s az ennek folytatását képező Tabán-ban.

Naszályon azonban nemcsak a léces kiskertek gyakoriak, hanem több helyen még a ház homlokzatának szelemen-ágását is látni.

FÜGGELÉK.

1. Kegyurak.

Deodátus. Személye már eléggé ismeretes előttünk. Ő volt sz. István királynak nevelője és Tatája, azaz keresztapja. Ő a tatai bencés apátságnak alapítója. Akkori szokás szerint valószínűleg az általa alapított monostori szentegyház kriptájába temetkezett. Ezt a kriptát a jelenlegi takarékpénztári kertben kellene keresnünk. (Lásd: 2. Fej.)

Bencés apátság. A magtalanul elhalt Deodátus tatai jószágát a bencés apátságra hagyta, mely ekképen a földesurasággal együtt a kegyuraságot is örökölte. Az ő kegyuraságuk első idejében épült a sz. Kelemenről nevezett első tatai plébánia-templom. (L. 3. Fej.)

Már az Árpádok korában keletkeznek Tata körül királyi birtokok, melyekből a magyar királyok az ő nemeseiknek ismételtén adományoznak kuriákat és telkeket. Ezek a nemesek sokszor okoztak a szomszédos bencés apátságnak kellemetlenséget, sőt károkat is.²

A XIV. század vége felé a tatai terjedelmes nemesi birtokok a hatalmas Simontornyai Laczkfi István nádor kezében gyülemlettek egybe. Hütlensége következtében birtokait elvesztette és Tata Zsigmond királyra szállott, 1400 körül.³

Az ezen időben már nagyon meggyöngült apátság a

kegyuraságot is elveszíti, mely szintén Tata főbirtokosának, a magyar királyoknak kezére kerül.

Magyar királyok. Az ő kegyuraságok idejéhez nevezetes események fűződnek.

1400. táján ferencrendiek települnek le Uj-Tatán, a mai Tóvárosban. (L. 4. Fej.)

1410—1425. között megépül a tatai vár és benne a sz. Keresztről nevezett várbeli plébánia-templom. Innét kezdve 1526-ig a tatai vár a magyar királyok állandó tartózkodási helye.

1410—1439. között Zsigmond király a piaci sz. Kelemen templom helyére sz. Balázs püspök tiszteletére új templomot épít.

1440-ben Tatán viszik át a Visegrádból titkon elhozott magyar sz. koronát s itt gyűl össze a koronázó nemesség.⁵

1485 előtt Mátyás király gyönyörű várpalotát épít, Almásig terjedő kertekkel és tavakkal. Vadászatra Tata és vidéke azelőtt is kiválóan alkalmas volt.⁶

1510-ben Tatán van az országgyűlés s vele együtt az európai diplomácia.

1526-ban kezdődnek a török, Zápolya és erdélyi betűtések, ostromok és foglalások.

1543-ban a törökök elfoglalják a várat, elpusztítják a testvér-városokat; mikor is a tatai plébániák hosszú időre megsémmisülnek.

A magyar királyok azonban közben-közből zálogba is adták, vagy elajándékozták Tatát, s ezzel a kegyuraság is ideiglenesen átszállott a zálogos vagy új földesurakra. Ilyenek voltak:

A **Rozgonyiak**, 1440-től 1465-ig. 9 ezer aranyat fizettek érte.⁷

Korvin János 1490-ben, kinek atyja ingyen adta a szép urodat.

Ugy a magyar királyok, valamint a zálogos urak kegy-

urasága idejében nevezetes szerepet játszottak a plébánia történetében a hatalmas várnagyok, kik közül a következők ismeretesek előttünk: 1437-ben Keweeskáli Péter. 1451-ben Kerekes Pál, a Rozgonyiak várnagya. 1490-ben Chicheri Orosz Mihály. 1491-ben Borsway Péter. 1500-ban Korlátkewy Oswald. 1510-ben Korlátkewy Péter. 1514-ben Radai Barabás alvárnagy és Byallai Oswald Sándor provisor. 1526-ban Endrédi Somogyi Ferenc és Cseszneky György alvárnagy.⁸

1526-tól kezdődik a mindenható várkapitányok és állandó zálogos urak kora, kik azonban kegyurak nem voltak, mert a birtok, legalább névleg a királyoké maradt s a plébániák ez időben különben is szüneteltek.

Az ismeretes tatai várkapitányok a következők:

1526. Ráskay Gáspár, Szapolyai-párti. 1527. Hauser Lénárd. 1528. Baranyai Mátyás. 1529—1537. Pohár Kristóf alkapitány. 1539. Chuti Dömötör provisor. 1553 Tasso Hannibál. 1543—1550-ig Nagy László. 1550. Petrini György. 1550. Horváth Gergely. 1551. Garai János. 1553. Byallai Máté. 1556. Eszéki Nagy János. 1566. Thuring Gáspár. 1593. Vayda Kristóf. 1594. Paxy György. 1597. Petz Bertalan. 1614. Csaby Mihály.⁹

Időnkint, mint már tudjuk, a törökök vetették meg lábukat Tata várában, rövidebb, vagy hosszabb időre. Az ő kapitányaik, illetőleg várparancsnokaik közül ismeretesek: 1558. Sadi Mustafa dizdár. 1566. Kurd. 1594. Sangian. 1596. Medin bég.¹⁰

A most következő várkapitányok egyuttal zálogos urak és így egyuttal kegyurak is voltak. Névszerint:¹¹

Neboisza **Balogh István** 1632—1640. Ugy ő, mint utódai 21 ezer frt zálogösszegben bírták Tatát. B. I. alatt kezdődött ismét a kath. hitélet. Utána következtek még: **Lózy Péter**, 1640—1642. **Zichy István** 1642—1646.

1646-ban Tata örök áron a keresszegi **Csáky grófok** tulajdonába ment át, kik az ősi kath. plébániát újra szer-

vezték, (L. 8. Fej.) s ezzel megkezdődik ismét a kegyurak szakadatlan láncolata.

E nemzetségből való:¹²

I. László, 1646—1655-ig. Tekintélyes, vagyonos ember. Országbíró, Léva ura, zólyomi főispán. 1651-ben újra berendezi a szentivánhegyi ősi plébániatemplomot. Követte őt **Péter** nevű fia, 1671-ben bekövetkezett haláláig. Ennek öccse **II. László** (1655—1697) inkább pazarlásai által lett híressé. Ő az, ki az 1670-ben visszanyert piaci Balázs-templomot 600 frtéért ismét eladta a reformátusoknak. 1695-ben már annyira megszorult, hogy az adósággal tulterhelt Tatát 100 frtéért elzálogosította Baráth Ádám bécsi lakosnak.¹³

A szerteszét kalandozó Csáky (II.) László idejében újra találkozunk tatai kapitányokkal; így 1682-ben Rosenberg György Kristóffal;¹⁴ 1683-ban Szatmáry Imrével; 1695-ben Sokoray Jánossal;¹⁵ de ezeknek ekkor már fontosabb szerep nem jutott.

Szinte szerencse, hogy már 2 év múlva, 1697-ben, a bécsi Krapff-ok vették meg Tatát.

Krapff F. J. az új kegyur, kamarai előadó volt Bécsben s tanácsos címet is viselt.

Utódja **Krapff F. J. Gáspár**, ki cs. asztalnok és ausztr. kormánytanácsos volt, azzal tette magát emlékezetessé, hogy 1718-ban a plébániát gyökeresen rendezte, (Instauratio. L. 8. Fej.) 1727-ben pedig a tatai urodalmat eladta Esterházy Józsefnek, kivel a **galanthai és fraknói Esterházy grófok** családjából származó kegyurak szakadatlan sora veszi kezdetét.¹⁶ U. m.:

I. József, (1727—1748). Róla külön fejezetben (9) szólunk részletesen, azért itt csak nevét említjük meg. Őt követte egyetlen fia:

II. József, 1748—1762. Ő alatta tették le az öreg templom alapkövét (1751 X. 24.); alatta szüntették be a tatai reform. istenfiszteletet. II. Józsefnek nem voltak fi-gyer-

mekei, azért apja, az országbíró, már 1746-ban megalapította a tatai elsőszülöttségi hitbizományt, öccsének, Ferencnek családja javára. Minthogy azonban ezen Ferenc 1754-ben meghalt, II. József halála után (1762), a tatai hitbizomány Ferencnek fiára

I. Miklós-ra, a koronaőr-re szállott, ki szintén csak rövid ideig, 1762—1765-ig, volt a templomnak kegyura. Károly a híres egri püspök ezen Miklósnak testvéröccse vala.

Utána következett fia **Ferenc**, 1765—1811-ig. Java éveit mint párisi nagykövet töltötte el. Ő alatta fejeződött be a templomépítés; a nagykapu fölött elhelyezett emléktábla is az ő nevét hirdeti. Minthogy gyermekei nem voltak, öccsét pedig túlélte, a kegyuraságot öccsének (Jánosnak) fia:

II. Miklós örökölte. 1811—1856. Már megelőzőleg 1808-ban, a Ludovika Akadémiára 10 ezer forintot adományozott. 1815-ben helyreigazíttatta a tatai várkastélyt. 1831-ben belső t. tanácsos lett. Hosszúra nyúló kegyurasága alatt, a pápai, csákvári és tatai urodalmak az ő kezében egyesültek s halála után három fiára szálltak.

A tatai hitbizománnyal a templom kegyuraságát legidősebb fia: **III. Miklós** kapta. Ennek 1856—1885-ig terjedő kegyurasági tevékenységét, külön fejezetben (18) ismertettük. Három fia volt: Pál, Miksa és Miklós. A két első atyja előtt halt el, gyermekek nélkül; így Tata és a kegyuraság **IV. Miklóstra** maradt; de a szabadrendelkezésű birtokokat már az oldalági, pápai és csákvári Esterházyak kapták.

Ezen IV. Miklós emeltette 1891-ben a tatai gimnázium új épületét. Sokat tett az idegenforgalom emelése körül is. Az ő költségén épült a híres tatai német színház. Ő a tatai lóidomító-istálóknak és lóversenyeknek meghonosítója.

Miklós gróf mint nőtlen ember halt meg (1897) s az örökösödésre nézve a még apja életében megállapított családi egyezmény lépett érvénybe. T. i. a csákvári-ág szabadrendelkezésű birtokrészeket kapott. A pápai-ág elsőszülöttje,

A galanthai és fraknoi gróf Esterházyak nemzetségi táblája.

Gróf Esterházy Miklós, nádor

sz. 1583. † 1645.

Ferenc, semplei főkapitány

sz. 1641. † 1683.

Antal, kuruc generális

sz. 1678. † 1722.

I. *) **József, országbíró**

sz. 1682. † 1748.

Ferenc
sz. 1683. † 1756.

II. **József, tábornok**

sz. 1714. † 1762.

I. Miklós, koronaőr, aranygy. v.

sz. 1711. † 1765.

Károly, püspök
sz. 1725. † 1799.

Ferenc, bán
sz. 1715. † 1785.

I. Ferenc, nagykövet

sz. 1746. † 1811.

János, főispán
sz. 1748. † 1795.

A cseklési ág őse.

II. **Miklós, v. b. t. tanácsos**

sz. 1775. † 1856.

III. **Miklós, Tata ura**

sz. 1804. † 1885.

Pál, Pápa-ura

sz. 1805. † 1877.

Mór, Csákvár ura
sz. 1809. † 1890.

Pál Miksa

sz. 1834. † 1885. sz. 1837. † 1883.

IV. **Miklós**

Móric

sz. 1856. † 1900.

Jenő

sz. 1857.

II. **Ferenc**

sz. 1859.

Pál

sz. 1851.

Sándor

sz. 1868.

* A római számok a tatali kegyuraságban való egymásutánít jelezik.

Móric gróf, a pápai hitb. ura, szintén szabadrendelkezésü vagyont örökölt. Jenő, a másodszülött, egyházi pályára lépett. Az egyezmény értelmében immár Tata-Tóvárosi-nak nevezett hitbizományt pedig a harmadik szülött: Ferenc gróf örökölte. Pál és Sándor grófoknak, a két legfiatalabb testvérnek, évjáradék jutott osztályrészül. A tatai templom kegyurasága is e szerint **II. Ferenc**-re szállott, 1897-ben.

A jelenlegi kegyur szül. 1859-ben, Franciaország Trouville nevű városában. Atyja, Pál gróf után, osztályrészül nyerte a devecseri uodalmat. 1883-ban lett huszárhadnagy; majd cs. és k. kamarás. 1902-ben v. b. t. tanácsos. Nősült 1893-ban. Neje herceg Lobkovitz Anna Berta. Élő gyermekei: Ferenc, szül. Devecserben 1896-ban. Marianna, szül. Tatán, 1898-ban. Tamás, szül. Tatán, 1901-ben.

2. Tatai bencés apátok.

A) Valóságos apátok.¹

1. *R. dictus.* (Igy olvasható egy 1221-iki oklevélben.)
Tehát R-rel kezdődő neve volt.

2. *Firminus.* 1223.

3. *Pál.* 1260.

4. *Lénárd.* IV. László király idejében, tehát 1272—1290 között.

5. *Konrád.* 1331.²

6. *Péter.* 1388.

7. *Egyed.* 1398 és 1401.³

8. *Lajos.* 1411—1419.⁴

9. *István.* 1446.

10. *Balázs.* 1446—1465.

11. *Debrentei Hinfy László.* 1465—1469.⁵

12. *Imre.* 1500.⁶

13. *Gergely.* 1504—1510.

14. *János*. 1515.
15. *Nagyszombati Márton*. 1515—1518.⁷
16. *Máté*. 1535.⁸

B) Cimzetes apátok.

1. *Thurn Ferenc-Lajos* gróf. 1697.⁹
2. *Tarródi János*, győri kanonok. 1707—1725.¹⁰
3. *Nyitray István*, győri kanonok. † 1732.¹¹
4. *Foky Benedek*, szombathelyi kanonok. 1737.¹²
5. *Sebő Mihály*, győri kanonok. † 1564.¹³
6. *Hiros János*, esztergomi kanonok. 1765—1778. †
7. *Dongó Mihály*, győri kanonok. 1789—1803. †
8. *Pandurich György*, zágrábi kanonok. 1804—1827.
9. *Stankovich János*, váci kanonok; utóbb (1838—1848) győri püspök. 1829—1838.
10. *Sághy János*, győri kanonok. 1839—1848. † Ugyanaz, ki megelőzőleg (1839—1845) tatai plébános volt.
11. *Sterne Ferdinánd*, győri kanonok. 1850—1870. †
12. *Voidt József*, soproni kanonok. 1871—1873. †
13. *Bagó Gergely*, kalocsai kanonok. 1873—1885. †
14. *Krassy Bódog*, gyöngyösi plébánosból egri kanonok. 1888-tól a jelen korig.

3. Tatai plébánosok.

A) Az ó-tatai sz. *Kelemen-templom* plébánosai. (Lásd 3. Fej.)

1. **János**, egyuttal komáromi alesperes. Okirat említi 1387-ben.

2. **Mihály**, okiratban találkozunk vele 1401-ben. (Pannonh. hh. lvt. 48. sz.)

B) A szentivánhegyi *Ker. sz. János-templom* plébánosai. (L. 3. Fej.)

3. **János**, meghalt 1387 előtt. Tatai kuriáját a hozzávaló fundussal, kegyes célokra hagyja.

4. **Benedek**, Jánosnak közvetlen utódja, kinek plébánoskodása 1387-ben kezdődött.

5. **Gergely**. Valószínűleg az a Gergely „presbyter“ és „confessor“, aki már János halálánál is jelen volt. (1387) Ő és elődje (Benedek) mintegy 20 évig kormányozták a szentivánhegyi plébániát. U. i. egy 1407 márc. 18-án keltezett pápai rendelet őt a tatai sz. Jánosról nevezett plébánia-templom *néhai* plébánosának mondja.*

6. Szentgróti **Gergely**. Róla, a most idéztük pápai okiratból részletes és érdekes adatokat tudunk meg. E szerint a szentgirótiak családjából származik; Veszprém e. m. klerikus, tisztos életű és föddhetlen erkölcsű, a plébániát XII. Gergely pápa adományozza neki, s a ferentinói (olasz) püspöknek, valamint a veszprémi prépostnak és a székesfehérvári őrkanonoknak hagyja meg, hogy az ő nevében ruházzák rá a tatai javadalmat és vezessék be hivatalába. Azt is említi mellesleg a pápai levél, hogy a tatai sz. János-egyház plébániajavadalma évi 40 aranyat jövedelmez, ami S. P. számítása szerint mai 7200 koronának felelne meg.

C) az uj-tatai *Szűz Mária-templom* plébánosa:

7. **Tamás**, a már idézett 1401-iki okirat említi. (Lásd 3. Fej.)

D) A várbeli *Sz. Kereszt-templom* plébánosai ismeretlenek. Valószínűleg azonosak az ó-tatai plébánosokkal.

E) A piaci sz. *Balázs-templom* plébánosai.

8. **Ujváry Gergely**, 1689—1695-ig. Tatai szerepléséről a maga helyén (8. Fej.) kimerítően szóltunk. E jeles férfiú megérdemli, hogy egész élettörténetét röviden ide iktassuk. — Szóbeli hagyomány szerint előkelő tatai család-

* Vatikáni Ivt. Regesta Dat. a. III. (rectius I.) Lib. II. fol. 47. Másolatban megvan Fraknói Vilmos gyűjteményében, a m. n. muzeumban. Sörös P. közleménye.

ből származott, mely család tényleg a legrégibb anyakönyvekben előfordul már s utóbb is adott papot az egyháznak. (L. Füg. 10. Fej.) Ujváry tatai működését már ismerjük. Hová lett Tatáról, — eleddig ismeretlen. De csak rövid ideig lappang, mert már 1699 szept. 21-én, mint investált kőszegi (Vasm.) plébános tűnik föl. Ám szegény Gergely atya, mert Pater-nak írta magát, a kereszt elől hiába igyekezett menekülni. Kőszegen sem volt se háza, se tisztességes temploma. Csak sok instanciára vettek neki 1700-ban új plébánia-házat s épült meg 1703-ban új temploma. Az igazi keserőségek azonban csak most következtek! 1703-ban, mikor a templom követeléseit törvényes uton behajtotta, a luteránusság egyik pincében rátámadt s talán agyon is verték volna, ha a végrehajtó előjáróság nagynehezen meg nem oltalmazza.¹

1704-ben a németek haragját s üldözését vonta magára, még pedig egy igen érdekes eset alkalmából. A Sárváron szállásoló Károlyi kuruc-generális portyázó lovasai aug. 1-én egész B.-Ujhely kapujáig kalandoztak. Itt a kurucok Lehman Gotfriednek, a Rákóczi kiszabadításáért vértanui halált szenvedett császári kapitánynak felnégyelt holttestét, illetőleg ennek maradványait az akasztófáról levették s másnapra már visszatértek Salamonfára (Sopron-m.) Rátky György ezredeshez. Rátky ideiglenesen a közeli locsmándi templomban helyeztette el a holttestmaradványt és rögtön írt az esetről Károlynak. Erre Károlyi a holttestet áthozatta Kőszegre és ott aug. 6-án személyes jelenlétében katonai díszszertartással eltemette. A temetési szertartást Kőszeg hazafias lelkű plébánosa, *Ujváry Gergely* végezte, ami miatt aztán később sok üldözést szenvedett a császáriaktól.²

De a kurucok részéről sem részesült méltányos bánásmódban! Ugyanis a hamarosan labanc kézre került Kőszeget 1705 december 8-án a kurucok kemény ostrom alá fogták s „parolára“ 2 tanácsbelit kértek a táborba, a tárgyalások megindítása végett. A német kommandáns erről persze hal-

lani sem akart; mire a kurucok elfoglalták a külvárosokat s hallatlan embertelenségeket vittek véghez a kezük ügyébe esett polgárokon. Ezeknek jajveszékelésére a kommandáns ur megengedte, hogy Ujváry plébánost kiküldhessék a fölajánlott parola ügyében. Ujváry egy diákkal és Grobnel János nevű emberrel utnak is indult. De a kurucok már a külváros egyik kertjében rajtuk ütöttek; a deákot mindjárt „egy imögben“ hagyták, másik kísérlőjét pedig minden kérés dacára levágták; magát Ujváryt „sok peroratió“ után ugyan életben hagyták, de kegyetlenül szidták, mentéljét elvonták, a mezlön a lovak mellett fel-alá hurcolták, végre nagy sokára éjjel Salamonfára vitték Bezerédy elé. A városban már az a hír volt elterjedve, hogy őt is levágták. Salamonfáról még pecsétés levélre sem kaptak választ. A polgárok tehát addig szorongatták a német kommandánst, míg az másnap, december 9-én, szabad elvonulás föltétele alatt feladta a belvárost a várral együtt. A városba özlölő kurucokkal Ujváry is visszaterhetett. Szegény, a békés napokat már nem érhetle meg, mert 1711-ben meghalt. Ekkor már egresi c. apát is volt.³

9. **Horváth János.** 1695—1702. Működésének semmi nyoma. Csak egy urasági átiratból tudjuk, hogy 1698-ban tatal plébános volt.⁴

10. **Liptay János.** 1702—1712. Az anyakönyvekben sajátkezűleg jegyezte föl, hogy 1702 június 3-án érkezett Tatára.⁵ Itt végig élte a hosszú kuruc-háborúnak minden nyomoruságát. A sok katona úgy megfélemlítette, hogy még nem katolikus jegyeseket is esketett, még pedig nagybölti időben.⁶ Ezzel nyoma is veszík a tatal plébánia irattárában.

11. **Paulovics János.** 1712—1715. Hivatalba lépését ezen anyakönyvi (latin) bejegyzéssel jelezte: Én Paulovics János ezidétt Tata mvaros és várnak plébánosa, a következőket kereszteltem meg 1712 . . . Ezen bejegyzés febr. 16-ika után és 23-ika előtt van,⁷ tehát ezen időközben foglalta el a tatal plébániát. Egyebet nem is tudunk róla..

A halottak anyakönyvei csak 1726-ban kezdődnek s így nem tudjuk, az Ujváryt követő plébánosok elhaltak-e Tatán, vagy másutt keresték boldogulásukat. A rövid plébánoskodási idő az utóbbira mutat. Az ezentúl következő plébánosokról már bővebben csörgedeznek az adatok.

12. **Almásy Pál.** 1715—1719. Saját följegyzése szerint nyitrai születésű. 1709—1715-ig Bajnán, Esztergom-megyében plébánoskodott, hol egyuttal a bajóthi kerületnek esperese volt.⁸ A tatai plébániára 1715 jan. 13-án installálták. Ő alatta készült az „Instauratio“ című fontos okirat, melyet munkánkban olyan sokszor idézünk; valamint idejében csatolódtak Bánhida és Szöllős a tatai plébániához. Talán éppen emiatt hívták az idegen, de tót ajku Almásyt Tatára. Innét különben csakhamar a nyitrai káptalanba került kanonoknak, ahol nagyon előkelő összeköttetései voltak.⁹

13. **Pogány Pál.** 1719—1726. Megelőzőleg, 1713-tól bükki (Sopron m.) plébános volt; itt lett egy év múlva vasvári címz. kanonok.¹⁰

Bükről 1719-ben érkezik Tatára. Az anyakönyvekben még ő is Pater-nek írja magát,¹¹ ami szerzetes multa emlékeztet. 1726-ban Győrbe került kanonoknak s mint ilyen halt meg 1738-ban.¹²

14. **Szombath Miklós.** 1726—1736. Fiatal korában nagy Németországban járt s mire visszajött, P. M. Kenzel pozsonyi ismerőse könyveket vásárolt részére, melyek közül a Káldi-féle (1626. évi) „Biblia“ most is megvan a plébánia könyvtárában, érdekes, egykori bejegyzésekkel.¹³

1711—1714-ig Mocsán volt plébános;¹⁴ itt édesanyját boszorkány hirbe hozták,¹⁵ s alighanem emiatt még ugyanazon évben elhagyta a plébániát. Hová került, nem tudjuk; de 1726-ban már Tatán működik. Az ő idejében, 1732-ben készült tatai Viz. Kan. a legrégebb, mely korunkra maradt.¹⁶ A régebbiek elveszelődtek, vagy elégték a győri püspöki levéltárban.

Szombath 1736. ápr. 21-én halt meg Tatán. A halottak könyvébe mint a bold. Szüzlől címzett jiváni apát és mint komáromi alesperes van beírva.

Bizonyos dézsmák már alatta is megszűntek.¹⁷

15. **Szalai István**, 1736—1737. Szegény nem is egészen 1 évig állt a plébánia élén. Junius 10-én volt installációja, 1737. ápr. 11-én pedig már meg is halt. A komáromi alesperesi hivatalát ő is viselte.¹⁸

16. **Schmitt Gábor**, 1737—1755. Szül. 1710-ben. Középiskoláit Sopron, Kőszeg, Komárom és Esztergomban, a theológiát pedig Bécsben és Győrött végezte. Tudott magyarul és németül. Káplán nem is volt, hanem két évi (1735—1737.) császári adminisztrátorkodás után egyenesen Tatára került plébánosnak és komáromi alesperesnek.¹⁹ Tehetséges, buzgó és sokoldalú pap volt.

Az ő idejében épült a kapucinusok temploma, a szentivánhegyi kápolna és részben az öreg templom.

A helybeli reformátusokkal békén élt, de a vidéki ősi kath. templomokat a kegyuri kormányzó megbízásából rendre elszedte tőlük. Így: Környén, Császáron, Bajon, stb. helyen.²⁰

Szervezte a céheket és egyházi társulatokat.²¹

Ő kezdte meg a plébánia önálló krónikáját (Lib. Rer. Memorab.), melybe beleillesztette a plébánia jövedelmeit, leltárát stb. Szintén ő indította meg az áttértek anyakönyvét. Eszerint 1745—1755-ig, az ő távozásáig, 25-en tértek át a kath. hitre.

A templom javadalma is gyarapodott alatta, amennyiben eddigi 250 frt. tőkéjéhez 1749-ben egy egész telket kapott, amiből kb. 50 frt. volt a jövédelme. A többi jövédelme is ugyanannyit tett ki.²²

1755. december 5-én Győrbe került kanonoknak, hol jó későn, 1782-ben halt meg, mint 72 éves öreg ur.²³

Kiváló plébános volt! Méltán soroljuk mindjárt Ujváry mellé.

17. **Erdélyi Mihály**, 1755—1763. Multja ismeretlen, kivéve azt, hogy 1712-ben született.²⁴ Még életében tett szép alapítványokat a Kálváriára, hiveiért s egy György nevű juhászáért. A plébánia ingóságai között 17 drb. könyvet is találtak utánna. (Lib. Rer. Memor.) Alatta üzték el a református papokat és rektort Tatáról.

1763. ápr. 20-án reggel 6 órakor szélütés érte. Másnap már el is temették. Ő is komáromi esperes és egyuttal 1761-től vasvári tisztb. kanonok is volt.²⁵

18. **Thyr Jónás**. 1763—1776. Megelőzőleg 2 éven át csepregi plébános.²⁶ 1763. máj. 15-én nyeri el a tatai plébániát s jun. 19-én van installációja.²⁷ Kora sehol sincs följegyezve.

Az 1770-iki Viz. Kan. szerint kiváló, pontos, buzgó ember volt, kit mindenki szeretett. Ő szerezte meg a plébániának állandóan az alsó, vagy veteményes kertet; azon föltétel alatt, hogy a mindenkori tatai plébános az adományozó Esterházy családért évenként 2 szentmisét mond.²⁸

Szélütés következtében szintén hirtelen halt el, 1776. jan. 8-án. A halála után fölvett plebániái leltár 654 frt.-ról, 17 drb. könyvről, s néhány butordarabról szól.²⁹ Már akkor mikor Tatára jött, címz. vasvári kanonok volt.

F) A sz. Keresztről nevezett öreg templom plébánosai.

19. **Szerenka Pál**, 1776—1806. Szerenka 1739. jan. 11-én született Tóvárosban, szláv anyanyelvű szülőktől, kik mellett gyermekkorában ő is megtanulta a tót nyelvet, s utóbb jó hasznát is vette, jóllehet öregségében, saját vallomása szerint csak közepesen beszélt tótul. Diák éveit Budán töltötte s alighanem itt sajátította el a német nyelvet. A theológiát Győrött végezte, hová 1757-ben került.³⁰

Alighogy pappá szentelték, 1763-ban, meghalt Erdélyi Mihály tatai plébános; előljárói a 3 nyelven beszélő Szerenkát tették meg a tatai plébánia adminisztrátorának. Az új plébános Thyr Jónás megérkezése után dadi káplán lett;

1766-ban Kocsra került ugyanilyen minőségben, 1768—1776-ig pedig Mező-Eörsön plébánoskodott. Innét került ápril havában Tatára.³¹ Itt is maradt haláláig s így kereken 30 évig volt városunknak plébánosa.

Szerenka alatt a már 1751 óta épülő új templom ügye gyors befejezést nyert.

A hitéleti egyéb ügyek rendezésébe is hamarosan erős kézzel markol bele. 1781-ben például kórháznak való házat vesz; a Kálvária-kápolna gondozását a kálvária domb alján lakó Pahomius nevű jámbor remetére bizza, ki egyuttal a nagy templomban sekrestyéskedik.³² Ugyanezen évben rendezi a szentségimádást is. (L. 14. F.)

Buzgó működése abból is kilátszik, hogy plébánoskodása idejében Tatán 80 felnőtt tért át a kath. hitre. (Lib. Convt.)

Szerette a szép, értékes könyveket s ezeket művésziesen faragott szekrényben őrizte. Ezt a 300 kötetes könyvtárt a plébániára hagyta, 100 forint alapítványi tőkével, hogy utódai a könyvtárt fejlesszék.³³ Az alapítvány elkallódott, de a könyvek most is megvannak. Igen értékesek a latin sz. atyák; de még ezeknél is többet érnek a régi magyar könyvek. Így: Bornemissza P.: Prédikációk. 1584. Későbbi kiadásokból: Pázmány Kalauza. 1766. Prédikációk. 1768. Evangeliumok. 1731. Ezekén kívül még több becses magyar könyv.

Mind e mellett jó gazda, szerző ember is volt Szerenka. Ennek bizonyítója az, hogy 17.000 forint tőkét helyezett el az akkori urodalomnál, sz. misékre, de leginkább jótékony célokra. (L. 14. F.)

A kitüntetések akkoriban nem voltak annyira divatosak s talán Szerenka sem igen törte magát utánuk. 1785-től a komáromi főesperesség alsó (tatai) kerületének esperese és címzetes soproni kanonok volt. Mint ilyen halt is meg 1806 márc. 5-én szélütés következtében. Az akkori szokás szerint

a nagy templom kriptájában temették hol is a 66. szám jelzi azt a fülkét, melyben földi maradványai pihennek. Pihenője ekkoráig nincs még emléktáblával megjelölve.

20. Szántó György. 1806—1823. Született Sopron, másképp Fertő-Szent-Miklóson 1754-ben. Győrött szentelték pappá 1769-ben. Ezután 6 évig ugyanott működik. Még pedig 1 évig mint nevelő a Bezerédy-családnál; 1 évig mint külvárosi, 4 évig mint belvárosi káplán.³⁴ 1785-ben Környére kerül plébánosnak, s itt marad 21 évig, míg csak Tatára nem jön. Itt hivatalát ápril havában foglalja el.³⁵ Az 1813. évi Viz. Kan. megjegyzi róla, hogy mindig reverendában jár; nyáron sétálással, télen olvasással szórakozik. Szép csendben lelkipásztorkodik, az első évek csapásait és háborúságait leszámítva. 1809 június havában a franciák sarcolták meg Tatát;³⁶ aug. havában pedig a királyi család menekül ide a franciák elől. Velük van Ambrus főherceg, esztergomi hercegprimás is, ki a plébániában lakik s itt 24 éves korában, rövid betegség után szept. 2-án meghal. Teste 5 napig közszemlére volt kitéve. Három főpap temette. Belső részei a tatái templom kriptájában maradtak, testét azonban Esztergomba szállították.³⁷ Szántó plébános 1823 aug. 4-én halt meg; ő is, mint egymásután 3 elődje, gutaütésben. Ő az utolsó tatái plébános, aki az öreg templom kriptájában van eltemetve.

Címei: 1806-ban tatái esperes; Komárom vm. táblabírája; 1810-ben győri címz. kanonok; 1812-ben sz. Jakabról címzett lébenyi c. apát. Wilt püspök maga benedikálta őt a tatái templomban.³⁸

21. Sággy Nep. János. 1823—1832. Született 1774-ben Répce-Szemerében, (Sopron-m.) ősi nemes családból. A szomszédos Sággy-on voltak a család ősi birtokai is. Ezért használta a „de eadem“ predikátumot. 1792-ben ment a győri theológiára. 1796-ban majoroki száraz-káplán. 1797 január 29-én fölszentelik s Bogyoszlóra küldik káplánnak. De már 1798-ban győri sz. sz. jegyző s 1800 szept. 5-én a dadi

plébániára invesztálják. Itt csak 4 évig marad. 1804-ben a császári plébániát nyeri el s innét jó 1823 november 11-én Tatára.³⁹

Korában előkelő ember számba ment. Saját följegyzése szerint jól beszélt latinul, magyarul; németül is meglehetősen; közepesen tótul, sőt egy keveset franciául is.⁴⁰ Előkelő összeköttetésre mutat az is, hogy 1813-ban a bécsi kapucinusok templomában ő tartotta a magyar prédikációt.⁴¹

Sággy idejében újból rendeződik az egész plébániában a szentségimádás; Billegh, szomszédos pusztáival Tatához kerül s 1830-ban megy végbe az emlékezetes, most is érvényes Viz. Kan.

Működése különben csak rövid ideig tartott, mert már 1832-ben győri kanonok lett. Mint ilyen nyerte el 1838-ban a tatai c. apátságot.⁴² Ő volt az egyetlen tatai plébános, ki egyuttal tatai apát is volt; csak hogy tatai apát korában, már ő sem volt tatai plébános. Meghalt 1848 december 3-án, mint győri olv. kanonok.⁴³ A tatai templomnak 60 frtot hagyott.

22. Müller Károly, 1832—1851. Született 1788-ban, Győr m.-ben, német nyelvű községben. Fölszentelésének esztendejében, 1812. győri belvárosi káplán. 1813-ban Tatára helyezik⁴⁴ s itt marad 1814-ig, mikor is környei plébánossá nevezik ki. Innét került Tatára 1832-ben.

Egyházi előjárói egyházas életmódját dicsérik. Ker. tanításait is leírta. A tataiak mint okos gazdát és pénzes embert most is emlegetik. A népet olcsó kölcsönökkel segítette és tanította a gazdálkodásra.

Egyebekben is szerette a rendet. Szabályrendeletet készít a két egyházfi részére; az urnapi körmenet rendjét is valószínűleg az ő kezdeményezésére állapítja meg az uraság.⁴⁵ A muzsikás misék felélednek s a nemzetiségi nyelvek erősen visszaszorulnak. 1848—49-ben okosan viselkedett s egyik részről sem részesült zaklatásban.

Öt is számos kitüntetés kísérte. Komárom vm. táblabírája; 1832-ben esperes; 1835-ben Bécsben prédikál magyarul.⁴⁶ Még Tatán lesz c. prépost. (S. Michaelis Archang. de insula leporum.) 1851-ben győri kanonok s mint locsmándi főesperes hal meg 1857 jul. 13-án.⁴⁷ A tatai iskoláknak hagyott alapítványait már említettük.

23. **Winterl Antal**, 1851—1864. Született Győr-szigetben 1814 okt. 21-én. A gimnáziumot Győrött, a theológiát a bécsi Pázmáneumban végezte. Pappá szentelése után (1839) először tanulmányi felügyelő, majd 1847-ben győrszigeti plébános lett. Innét került 1851-ben Tatára.⁴⁸ Itt németes neve miatt eleinte igen bizalmatlanul fogadták. A kálvinisták még köveket is hajigáltak be ablakán; sőt magát is majd agyon dobták.⁴⁹ De hívei csakhamar annál inkább megszerették a minden tekintetben kiváló, buzgó, önzetlen, önfeláldozó papot.

Buzgón prédikált s tartott ker. tanításokat. Eljárt az ismétlő iskolások közé s lakásán is taníttatta őket; különösen az újabb egyházi énekekre. Billeghre is kijárt; ha kocsi nem jött — gyalog, még a legrosszabb időben is; 1861-ben behozta, a most is virágzó Élő-Rózsafüzér-Társulatot egész plébániájában. Ugyanakkor kimeszeltette az öreg templomot. Ő alatta, ki az anyagiakkal legkevesebbet törődött, a plébánia-javadalom is előnyösen alakult át; amennyiben az 1859-iki tagosítás alkalmával, egészen közel a városhoz egy végben kapott 92 osztályozott hold (1100 □-öles földet.)

Irodájában rendbe hozta az alapítványok jegyzékét, a leltárt, levéltárt. A jó könyveknek is nagy barátja volt. E mellett szórakozásra is jutott ideje, mert rendszeren fölkereste a lakodalmakat; sőt a táncoló fiatalsághoz is betekintett.

Mindenki sajnálta, mikor 1864-ben Győrré ment kanonoknak. Arcképét sok házban most is kegyelettel őrzik.

Győrött mindjárt belvárosi plébános lett. 1868-ban

sz. Jakabról címzett lébenyi apát; 1873-ban nagyprépost, egész 1886 jan. 2-án bekövetkezett haláláig.⁵⁰ Szegényül halt meg, mert minden jövedelmét jótékony célokra fordította még életében.

24. **Ásztli Lajos**, 1864—1871. Szül. 1808. márc. 31-én. Pappá szentelték 1831-ben. (VIII. 24.) Utána 7 évig sopron-szentmiklósi káplán; 1838—1864-ig pedig császári plb.⁵¹ Tatai rövid működéséhez emlékezetes dolog nem fűződik. Kisbéri esperesből mindjárt tatai esperes lett. 1867-ben százvári c. apát. 1871-ben győri kanonok. Itt megérte arany-miséjét (1881. VIII. 24.), de már 2 év múlva (1883. VI. 22-én) meghalt, mint örkanonok.⁵² Utolsó éveiben már nagyon elnehezedett. Ásztlt is csöndes, jó embernek ismerték.

25. **Horváth Ferenc**, 1871—1900. † Született Sárvár mellett levő Herpenyő nevű malomban, 1816 jan. 12-én. Az algimnáziumot Kőszegen végezte, a filozófiát pedig Győrött, jeles sikerrel. Ekkor elment Pannónhalmára bencés ujoncnak. De „Lampert“ testvérből csakhamar győri theologus lett, s a rendes időben, 1840 jul. 20-án föl is szentelték. Három helyen káplánkodott; u. m.: Csepregben, (1840—45) Egyházásfaluban (egy évlg), és Kapuvárott 1846—1851-ig. Azonképen plébános is három helyen volt; t. i. Középpulyán (1851—1862), Farádon (1862—1871) s végül Tatán, hová egyenesen Zalka püspök bizalmából került, a jelzett év május 27-én. Itt azonnal esperes lett s 1874 november 24-én bél-háromkuti címz. apát.⁵³

A szó szoros értelmében jó ember volt s mindenkit jónak tartott, mindenkiben bizott gyanu nélkül. Szívesen és bőségesen osztogatott. Végül odaadta mindenét; sőt még ennél is többet! Ezért 1894-ben zárgondnokság alá került, ami az érzékenyszívű öreg urnak nagyon zokon esett.

Az eredeti, jó kedélyű, vendégszerető, s a szószéken öblös hangú papot, hivei és paptársai mindvégig osztatlan és hűséges szeretettel vették körül. 1890-ben, mikor arany-

miséjét ünnepelte, hivei arany-keresztel és apatgyűrűvel örvendeztették meg. Paptársai pedig 1900 márc. 7-én bekövetkezett halála után, sírját emlékkővel jelelték meg s lelki nyugalmaért ravatalos gyászmisét alapítottak.

Hosszu plébánoskodásához fölötté emlékezetes egyházi dolgok fűződnek. Esterházy Miklós az ő idejében alapítja a leányiskolát, óvodát, kórházat és a 2-ik káplánt. Megalakul a Kath. Legény-Egyesület. Rendeződnek az anyakönyvi névmutatók s az elkeresztelések miatt megkezdődik az egyházpolitikai harc. Az utóbbiakban Cser V. káplánnak jutott az oroszlánrész. Alatta történt, 1896-ban, a lelkészi jövedelmek összeírása is. E szerint a tatai plébános akkori tiszta jövedelme 3876 kor. 84 fillér; az egyik s. lelkészé: 381 kor. 42 fillér, a másiké: 425 kor. 32 fillér.⁵⁴ Végül a külön kántori állás szervezése és az 1900. évi szent-missió is még az ő idejére esnek. — Szerénységének bizonyossága az is, hogy semmiféle arckép utána nem maradt.

26. **Guszich Lajos**, 1900—1901. Szül. 1867 aug. 21-én Vulkapordányban, Sopronmegyében, hol apja kántortanító volt. Iskoláit Sopronban és Győrött végezte. Zalka püspök 1889 december 22-én szentelte pappá. Rövid káplánkodás után a csákvári grófhöz került nevelőnek. Innét nyerte el a tatai plébániát 1900 tavaszán, de csak július elején foglalta el új állását. A művelt, magyarul, németül, horvátul és franciául egyformán beszélő, kedves megjelenésű fiatal plébánost az összes körök nagy bizalommal fogadták. A hitközség 2400 kor. költséggel az ódon paplakot tökéletesen átalakította. A kegyur is teljes bizalommal volt iránta. Azonban csakhamar kitűnt, hogy Guszich a szerzetesi pálya iránt érez magában hajlamot. 1901 végén lemondott e plébániáról és csöndben el is távozott.

Először Emausba ment, Prága mellett a beuroni bencésekhez. — Innét csakhamar visszatért rokonaihoz s 1903-ban lázarista lett. Azóta, mint ilyen, leginkább a

népmissiók terén működik nagy buzgósággal és teljes megelégedésben.

27. **Mohl Adolf.** Született Lövön, Sopronmegyében, 1855 febr. 25-én. Középiskoláit Sopronban, a theológiát Győrött végezte. Megszakítás nélkül a lelkipásztorkodás terén működött, 6 évig mint kismarton-városi káplán, 17 évig pedig mint Loretó-nak, a neves bucsujárárhelynek plébánosa. Itten irodalmilag is működött. Ifjúsági, egyháztörténeti és hitbuzgalmi művecskéi másutt vannak felsorolva.⁵⁶ 1902 elején került Tatára. Itteni plébánoskodása alatt történt említésreméltó események már a megelőző fejezetekből ismeretesek. Még csak azt lehet talán hozzáadni, hogy az ő idejében rendeződtek: az alapítv. számadások, a plébánia levéltára és könyvtára. Ez utóbbinak mai állománya: 678 kötet és 184 vegyes nyelvű füzet. Ebből magyar 481 kötet és 66 füzet. A könyvtárt alapította, mint tudjuk, Szerenka Pál; gyarapították: Horváth Ferencz, volt tatai plébános; Erdős Alajos és Halasi György nyug. gy. e. m. plébánosok.

4. Tatai káplánok.

Voltak-e az ősi tatai plébániáknak káplánjai, egyenes adattal nem igazolhatjuk. 1387-ben János, szentivánhegyi plébános halálánál, mint megemlékeztünk róla, jelen volt „Gregorius confessor presbyter“ is,¹ de ki-mi volt, azt csak sejteni lehet. A pusztulással járó török világ e tekintetben is megszakította a középkorral való összefüggést.

A tatai plébánia ujjaszervezése idején, — 1686 után, — midőn a hivek napról-napra szaporodtak, a plébánosok leginkább az 1696-ban megalapított moóri kapucinusok segítségét vették igénybe. A lelkipásztori munkák állandó szaporodásával azonban szervezték a tatai kápláni állást is, melyről 1712-ben történik legelőször megemlékezés? A káp-

lán-állást is moóri kapucinusok, s közbe-közbe világi (petrinus) papok töltötték be. Az 1742-ben itt káplánkodó világi pap ezen évben plébános lett s helyébe a moóri ház P. Lágus atyát küldötte, ki már korábban is (1729) működött Tatán s így tudta azt is, hogy a tatai káplán tulajdonképpen a várbeli istentisztelet elvégzésére van rendelve. E miatt P. Lágus ezen alkalommal nem a plébánián levő „capellaniá“-t foglalta el lakásának, hanem egyenesen a várba költözött s az itteni plébánoslakást foglalta le magának.³

Schmitt plébános azonban, jóllehet az urodalmiak is P. Lágus partján állottak, hiveinek támogatásával ki tudta vinni az uraságnál, hogy a páter 1743. jan. 12-én ismét a plébániára költözött.⁴ Az akkori tatai káplánok elfoglaltságáról némi fogalmat nyújt P. Lágusnak, 1743. évi munkanaplója. E szerint a buzgó páter ezen esztendőben: a szomszédos falvakban 2 körmenetet vezetett; 32 egyént ker. tanításban részesített; 107 egyént megkeresztelt; 202 beteget provideált; 68 párt esketett. Három királyok nyolcadán 4 szomszédos faluban 1800 házat szentelt. Egy elítéltet halálra készített elő.⁵

Három évig békeesség volt. Mikor azonban (1746) a tóvárosi kapucinus kolostor elkészült, P. Lágus is, mint a familia tagja, oda tette át lakását, azon indokolással, hogy a magyar hivetről ugyis gondoskodnak a plébániatemplomban, a németeknek pedig ezentul a vár helyett ugyis Tóvárosban prédikálnak. Ezenkívül a többi ájtatossághoz is könnyebben hozzáférhetnek a több papos szerzetes-templomban, mint eddig a vártemplomban.⁶

Schmitt plébános ebbe sem nyugodott bele s P. Lágus utódjait ismét a plébánia-lakásban találjuk; annál inkább, mert Schmitt 1751-ben kivitte azt a gyökeres változást is, hogy káplánja csak szombatokon ment a várba misézni, egyéb napokon pedig, — a vásár- és ünnepnapokat is beleértve, — a plébániatemplomban tartottak kettős istentiszteletet, a tatai nép általános, nagy öröme.⁷

Az 1753-iki Viz. Kan.-ban Schmitt plb. panaszkodik, hogy kapucinus káplánja minduntalan változik. Erre P. Marcialis megmarad 1759-ig.

De a jó egyetértés nemsokára ismét fölbomlott.

Schmitt utódja, Erdélyi Mihály 1759-ben már második (világi) káplánról is gondoskodott; sőt nagyobb ünnepeken még a komáromi ferencrendűek segítségét is igénybe vette.⁸ Ekkor a kapucinusok újra fölvetik azon régi óhajukat, hogy a tatai káplán-páter a tóvárosi szerzetesházban lakjék s innét mint afféle lokális káplán végezze a tóvárosi lelkészi dolgokat. Mikor a plébános és az ő egyh. főhatósága ennek ellene nyilatkoztak, a tóvárosi házfőnök 1759 decemb. 11-én szerzetes társát a tatai plébániáról egyszerűen hazarendelte, s egyszersmind az összes pátereket eltiltotta a tóvárosi lelkip. ténykedésektől, a betegek gondozását kivéve. Ennek terhes voltát ismét a plébános érezte legkeservesebben. Dacára a két világi káplánnak, az egyre szaporodó munkát most is csak úgy bírták, hogy nagyobb ünnepekre komáromi franciskánusokat hozatott.⁹

Ez a feszült s éppen azért áldatlan helyzet, Erdélyi utódja: a derék Thyr Jónás alatt megszűnt. 1763-tól fogva a tóvárosi kapucinus szerzetesek ismét mindenben helyettesítették a tatai plébánost.¹⁰

A 2-ik tatai káplán-állás mégis csak 1822-ben szerveződött véglegesen; még pedig azon célból, hogy a várbeli tömlöcökben sinylődő rabok gondosabb lelkipásztorkodásban részesülhessenek. E végből a nemesen gondolkozó kegyur, Miklós gróf, a börtönépület udvarán megfelelő kápolnát építtetett.¹¹ Egyidejűleg a rabok káplánja részére külön javadalmat állapított meg; mely állott: 100 rénusi forintból, 30 p. m. gabonából, 12 akó dézsma borból és 4 öl fából.

Az ekkép javadalmazott káplánnak köteleességévé tette: 1. Hogy minden vásár- és ünnepnapon, a rabok kápolnájában misét mondjon. 2. Mise alatt vagy mise után tartson

homiliát, ker. tanítást vagy alkalmi szentbeszédet. 3. Alkalmi időben és módon külön is oktassa a rabokat.¹³

1848-ban megszűntek az urasági börtönök s ezzel együtt a 2-ik káplán-állás is; míg nem 1877-ben Miklós gróf, — a kápolna építőjének fia, — újra szervezte az állást. Azonban most már egészen más rendeltetéssel. Az új alapító-levél: a kórházi betegek gondozását, a leányiskola növendékeinek oktatását, a billeghi kápolna vásár- és ünnepnap-i istentiszteletének megtartását s az itteni urod. iskolában való hitoktatást tette a 2-ik káplán kötelességévé. Javadmát a levél ezekben állapítja meg: 1. 160 o. é. frt készpénz fizetés. 2. 50 frt eltartási díj. (1889-ben ezen összeg 100 frtra lett kiegészítve.) 3. Ugyancsak eltartás fejében: 36 p. m. gabona, 4 p. öl kemény dorongfa; (ez meg 24 méterre egészítődött ki 1889-ben) és 12 akó új bor.¹³

Ezen megállapodások mai nap is érvényben vannak.

Ezzel át is térhetünk az Ur tatai szölejében a napterhét és hőségét viselő káplánok neveinek felsorolására. Csak azt jegyezzük még meg előzőleg, hogy a névsor az első száz évben itt-ott kissé hiányos, de 1812-től kezdve egy sem hiányzik a sorrendből.

P. *Makard*, kapuc. 1712.¹⁴

P. *Fejes* György, kap. 1719.¹⁵

P. *Kapuvári* György, kap. 1727-ig.¹⁶

P. *Largus*, kap. 1729.¹⁷

Berta Ferenc, petrinus, azaz világi pap. 1742.¹⁸

P. *Largus*, kap. 1743—1746.¹⁹

P. *Gervasius*, kap. 1746—1747.²⁰

P. *Heliodor*, esztergomi ferencr. szerz. kisegítő. 1748.²¹

P. *Leonidis*, kap. 1749.²²

P. *Márciális*, kap. 1751—1759.²³

P. *Job*, kapuc. 1757.

Pájer Ádám. világi pap. 1762.²⁴

Szerenka Pál, adminisztrátor. 1763.

Szabó János. 1768—1779.³⁵

Hautsek József. 1775.³⁶

Pados József. 1781—1787. Utóbb igmándi plébános.³⁷

Német János. 1787—1789.

Halász János. 1789—1792.

Némethy Ferenc. 1792—1795.

Pivarcics Ferenc. 1795—1798. Utóbb kónyi plb.

Mattus Ferenc. 1798—1803. Később tápi plb.

Buday Alajos. 1803—1806. † F.-Gallán. 1848.

Pongrácz István. 1806—1812. Eöttevényi plb. † 1852.

Müller Károly. 1812—1814. Utóbb környei, majd tatai plébános.

Mutzer Dániel. 1815—1820. Innét nagyloósi plb.

Nemcskay Jakab. 1812—1825. Utóbb dadi plébános.

Beszerédy Márton. 1820—1823. Utóbb császári plébános.

Kudela Mátyás. 1823—1825. Innét tápi plb.

Talabér Antal. 1825—1832. Később ászári plébános.

Mikó Mihály. 1828—1832.

Kempf János. 1832. megh. mint бүki esp.-plébános 1867.

Pongrácz János. 1832—1833.

Grosz Antal. 1833—1835. Utóbb gyömörői plébános.

Czámetzer Ignác. 1835—1843. M.-eörsi plb. † 1849.

Prevárek György. 1836—1845. Később szendi esp.-pléb.

Kis József. 1843—1845. Innét ászári plb.

Csermely Ignác. 1845. Utóbb tolnai, majd nagyigmándi plébános. Meghalt 1908-ban, mint Győr e. m. Nesztora.

Rauchländer József. 1845—1849. † 1856-ban, mint mező-eörsi plébános.

Gelbmann Márton. 1847—1849. † 1896-ban mint soproni társaskápt. kanonok.

Tóth István. 1849—1851. Utóbb gönyői plébános, majd győri kanonok. † 1894.

Szeghő Ferenc. 1852—1856. Innét lesz m.-eörsi, majd páli-i plébános. Mint ilyen hal meg 1905-ben.

Mészáros István. 1856—1865. Később banai, utána farádi plébános. † 1891-ben Győrött, mint nyug. plébános,

Zsuppanek István. 1865. Előbb gyirmóthi, később pázmándi plébános. Még él.

Szalay Pál. 1865—1867. Innét Dadra került plébánosnak; hol meg is halt 1899-ben.

Nagy Antal, 1867—1869. Utóbb felső-gallai, majd ó-szőnyi plébános s végül győri kanonok lett belőle. † 1906.

Novák József. 1869. Jelenleg sz. László-intézetbeli ny. plébános M.-Óvárott.

Tihy János 1869—1873. Defecit a fide.

Czakó Mihály. 1873. Innét szabadhegyi; majd sajtoskáli plébános.

Venczell Károly. 1873—1877. Utána bánhidai plébános, Mint ilyen † 1886.

Páder Rezső. 1877—1878. Utóbb győr-szabadhegyi, majd horpácsi plébános. Innét 1902-ben soproni tk. prépost.

Cser Vendel. 1877—1886. Utána ácsi plébános.

Polgár Dénes. 1878—1879. Utóbb egyedi, majd nagy-czenki plébános; c. kanonok.

Dr. *Balics* Lajos. 1879—1881. Utóbb theol. professzor, majd n.-cenki plébános. Jelenleg győri apát-kanonok.

Felber János. 1879—1883. Utóbb páli-i plébános.

Haller József 1883—1884. Jelenleg tanítóképző intézeti igazgató.

Dr. *Molnár* Ignác. 1884—1886. Jelenleg győri kanonok.

Németh József 1786—1887. Utóbb beői plébános.

Hoffer Károly 1886—1887. Utóbb n.-igmandi plébános.

Dr. *Zalka* László. 1887. Theol. professzor; c. kanonok.

Rosta József. 1887—1891. Utána kocsi plébános.

Kaufmann István. 1887—1889. Utóbb márcfalvi pléb.

Kábik József. 1889—1893. Innét szomódi plébános.

Lakosy Kálmán. 1891—1899. Innét szendi plébános.

Golda József. 1893—1894. Jelenleg sz.-mártoni kpl.

Schadl József. 1894—1897. Utóbb bábolnai plébános.

Klotz Ignác. 1897—1898. Utóbb szőlősi plébános.

Dr. *Kokas* János. 1898—1903. Utóbb lébenyi plébános.

Hajós Sándor. 1899—1906. Innét m.-eörsi plébános.

Itt meghalt 1906 XI. 29-én.

Pogátsa János. 1903—1904. Jelenleg győri tanítóképző intézeti tanár.

Dr. *Saly* László. 1904—1906. Jelenleg előljáró a bpesti sz. Imre-kollégiumban.

Horváth József. 1906. Jelenleg kismartonhegyi káplán.

Dr. *Aistleitner* József. 1906—1908. Jelenleg előljáró a győri n. papnevelőben.

Thullner János 1906—

Zoncsich Jakab. 1908.

5. Tata-vidéki plébániák és plébánosok.

Tata vidéke alatt itt a győri e. megyének azon részét értjük, mely a mai tatai esperesi kerületet, továbbá Kocs és Mocsa plébániákat foglalja magában. Ezen két utóbbi plébániát azért vontuk bele előadásunk körébe, mert fekvésüknél fogva egészen természetesen kikerekítik a tatai esperesi kerületet s annak jó és balsorsában testvériesen osztozkodtak.

Tata vidékét a rómaiak sűrűen lakták;¹ sűrűbben mint magát Tatát. A rómaiak között itt-ott² keresztények is éltek; de csak szórványosan. (L. I. Fej.) A vidék akkori főhelye Bregetium (Ó-Szőny) volt, melyet némely írók ősi püspöki székhelynek mondanak.³

A népvándorlás végén itt letelepült szlávok, mint említettük, keresztények voltak s később igen elősegítették az őket legyőző magyaroknak gyors megtérését.

Sz. István korában már szerzetesek működnek Tatán

és vidékén, mely vidék, IV. Bélának már többször idézett oklevele szerint, Győr egyházmegyéhez tartozott;³ még pedig azon részéhez, mely már akkor is a „komáromi főesperesség“ nevet viselte.⁴

A komáromi főesperesség azon részén, melyet történeti fejtegetésünk keretébe belevontunk, Csánki D. tört. földrajza szerint,⁵ már a középkorban meg voltak a következő helyek. **Várak:** Gesztes (1332),⁶ Tata (mint vár 1426.). Megvolt **Vitány** vára is, de ez akkor még Fejér vm.-hez tartozott. **Városok:** Neszmély (mint villa 1235 körül, mint oppidum 1422.) Ó-Tata, (1221; mint civitas 1388.) Uj-Tata vagy Tót-Tata (1413.) **Helységek:** Abostyán (1343); Almás (Szent László korában.); Alsó- és Felsőfalu (1388); Baj (1369); Bánhida (1288); Billegh (1231); Fizegtő falu (Sz. László kora), ma pusztá; Galya (1251); Galya major (1440); Kisgalya (1440); Felső Galya (1459—60); Gerebecs vagy Grabucs (1235 körül), ma Grébics; Halap (1355); e hely Baj és Ágostyán szomszédságában feküdt; Kernye (1440—46); Kocs (I. Károly); Körtvélyes (1404), ma pusztá F.-Galla közelében; Ladomér (1235), ma Naszály; Majk (1252); Mindszent, major (1440—46), ma pusztá a Vértesben; Mocsa (1235 körül); Oroszlánkő, falu (1389); Sz. Györgyteleke, kir. falu (1389), ma pusztá Tata közelében; Sz. Ivánhegye, falu, majd mváros (1446);⁷ Szomold vagy Zumuld, major (1235) majd (1409) falu; Szöllös (1440—46); Tagyos (1439); Tömörd (sz. László idejében); Vértes-Keresztur (1146).

Ezen helyek közül eddigi adatok szerint plébániák voltak: Ó-Tata, Uj-Tata, Szentivánhegye, (L. III. Fej.) Bánhida, Kocs, Mocsa. E három utóbbira nézve az adatokat alább soroljuk föl.

Szerzetes templomok voltak: Ó-Tatán, bencésekkel; Uj-Tatán, szentferenciékkel; Majkon, premontreiekkel;⁸ Vértes-Kereszturon, szintén bencésekkel.⁹

Azon helyek ahol szintén voltak templomok, de bizonytalan rendeltetéssel, a következők: Baj, Billegh, (L. III. Fej.) Duna-Almás, Füzeztő (Füzítő), Környe, Szomód, Tömörd.¹⁰ Ez utóbbiakról alább részletesen lesz szó.

A néphagyomány még említi Bajnál a „Peterskirchet,” Körtvélyesnél az „Ödekirchet;” de ezek Nátz szerint, alakjuknál és terjedelmüknel fogva inkább régi őrtornyok lehetnek.¹¹

Ezt a népes, virágzó nagy területet a török pusztasággá és lakatlanná tette.¹²

Tata 1598-iki visszavétele és a törökök 1603-ik évi elűzése után a vidék lakossága ugyan lassanként ismét visszaszállinkózott, de ekkor már sok volt közöttük az újhitű; sőt a pápistaság is, a más vallású urak és kapitányok erőltetésére, az új hitnek lett követőjévé.¹³

A Tata vidékéhez tartozó s főnnebb felsoroltuk helységek közül ezen időben a következő helyeken keletkeztek eklezsiák, azaz kálvinista egyházak: Tata, Baj, Naszály, Kocs, Környe, Bánhida, Szomód, Neszmély, Mocsa és Almáson.¹⁴ A kisbéri esperességhez tartozó szintennyi református községet nem is említjük.

A Wesselényi-féle összeesküvés elnyomása után 1774-ben az almási, szomódi, naszályi, tatai, baji, környei, bánhidai ref. prédikátorok a pozsonyi törvényszék elé és börtönbe is kerültek;¹⁵ mégis a hamarosan kiütött háborús világ visszaadta a prédikátorok szabadságát s az eklezsiák régi erejét.

A kath. Csákyak kezdték a népet a régi hitre ismét visszatérítgetni; (1646—1697.) míg végre a török és kuruc háborúk elcsöndesedése után, — gróf Esterházy József országbíró és tatai földesur idejében (1727—1748), — a katolikusok az egész vidéken ismét túlsúlyra vergődtek; két utóda alatt pedig már határozottan vezérszerepet vittek. (L. 10. Fej.)

Tata vidékének most rajzoltuk területe csekély része

volt a kiterjedt komáromi főesperességnek; ez okból a főesperes ritkán látogatta meg kerületét, de ekkor fölös számú szekerek, szolgák és lovak kísérték, úgy hogy az ilyen látogatás, mint egyik középkori tréfás könyvben olvassuk, valószínű csapása volt a plébánosoknak. Van róla régi számadásunk is, mibe került egy-egy ilyen régi főesperesi látogatás.¹⁶

Különben ezeknek a főesperesi látogatásoknak jegyzőkönyvei a plébániák történetének legérdekesebb és legbőségesebb forrásai. Sajnos, a régi jegyzőkönyvek elpusztultak, mikor a győri püspökvár a törökök és katonaparancsnokok kezébe került. A török világ idején pedig a már ismert okokból Tata vidékén egyáltalán nem voltak főesperesi látogatások.

A főesperesekről még megjegyezzük, hogy valamint másutt, úgy itt Komárom-megyében is volt helyettesük, vagyis alesperesük. Ez az alesperes, mint már szó volt róla, (L. 2-ik Fej.) 1387-ben Tatán székelt.

1782-ben, midőn már a főesperesség túlnépessé vált, két alesperességre oszlott;¹⁷ t. i. a Tata- és Kisbér-kerületi esperességekre.

Az eddig ismeretes (osztatlan) komáromi al-esperesek a következők:

János, ó-tatai plb. 1387-ben. Utána ismeretlen 1543-ig. 1543-tól 1670-ig szünetel. 1670—1726-ig ismeretlen.

Szombath Miklós, tatai plb. 1726—1736. †

Szalay István tatai plb. 1736—1737.

Schmitt Gábor tatai plb. 1737—1755.

Erdélyi Mihály tatai plb. 1755—1763. †

Virágh János, kocsi plb. 1763—1770.

Ehrenberg József környei plb. 1770—1782.

Az alesperességnek tatai-ra és kisbéri-re történt szétválasztása után *tatai* alesperesek:

Ehrenberg József 1782—1784. †

Szerenka Pál tатаi plb. 1782—1806. †
Szánthó György, tатаi plb. 1806—1823. †
Sághy N. János, tатаi plb. 1823—1832.
Müller Károly tатаi plb. 1832—1851.
Perger Ignác tolnai plb. 1851—1855. †
Winterl Antal tатаi plb. 1855—1864.
Asztl Lajos tатаi apát-plb. 1864—1871.
Horváth Ferenc tатаi apát-plb. 1871—1894.
Winkler Mihály, felső-gallai plb. 1894—1898. †
Rudnay Alajos, bánhidai plb. 1908—1901.
Klafszky Henrik kecskédi plb. 1901—1902.
Mohl Adolf tатаi plb. 1902—

Ezeknek előre bocsátása után közöljük az egyes plébániák vázlatos történetét, az eddig ismeretes plébániák névsorával.

Almás. Árpádkori község. Már a XIV. században volt temploma és emellett monostor. Ennek romjai alatt kötötték meg a híres zsitvatoroki békét. (1606). A község 1570-ben népesül be újra, de már kálvinistákkal, kik a régi csucsives templomot lefoglalták magúknak és ma is birják.¹⁸ A mai kath. templom 1755-ben épült a vallásalap költségén. 1769-ben érkezik az első rendes helyi lelkész.¹⁹ Megelőzőleg majd Tatáról,²⁰ majd a szomszédos plébániákról gondozták lelkileg a hiveket. 1808-ban gróf Zichy János megalapítja a plébániát.²¹

Almáshez tartozik mint leányegyház : **Neszmély.** Régi város. Mint ilyennek bizonyára megvolt a maga plébániája is. Az ősi csucsives kath. templom a XV. században épült. Jelenleg a reformátusoké s lőréses körfalakkal van körülvéve. A templom egyik harangjának ez a felirása: Davit Wesnitzer in Wien gos mich. MDCXXXIII. A várhegyen levő romok, állítólag apáca kolostor maradványai.²²

A neszmélyi katolikusok csak 1714-ben kaptak újra kápolnát, Galstok János postamester házában. Ide jártak

istentiszteletre 1894-ig, mikor is a kápolnából r. kath. iskola lett, a neszeményiek pedig szép új templomot kaptak, a klosterneuburgi kanonokrendnek, mint kegyuraságnak, áldozatkészségéből s id. Wenninger Mátyás főtisztnek buzgókodásából.²⁴

Almási lelkészek: Balogh János administrator 1769; valószínűleg 1772-ig. Innét kezdve 1807-ig közbe-közbe ismét a tóvárosi kapucinusok adminisztráltak. (Hist. dom.) Thanhofer Pál-József helyi káplán 1794. Szakál Gábor plébános 1808—1810. Szalay József plébános 1810. Muder Dániel 1830. Klárik László 1830—1848. Kovács Ferenc 1848—1852. Koller József 1852—1856. Drecher Antal 1856 †. Thüringer Bertalan 1856—1861. Tuboly József 1862—1865. Haragos Sándor 1865—1872; Braun József 1872—1880 †. Somogyi Gyula 1881—1883. Simon Péter 1883-tól máig.²⁵

Bánhida. Első ismert plébánosát egy 1401-iki oklevél említi.²⁶ Románkori templomának egyik ajtaja, az 1885-ben lebontott templomnak déli oldalfalába volt befalazva.²⁷ Az 1714-iki Viz. Kan. szerint Mátyás király faragott kövekből épített itt szép templomot.²⁸ Egyik 1461 évi okirat Egyházas-Bánhidának nevezi a községet;²⁹ ami szintén meglevő templomra mutat. A török világ mindent romba dönt. Az újratelepülő lakosok 1714-ben rozoga régi templomot találnak s ezt náddal fődik.³⁰ A plébánia tótjai akkortájt (1733) érkeznek.³¹ 1742-ben már készen van a sz. Mihály tiszteletére újra épült (recenter reaedificata) zsindeyes plébánia-templom.³² Ez fennállott 1885-ig, mikor is gróf Esterházy Miklós-Ferenc kegyur 80 ezer frt költséggel megépítette a mostani téglás templomot. — Bánhidának leányegyházai: 1714-ben Környe, Oroszlány; melyekhez egyidőre Szöllős (1732) és Tolna is (1742) csatlakoztak.³³

Plébánosok. Miklós az 1401-iki idézett okirat szerint: de Banhyda, plebanus et ecclesiae parochialis rector.

A török világ után érkezett plébános, a nagy nyomor

következtében egy év múlva elhagyja a plébániát. Neve ismeretlen.⁸⁴ *Stublics* György 1714. Bécsben tanult; de már volt másutt is plébános.⁸⁵ Csak néhány évig lehetett Bánhidán, mert 1718-ban a plébániát Tatából gondozzák. Végre 1732-től már rendszeresen következnek a plébánosok, eme sorban:⁸⁶ *Katinka* György, 1732—1748. Beszélt horvátul és németül. *Málik* Márton 1748—1757. *Zingl* Miklós 1757—1763. *Priklovics* Jakab 1763—1794 †. *Darnady* István 1794—1831 †. *Kállay* Rudolf de Nagykálna 1831—1848. † *Fieba* József 1848—1849. *Gerometa* János adm. 1849—1854. *Makara* Mihály 1855—1863 †. *Horváth* József 1863—1882. † *Venczell* Károly 1882—1886 †. *Rudnay* Alajos 1886—1901. *Stiglitz* Ferenc 1901.

Galla. (Felső.) 1251-ben tűnik föl mint udvarnokok, azaz kir. szolgálatban álló emberek villája. A 15. században már, mint láttuk, Nagy- és Kis-Gallát említenek az okiratok. Ugyanakkor előfordul a Felső-Galla elnevezés is.⁸⁷ Tehát már akkor megvolt a két falu, melyekben köznemesek is laktak. A hadak útjába eső két Gallát úgy elsöpörte a török, hogy még az új hit apostolai is elkerülték. Esterházy J. népesíti be újra 1733-ban s már 1742-ben meg is alapítja a plébániát. Első temploma ismeretlen. A jelenlegi 1794-ben épült. 1800-ban A.-Galla kiválik s önálló plébánia lesz. — A szép fekvésű kálvária 1854-ből való. A kápolna Fogl János költségén készült. A Szent-Háromság kápolnát némely községbeliek emeltették 1862-ben.

Plébánosok és adminisztrátorok: *Hinterraiter* József 1742—1750. *Laumer* Márton 1750—1755. *Glaser* György 1755—1762. *Plesch* János 1762—1763. *Klein* József 1763—1797. *Eberhardt* Ignác 1797—1806. *Budai* Alajos 1806—1848. *Trichtl* József 1848—1852. *Vályi* Mihály 1852—1869. *Nagy* Antal 1869—1876. *Winkler* Mihály 1876—1898 †. *Vados* János adm. 1898—1899. *Klotz* Ignác adm. 1899—1900. *Heinrich* Gyula 1900—1908 †. *Németh* Gyula 1908.

Galla. (Alsó.) Uj telepesei 1735-ben érkeznek Elzász tájáról.³⁸ 1800-ban kivállott a f.-gallai anyaegyházból. Egyideig csak kápolnája volt, köröskörül temetővel. Jelenlegi temploma épült 1829—31-ben, az Esterházyak bőkezűségéből, a Szeplőtelen-Fogantatás és sz. Gállus apát tiszteletére. A nép ez utóbbi ünnepével kapcsolja össze a bucsu napját.

Plébánosok. *Zetykó* János 1800—1802. Ekkor kisbéri plébános lett. *Pusacker* Tóbiás 1802—1847. Öregségében (1843—1847.) *Pollák* József, *Chuvala* Eleázár kap. r. áldozópap és *Gelbmann* Márton adminisztráltak mellette. *Csermelyi* Ignác 1847—1855. Meghalt 1908-ban, mint az egyházmegye Nesztora. *Hencz* József 1856—1886. Alatta bővült a plébániaház. *Sumbzky* Antal 1886—1890. *Huber* Dénes 1890.

Gesztes. Az egykoron Zsigmond király rakta és lakta vár alján 1735-ben keletkezik a német bevándorlókkal népesített kis község.³⁹ Egyházilag ugy Gesztes, valamint a vele együtt keletkezett Zsömle, (ma Somló) csakhamar a kecskédi plébánia részei lesznek. (Lásd: Kecskéd.) Az időközben kialakult zsömlei plébániából 1851-ben kiszakad a helyi káplánság;⁴⁰ miután már megelőzőleg megépült a csip-csöp község legszebb helyén az izléses templomocska, melynek sz. Miklós és sz. Vendel a védőszentjei. A helyi káplánság 1902-ben alakult át plébániává, hol azonban azóta is csak adminisztrátorok lelkészkednek.

Gesztes lelkészei. *Helyi káplánok:* *P. Kukutska* Hugotin, kap. r. áldozópap. 1851—1869. *Offenheimer* Lipót 1869—1873. *P. Moshammer* Venánc kap. r. á. p. 1873—1896. *Polák* Gyula 1896. *Resszer* Mihály 1896—1899. *Tóth* János 1898—1902. *Adminisztrátorok:* Ugyanaz 1902—1905. *Békeffy* István 1905—1907. *Zoncsich* Jakab 1907—1908. *Haydin* Henrik 1908.⁴¹

Kecskéd. Mint neve mutatja, ősi magyar hely s egyuttal pásztorok tanyája. Némelyek szerint királyi pásztorok

tanyáztak hajdanta e vidékén.⁴³ Jelenlegi német lakosai 1744-ben érkeztek s már a következő években megalakították az új községet,⁴⁴ mely egyházilag 1746-tól a környei plébániához tartozott. (Lásd: Környe.) Egy-két évig kiségitő lelkes működik köztük. De már 1750-ben megalakul a plébánia s 1764-ben befejezik a sz. Anna tiszteletére épült templomot is.⁴⁵

Plébánosok: *Ringsheim* József helyi káplán. *Orlovics* Péter 1750—1779. *Pauer* Ignác 1779—1804. Györbe került. *Roys* Lipót 1804—1806. Szomódi pléb. lett. *Mikulay* Ker. János, 1806—1854. † Utolsó éveiben *Troján* József volt mellette adminisztrátor. *Trichtl* József 1854—1862. Felső-Galláról jött s győri kanonok lett. Ő építtette a kecskédi kápolnát s alapította 1876-ban az oroszlanit. *Putz* Vince 1862—1869. † *Vályi* Mihály 1869—1871. Missióra tett szép alapítványt. Sopronba került árvaházi felügyelőnek. *Billing* Antal 1872—1884. Ekkor Szendre került. *Sütő* Antal adminisztrátor 1885—1886. *Klafszky* Henrik 1886—1902. Iskolát épített és fejlesztette. Kerületi esperes is volt. Jelenleg horpácsi plébános. *Kiss* László 1902.⁴⁶

Kocs. Már az Anjou-királyok alatt vámhelyes község,⁴⁷ 1401-ből névszerint ismerjük egyik plébánosát.⁴⁸ Tehát a legrégibb plébániák egyike. A török világ idejében elpusztult s a kiveszett lakosságot enyingi Török Bálint 1612-ben alföldi magyarokkal pótolja.⁴⁹ De ezek már az új hit követői s lefoglalják maguknak a régi eredetre valló gótstilű templomot is,⁵⁰ melyből csak gróf Esterházy József tiltja ki őket 1746-ban s ugyanő 2 évvel később megalapítja a plébániát.⁵¹ A templom 1746 óta a Szentháromság tiszteletére van szentelve. Nagy határában régente több község virágzott. A „Kápolna-tó” táján látható romokat némely írók nagyobb templom vagy kolostorszerű épület maradványainak tartják.⁵²

Plébánosok: *István* 1401.⁵³ *Nagy* Mihály adminisztr. 1746—1748.⁵⁴ *Virágh* János plb. és ker. esperes 1748—1770. †

Hollósy Sándor 1770—1813. † *Szombathelyi* Ferenc, ádm. 1813. *Wágner* János c. kanonok 1813—1865. † *Tuboly* József 1865—1870. *Braun* József, ádm. 1870—1872. *Hoffer* József 1872—1873. *Halasy* György 1873—1891. *Rosta* József 1891.⁵⁵

Környe. Előkelő római telep (Quirinum.) Ekkori várának maradványaiból építik a vidék magyar várait és szentegyházait.⁵⁶ A török világ idejében kálvinisták foglalják le régi templomát, melyet a benne megőrzött felírások szerint 1694-ben és 1713-ban kijavítanak.⁵⁷

A békés idők beálltával a visszazárlingó katolikusok a bánhidai plébániához tartoznak, 1746-ig.⁵⁸ 1745-ben Esterházy József parancsára az új hitűeket Környéről erőszakkal elzavarják, helyükbe mosonmegyei németeket telepítenek. Schmitt tatai esperes 1746-ban visszaveszi a régi kath. templomot, az uraság megalapítja a plébániát s alája rendeli Somlót, Oroszlányt és Kecskédet mint leányegyházakat.⁵⁹ A sok viszontagságon keresztül ment régi templom helyébe, a nagylelkű Esterházy kegyuri család 1865—66-ban, Háromkirályok tiszteletére újat rakatott.

Plébánosok. 1. *Scripula* Tamás 1746—1748. 2. *Czvitkovics* Máté 1748—1768 †. 3. *Ehrenberg* Károly 1768—1785. †. Alesperes és szombathelyi c. kanonok. Környén van eltemetve. 4. *Szántó* György 1785—1806. Meghalt 1823-ban mint tatai esp.-plébános. 5. *Zolnay* Sándor. 6. *Müller* Károly 1814—1832. Ekkor tatai esp.-plébános; 1851—1857-ig (†) győri székesegyh. kanonok 7. *Benes* András 1832—1843. 8. *Nogáll* Károly 1844—1858. Ekkor Győrbe került, k. papnevelő int. igazgatónak. 1864-ben kanonok. † 1896-ban mint pápóci prépost, püspöki általános helynök és ananiai v. püspök. 9. *Mezner* Sándor 1758—1876. 10. *Koch* Adolf 1876—1890. Az ő idejében (1888) újra épült az iskola és kt. lakás. 11. *Sumbzky* Antal 1900-tól. Ő alatta készült a III. tanterem és tanító-lakás.⁶⁰

Mocsa. Középkori plébánia, melynek területén az anyaegyházon kívül még két templom állott. Az egyik Tömördön, Mindenszentek tiszteletére;⁶¹ a másik Billeghen, Nagyasszony tiszteletére. (L. 3. Fejez.)

A mindent leromboló török világ emlékét az a török feliratu kő örökíti meg, mely a Haraszt nevű legelőn látható.⁶² A reformátusok korán beteszik lábukat a községbe, de Pázmány primás mint földesur már 1633 előtt kiűzeti őket.⁶³ Ezt a reformátusok az 1681 évi soproni országgyűlés elé juttatott sérelmeikben föl is panaszzolják. E panaszból megértjük, hogy a primás a templommal együtt a paplakot és iskolát is visszafoglalta.⁶⁴ Mindazonáltal Mocsat még azontul is a reform. anyaegyházak közé sorolják.⁶⁵ A nagy török háboru alatt (1683—1696) valóban sikerült is még egyszer hatalmukba keríteni a kath. templomot, de 1699-ben véglegesen elvették tőlük.⁶⁶ 1700-ban gróf Kollonics L. biboros-primás újra szervezi a kath. plébániát, s 1758-ban, gróf Csáky Miklós herceg-primás költségén, megépül a jelenlegi templom a legsz. Olvasó Királynéjának tiszteletére.⁶⁷

Plébánosok. *Pörge* Márton 1700—1711. *Szombath* Miklós 1711—1714. 1719-ben Tatára került, hol mint apát-plébános † 1725-ben. *Gyarmathy* Imre 1714—1722. *Balaskó* Ferenc 1722—1730. *Barbacsy* János 1730—1734. *Fejér* János Mihály 1734—1738. *Zrinyi* András 1738—1769. *Weisz* Antal 1770—1777. Ő alatta szerveződött a káplán-állomás. *Molnár* Mihály 1777—1804. *Szalay* Alajos 1804—1839. *Benke* Mihály 1839—1883. *Somogyi* Gyula 1883—1898 †. Dr. *Kiss* Ignác 1893—1901. Meghalt 1907-ben, mint rábacsanaki plébános. *Lőrinc* Antal. 1901.⁶⁸

Szomód. Ősi magyar falu, melyet a török elpusztít, s Kálvin predikátorai a régi kath. templommal hamarosan elfoglalnak. A még meglevő urvacsora-kehelynek évszáma szerint a reformátusok 1620-ban⁶⁹ már Szomódon vannak. Magyar János prédikátor ugyan 1674-ben a pozsonyi tör-

vényszék elé s börtönbe is kerül,⁷⁰ de a beállott háborus világban maga az egyház bántatlan maradt. A katolikusokat a tatái plébániáról gondozták. 1763-ban végre az uraság a reformátusoktól elveszi a régi kath. templomot önálló plébániát szervez s alája rendeli az 1731-ben újjá benépesített Ágostyán és Sz. Miklós falucskákat.⁷¹ (L. 10. Fej.) 1775-ben épül a mai templom; tornya azonban csak 1832-ban.

*Plébánosok.*⁷² *Schnaidt* Ignác 1763—1800. *Bárá Kaiserfeld* János 1800—1806. *Roys* Lipót 1806—1841. *Schmidt* Nándor 1841—1849. *Gelbmann* Márton 1849—1892. † mint soproni kanonok 1896-ban. *Sziget* Mihály 1892—1893. *Kabik* I. Géza 1893-tól.

Somló, 1890 előtt Zsömle, de telepítő okmánya szerint Pusztasomló. Már a rómaiak is laktak határában, mégis csak a törökök eltakarodása után népesült be újra. Az új telepesek régi romladozott kápolnát találtak a közeli erdőben s ezért helyi káplánért folyamodtak a tatái kapucinusokhoz. E helyett azonban a tatái zárda kötelékéhez tartozó remetét kaptak, aki a gróf Esterházy József földesur által 1735-ben helyreállított és meghosszabbított erdei kápolna mellett lakott s egyúttal ennek sekrestyéje is volt. Mint ilyenek ismeretesei: Fr. András. 1736. Fr. Nozich Celesztin. 1766—1768. Fr. Holczner Bertalan. 1770—1773. Fr. Pachomius 1783.

Az erdei kápolna Mária-képehez a bucsújárás 1736-ban kezdődött és folytatódott akkor is, mikor András, az első remete, a régi Mária-képet egy újabb bécsi képpel cserélte ki.

Ez időben Somló, a szomszédos Gesztes pusztával együtt, mint egyszerű fiókegyház, Környe plébániához tartozott; még pedig 1787 okt. 6-ig.

Ezen idő után a két helység helyi káplánsággá alakult, külön anyakönyvi joghatósággal. Helyi káplánok voltak: *Pados* József. 1787—1790. Innen Igmándra került plébános-

nak. *Roys* Lipót. 1790—1796. Ekkor szömódi plébános lett. *Pusacker* Tóbiás. 1786—1803. Ezután Alsógallán lelkészkedett. *Mikulay* János. 1803—1805. Ez évben a kecskédi plébániát nyerte el.

Ezen évtől fogva Zsolnay környei plébános maga vezette a lelkészkedést 1813-ig, mely évnek kezdetén Vértes-Somló, Gesztessel együtt, a környei plébániától végkép elvált s önálló plébániává lett.

A község közepe táján álló kápolna 1836-ban épült. 1851-bert Gesztes elszakadt Somlótól s 1900-ig tartó helyi káplánság után szintén önálló plébánia lett.

A somlói csodálatos képhez nemcsak Komárommegyéből, hanem másunnan is jönnek nagyszámú bucsujárók; legkivált március 25-én és július 2-án.

Plébánosok és ádmínsztrátorok: *Mutzer* Dániel ádm. 1813. *Perger* Ignác. 1813—1823. Tolnára került. *Köppel* István. 1823—1850.† *Wohlmuth* János. 1850—1862.† *Billung* Antal. 1862—1872. Kecskédre, majd Szendre ment plébánosnak. *Winkler* Mihály. 1872—1876. Ez évben f.-gallai plébános lett. *Szegény* József, 1876—1878. Elment tábori lelkésznek. *Nátz* József. 1878.⁷³

Szöllős. Régi község. A hajdani királyi szőlőművesek faluja. Nevét is innét nyerte, A törökvilág beálltával pusztá lett s az volt még 1669-ben is.⁷⁴ Első temploma a Jankovics-krónika szerint 1671-ben épült. 1789-ben még látható vala benne ezen fölírás: Ex miserantis Dei gratia incola szöllősiensis sibi et posteribus praeparavit. Jelenlegi temploma 1789—1792-ig épült, 3460 frt 26 kr. költséggel. A harangok 1896-ban készültek. A török nyomás szüntével (1603) ide is pétérvári kálvinisták települtek. Utóbb, mikor ezeket elzavarták, ismét katolikus települők érkeztek, különféle helyekről.⁷⁵ A jelenlegi lakosok zöme Trencsén-megyéből való.⁷⁶

A benépesült helység Bánhida plébániához tartozott;

s ez idő alatt majd bánhidai káplánok, majd tóvárosi kapucinus atyák adminisztrálták. Ez utóbbiak közül való P. *Wunibaldus*. 1789-ben⁷⁷ önálló plébániává lett. Ezóta plébánosai a következők: *Duschek* János, 1866—1876. Jelenleg Esztergom főmegyéhez tartozó Udvardon esp.-plébános. *Stiglitz* Ferenc. 1876—1901. *Klotz* Ignác 1901. Ezen plébános alatt épült a szép temető-kápolna.⁷⁸

Tatabánya. Azon a tájon, a hol a két Galla és Bánhida határai találkoznak, 1896 karácsony estéjén jött fölszínre az első fényes, fekete szénnel telt csille. Csakhamar a munkások ezrei találtak itt alkalmazást; úgy hogy 1902-ben az új közséntelet már hivatalosan el is keresztelték Tatabányának.⁷⁸ Maga a n. község ilyen név alatt csak 1907-ben alakult meg. A bányateletet lelkileg 1896—1901-ig az illetékes alsógallai plb. gondozta, 1901 óta egy helyi káplán, majd a tóvárosi kapucinus atyák segítségével. A bányászat óriási föllendülése 1903-ban önálló lelkészség (curatia) s egy káplán állás szervezését tette szükségessé. Nemsokára (1896) szerveződött a 2-ik káplán állás is. Minthogy azonban a kath. hivek száma már tizezren felül van, az illetékes tényezők 1908-ban szervezték a 3-ik káplánságot is.

A curáciával egyidejű a szép plébánia-épület is. Sajnos, a hivek nagy serege most is még a kezdetleges kis kápolnában szorongdik; de az új, hatalmas aranyu templomnak tervezete már készen áll.

Lelkészek. *Wlasich* József, h. káplán 1902. *Prikoszovich* János, h. káplán 1903. *Seedoch* Károly, kurátor 1903.

Tolna. 1733 évben keletkezett, midőn gróf Esterházy József, e teljesen elhagyatott és lakatlan területre is telepeket hívott be Németországból.⁷⁹ A község kezdetben Bánhida plébániájának fiókja volt, mely viszony tartott 1743-ig; mikor is az anyaegyháztól való nagy távolság és a járatlan utak miatt a föntnevezett gróf-kegyur által a tolnai plébánia megalapított. A plébános lakása és az iskola a templommal

egyidejűek. Ezen idő óta következő önálló lelkészek működtek Tolnán:

Brenner Mátyás, adminisztrátor 1743—1744. *Diakovicz* József, első plébános 1744—1746. *Czvitkovist* Máté, plb. 1746—1749. *Gmeinviesser* Antal, adm. 1749—1757. *Wohlfart* György, adm. 1757—1758. *Ehrenberg* József, adm. 1758—1768. *Waisz* Antal, adm. 1768—1770. *Melczer* Jakab, adm. 1770—1771. *Kardos* Ferenc, adm. 1771—1771. *Kaisersfeld* János, adm. 1771—1776. *Rozmayer* Mihály, adm. 1776—1783. *Pauer* József, adm. 1783—1796. *Roys* Lipót, plb. 1796—1803. *Payer* László, pléb. 1883—1806. *Freisberger* György, plb. 1806—1821. *Kappell* István, adm. 1821—1824. *Perger* Ignác, esperes-plébános 1824—1853. *Csermelyi* Ignác, 1855—1873. *Uffenhaimer* Lipót, 1873—1877. *Berghofer* István, 1877—1883. Dr. *Moravitz* Mátyás 1883-tól máiglan.⁸⁰

6. Kegyesrendi igazgatók.

A kegyesrendiek alapításáról s tatai társházuk megnyitásáról a maga helyén már megemlékeztünk. (L. 14. Fej.) A rendház véglegesen 1840-ben alakult ki. Mégis tíz évvel később az eddigi 6 osztályu gimnázium négy osztályura fokozódott le. A tanulók száma az intézet megnyitásakor 415 volt. Átlag megmaradt 200 körül; de a lefokozás következtében a tanulók száma is egyre apadt 1876-ig, úgy hogy sokszor a százat se érte el, ma a tanulók száma 227. — Az első konviktorok 1767-ben kerültek az intézetbe. A konviktus szintén a m. század közepéig virágzott. Ebben az időszakban 15 és 35 között váltakozik a konviktorok száma. Az 1874-ben teljesen megszűnt konviklust Pintér Elek jelenlegi igazgató ébresztette ismét új életre s visszaállítá az intézetet e tekintetben is a régi színvonalra. Ugyancsak az ő igazgatósága alatt készült, 1891-ben, a gimnazium új épülete. A rendház könyvtára 8000 kötetből áll.

Igazgatók. Modrovszky Wolfgang 1765—66. Valero Jakab 1766—1772. Tomeján Sándor 1772—1773. Holló Imre 1773—1775. Lelovics Ignác 1775—1778. Tomeján S. 1778—1789. Szalay Rafael 1789—1790. Sárváry Ferenc 1790—1796. Kossik Balázs 1796—1803. Ferenczy József 1803—1814. Mészáros László 1814—1817. Faisz József 1817—1844. Nagy Márton 1844—1847. Kucserik Sándor 1847—1850. Purgstaller József 1850. Hutter Antal 1850—1852. Gruber József 1852—1855. Demeter Alajos 1855—1857. Szaiff János 1857—1861. Markovits Antal 1861—1867. Csaplár Benedek 1867—1870. Horváth Pius 1870—1872. Stech Alajos 1872—1879. Pintér Elek 1879.¹

7. Kapucinus házfőnökök.

Az 1743-ban alapított tóvárosi kapucinus rendháznak első szerzetes lakói 1746. aug. 4-én érkeztek meg. Minthogy az épülfélben levő rendháznak akkor még pápai klauzurája nem volt, a házfőnököt nem nevezték még „quardián“-nak, hanem egyszerűen superioriornak. 1750. aug. 24-től kezdve azonban már a quardiánok megszákítás nélkül következnek egymásután.

A szerzet házi krónikája szerint a tóvárosi rendház eddigi előjárói a következők: *Gerváz.* 1746. Születési helye: Győr. *Largus* 1747—1753. Sz. h. Bazin. Megelőzőleg mint tatai káplán serénykedett a lelkipásztorkodás terén. *Methód* 1753—1754. A krónika magyarnak mondja. *Largus* 1754—1757. Ugyanaz, ki már előbb is volt quardián. Kozma 1757—1759. Sz. h. Bécs. *Dagobert* 1759—1760. Sz. h. Buda. *Pál* 1760—1763. Sz. h. Steyer. *Sixtus* 1763—1764. Sz. h. Buda. *Kajus* 1764—1766. Sz. h. Pozsony. *Dagobert* 1766—1779. Ugyanaz, mint fönt. *Felix* 1769—1770. Sz. h. Linz. *Dagobert* 1770—1773. Ugyanaz, mint fönt. *Parmenius* 1773—

1775. Sz. h. Ober-Hollabrunn. Ő alatta érkeztek 1773. november 3-án az első noviciusok a tóvárosi rendházba. *Emánuel* 1775—1778. Sz. h. Bécs. *Onesimus* 1778—1781. Sz. h. Pozsony. *Szaniszló* 1781—1784. Sz. h. Pecsényéd. Alatta már 15 pater volt. *Konstantin* 1784—1785. Sz. h. Krems. Alatta érkezett ama császári rendelet, mely a rendház tagjaira bizza a quardián megválasztását. A megválasztott így is: Konstantin, ki még 3 évig, tehát összesen 1784—1788-ig állott a rendház élén. *Illuminatus* 1788—1791. Sz. h. Buda.

Szeverus 1791—1793. Ujabb kir. rendeletre ismét a régi módon, a rend káptalanjában történt a választás. *Felix-Antal* 1793. † Sz. h. Pozsony. A tóvárosi, akkor szomódi-nak nevezett temetőben van eltemetve. *Krescenz* 1794—1796. Sz. h. Pozsony. *Eleázár* 1796—1799. Sz. h. N.-Károly. Ezen évben Provinciális lett. *Primitivus* 1799—1802. Sz. h. Moór. *Bernardin* 1802—1805. Sz. h. N.-Károly. *Agnellus* 1805—1811. † Sz. h. Pécs. A templom kriptájában van eltemetve. *Primitivus* 1811—1815. † Sz. h. Moór. Szintén a tóvárosi templomban van eltemetve. *Anakletus* 1815—1822. Sz. h. Buda. *Jakab* 1822—1825. Sz. h. Födemes. *Buntsek* Menyhért 1835—1841. † A rendcsalád kriptájában van eltemetve. *Mayer* Quirinus. 1841—1844. Sz. h. Tóváros. *Strebitzky* Alfonz. 1844—1845. Sz. h. Tóváros. Kétszer lett Provinciális. *Mayer* Quirinus 1845—1846. Mint fent. *Czimpel* Julián 1846—1847. Sz. h. Tóváros. *Mayer* Aquilinus. 1847—1852. Sz. h. Tóváros. Aquilinus és Quirinus quardiánok testvérek voltak. *Zabodszky* Cyrill 1852—1854. *Szladek* Simon 1854—1857. A pozsonyi választó-gyűlésen Scitovszky biboros hercegprimás elnökölt. *Tóth* Szeverin 1857—1858. *Kada* Hermenegild 1858—1864. *Molnossy* Rajm ad 1864—1866. *Csepka* Leo 1866—1869. Sz. h. Chropova. *Horváth* Rafael 1869—1870. *Paraszt* Gaudenc 1870—1878. Sz. h. Pozsony. *Zavodszky* Paskal 1878—1879. *Fekete* Fidél. 1879—1885. Sz. h. Tata. *Ponty* Fülöp 1885—1891. Sz. h. Moór. Itt is halt meg 1907-ben.

Rayner Hugo. 1891—1897. Sz. h. Szöllös. *Dombay* Kajetán 1897—1900. *Torma* Izidor 1900—1906. Sz. h. Jászberény. Jelenleg besnyői quardián. *Patyi* Kamill 1906—. Sz. h. Rábapordány.¹

8. Baji adminisztrátorok.¹

1. *Fux* Seneen 1789—1795. Sz. h. Pozsony. † 1795-ben, Tóvárosban. *Sturner* Alajos 1796—1813. Sz. h. Sz.-Pantaleon Austria. † 1814-ben, Tóvárosban. *Frenkler* Máté 1814—1815. Sz. h. Jenő. Meghalt 1835-ben, Linzben. *Siegler* Ferdinánd 1816—1817. Sz. h. Drössing, Austria. † Bécsben, 1843. *Rüger* Kálmán 1817—1818. Sz. h. Pozsony. *Godovics* Tádé 1819—1827. † Besnyőn, 1855. *Rüger* Kálmán 1828—1829. † Tóvárosban, 1829. *Ellcpauer* András 1830—1848. Sz. h. Eszék. † Bpestén, 1858. *Kukucska* Hugolin. 1849—1850. Sz. h. Környe. † mint gesztesi h. káplán 1869-ben. *Kling* Liborius 1851—1853. Sz. h. Ágostyán. † B.-Ujhelyben, 1877. *Tauber* Miklós 1854—1863. Sz. h. Braunau, Cseh orsz. † Scheibsben, 1870. *Plaha* Krizosztom 1863— 864. Sz. h. Kaaden Csehorsz. *Zachradnik* Henrik 1864—1865. Sz. h. Prága. † Eszéken, 1890. *Achberger* Máté 1865—1867. Sz. h. Sz. György. † Bazinbán 1875. *Mosshammer* Venanc 1867—1873. Sz. h. Sandharlanden, Bajor orsz. *Obernhummer* Makarius 1873—1875. Sz. h. Waizenkirchen, Austria. *Stark* Nikodem 1875—1882. Sz. h. Tóváros. Ny. hitszónok Besnyőn. *Tóth* István 1882—1883. Sz. h. Tóváros. † a rend kebelén kívül. *Back* Bertalan 1883—1887. Sz. h. Hegyeshalom. † Tóvárosban. 1888. *Garay* Sándor 1887—1899. Sz. h. Komárom. *Lindauer* Károly 1899—1902. Sz. h. Győr. *Gauruder* Izaurusz 1902—1904. Sz. h. Moór. Jelenleg nagyvárad quardián. *Faltusz* Emanuel 1904—1905. Sz. h. Bpest. † Moórott. 1908. *Horváth* Antal 1905—1908. Sz. h. Varasd. Jelenleg a budai rendház tagja. *Frauenberger* Szeverin 1908. Sz. h. Neuhofer, F.-Austria.

9. Tatai kántortanítók.

A tatai mesterek és orgonisták állásáról a maga helyén kimerítően szoltunk. (L. 15. Fej.) Itt csak magukat az ismeretes mestereket soroljuk föl, egy-két, személyükre vonatkozó adattal kiegészítve.¹

1. Legrégibb ismert mesterünk *Bolla Mihály*. 1698. X. 29-én bukkanik föl az eskettek anyakönyvében (ludimagister) s ezentúl még többször is. Igen valószínű tehát, hogy Ujváry Gergelyvel együtt került Tatára, (1689-ben). 1718-ban (II. 25.) még Klára nevű leánya születik s így bizonyára még ezentúl is hivataloskodott néhány évig.

2. *Rutay János*. Neve 1726 aug. 30-án fordul elő a ker. anyakönyvében. Az esk. anyakönyve pedig (1732 III. 18.) megmondja, hogy „ludimagister“ volt. Felesége Körmöczi Ilona. (Ker. anyak. 1727 aug. 20.) Ezen rokonság kapcsán következett utána:

3. *Körmöczi István*, ki is hivatalának elfoglalását így jegyezte be az anyakönyvbe: Ano 1744. 1-ma Maji válloltam az *mesteri* hivatalt. Én Körmöczi István. Tatta. (Ker. anyak. III. máj. 1.) Az anyakönyvek üres lapjait érdekes helytörténeti följegyzésekkel töltötte ki, melyekből művecskénken szolgáltunk mutatványokkal. Halála így van bejegyezve: 1757 aprilis. Die 18-va sepultus est Stephanus Körmöczi. Ludi Rector Tattae. Következett utána:

4. *Vörös Ferenc*. Hivatalba lépését szintén sajátkezüleg örökítette meg, a Holtak anyakönyvében. (III. 10. 1.) Irván ezeket: Anno 1757 die 16. mai. Tata városába oskola mesternek bé fogattattam, Tekintetes Balogh Ferenc Regens alatt és Tisztelendő Erdéli Mihál Plébános és Nemes Bot Ferenc tisztartósága alatt. Én Vörös Ferenc Tataj orgonista. A holtak anyakönyvében ugyanakkor (VII. 1.) latinul „Rector Scholae“-nek nevezi magát. 1739-ben már az állandóvá lett

„Tatai Mester“ címet használta. (Holt. á. k. III. 7. l.) Vörös is hűséges krónikás volt. Azonban iskolai működéséről, sajnos, semmiféle följegyzés nem maradt. Körülbelül 12 évig találkozzunk anyakönyvi följegyzéseivel; aztán nyoma veszik.

5. *Mayer Antal*. Az 1770-iki Viz. Kan. egy kis jellemzést is ad róla. Azt írja u. i. róla, hogy tud magyarul és németül; a templomban pontos, de az iskolában hanyag. Szeret borozgatni; néha mértéken túl is. A ker. anyakönyvnek (V. k.) címtáblájára „Regens Chori“-nak, azaz karmesternek nevezi magát. Alighanem azért, mert az időben a templomi zenekar szép virágzásnak örvendett, s így ezt a hivatalát tartotta a legkülönbnek. Mi lett vele, ismeretlen.

6. *Propper Ádám*. Született Németprónán, Nyitra-megyében. 1782 febr. 7-én kezdette a temetéseket. Tatán volt 1813-ban is, mikoron a Viz. Kan. így jellemzi: 62 éves. Jó ember és kötelességét pontosan teljesíti. Jóllehet már nem nótárius, mégis van neki Pubenik nevű „preceptora.“

Hivatalát körülbelül 1820-ig viselte. Ekkor nyugdíjba ment; de csak 1834 jan. 12-én halt meg, az anyakönyv szerint 93 éves korában. Az 1813-iki Viz. Kan. szerint azonban halálakor csak 83 éves lehetett.

Propper egy évig még a régi Balázs-templomban is teljesített szolgálatot. Az öreg templomnak ő lett első kántora és organistája.

7. *Seeber János*. 1820 táján került Tatára s itt is halt meg 1841 márc. 26-án, 47 éves korában. S. J. idejében, 1831-ben, újra szervezték a plébániatemplom zene- és énekarát. Ez alkalommal a kegyur külön karnagyi állást is szervezett. A karnagy kötelessége volt vásár- és ünnepnap nagymisék alatt az orgonán játszani, még ha nem volt is zenés mise. Ez a karnagyi állás 1898-ban szűnt meg, mikor a kántorságot elválasztották a főtanítói állástól. Utódja lett az ő fia:

8. *Seeber József*, ki a tatai mesterek tiszteletreméltó

sorában kétségkívül sok tekintetben a legkimagaslóbb egyéniség. S. J. szül. Lovászipatonán 1817-ben. Eleinte vadásznak készült; de 1835-ben mégis beállott apja mellé preceptornak s 1840-ben Győrött képesítőt is szerzett.

Hivatala elfoglalásakor azonnal megszüntette az uj-telepi téli iskolát, mely tulajdonképen úgy sem volt más, mint az ottani német iskolának maradványa. Az ekkép egységessé vált iskolában mindent magyarul tanított; még pedig oly eredménnyel, hogy az egész közvélemény Seeber érdemül tudta be az uj-telep végleges és tökéletes megmagyarosítását. Azt az egy-két német szót, amely némely — most már öreg — ember elméjébe még Seeber alatt is beférkőzött, valóban fehér holló számba vehetjük s ma-holnap ennek is nyoma vész. Seeber érdemeinek elismeréseül 1891-ben az ezüst érdemkeresztet kapta. A hitközség 1898-ban nyugalmazta; ez után még néhány évet élt csöndes visszavonultságban. Meghalt 1903 dec. 13-án végelgyöngyülésben.

Seeber nyugdíjazásakor a hitközség a tanítói hivataltól elválasztotta a kántorságot s egyuttal rendezte mind a két állásnak javadalmazását. E szerint a kántori javadalom a következőkből áll:

1. 15 hold föld, melynek haszonbér-értéke 420 korona. 2. 18·5 p. m. rozs. 3. 7 p. m. buza. 4. 4 akó bor megváltása címén 20 korona. 5. 15 köbméter fa. 6. Párbér mintegy 160 kor. 7. Készpénz 360 kor. 8. Lakbér 200 korona. Tatai stola hozzávetőleg 350 kor.

A főtanító alapfizetését a hitközség 1400 koronában állapította meg. Így aztán S. J. kántortanító után már külön főtanítók és kántorok következtek. Még pedig:

Főtanítók.

9. *Dobrovits Ottó*. 1898—1904. Szül. Győrszabadhegyen, hol apja kántortanító volt. Azonképen 2 fi és 1 leánytestvére is tanítói oklevelet szereztek maguknak. Mint osz-

tálytanító Győrött, Zircen s 1862-től Tatán működött. Fölöttes hatósága 1903-ban igazgató-tanítóvá léptette őt elő. Meghalt 904 okt. 1-én. Még halála napján is teljesítette hivatásos kötelességét.

10. *Bátky Lajos*. D. O. halála óta főtanító.

Kántorok.

1. *Zámbó Károly*. 1898—1900. Jelenleg szegedi kántor.

2. *Garamvezeki Balogh Ferenc*. 1900 II. 18-tól 1907-ig. Meghalt ez év okt. 14-én.

3. *Libásy Rajmund*. Elfoglalta hivatalát 1908 jun. 1-én.

10. A plébánia szülöttei egyházi pályákon.

Néhány idevágó, középkori adatról a maga helyén már megemlékeztünk. Utóbb az adatok még gyérebbek. Csak későn, jóval 1700 után, következtek be a plébániára nyugodtabb, gondtalanabb idők, mikor is a szülők újra rászánhatták magukat gyermekeik taníttatására; ami, mert az idétt csak idegenben történhetett, fölötte sok nehézséggel járt.

Különben is jegyzékünk, adatok hijján nagyon fogyatékos, s minden tekintetben sok elnézést igényel.¹

I. Tatai papok.

Ujváry Gergely. Sz. 1650 körül. 1689—1695-ig Tatán plb. (L. Füg. 3. Fej.) † 1711-ben, mint községi apát-plébános.

Szerenka Pál. 1739—1806. Életrajzát lásd: Füg. 3. Fej. a tatai plébánosok között.

Ujváry János, sz. 1752. Meghalt mint szendi plébános 1826.

Franyó Remig (János), sz. 1762. Kegy. r. áldozópap, ki ellen a bécsi kamara 1788-ban hűtlenségi és fölségsértési pert indított. A törvényszék 60 esztendei börtönfogságra

ítélte. El is vitték Spielberg várába; azonban az alkotmányos élet visszaálltával ő is visszanyerte szabadságát 1791-ben. További sorsát nem ismerjük.

Pendl Ferenc, szül. 1785. X. 1. Meghalt 1850-ben, mint sz.-fehérvári kanonok.

Jalosits (János) András. Sz. 1791 XI. 30. Kegy. r. prof. Közel 60 munkát írt. Köztük sok szépirodalmi.

Kempf János sz. 1801. † 1867. I. 20-án, mint büki esp. plb.

Schirhuber Móric, sz. 1807. I. 8. Kegy. r. professzor és kormánysegéd. † 1880 körül.

Rendek József, sz. 1810-ben. Gutai, majd érsekújvári plébános. 1869—1875-ig esztergomi kanonok. Írt alkalmi verseket és sz. beszédeket. A pedagógiai irodalom terén is működött.

Fentös (Károly) Donátus, szül. 1813-ban. Kapisztr. r. szerzetes. Meghalt M.-Radnán, 1880 körül.

Perlaky Mihály, sz. 1814-ben. Mint kegyesr. tanárt 1849-ben 8 évi várfogságra ítélték, miből 17 hónapot ki is töltött. 1856-ban kilépett a rendből és emigráns lett. Ismét hazatérve hivatalt vállalt s mint az állami számvevőszék tisztviselője halt meg 1889-ben. Irodalmilag is működött.

Matusik János sz. 1815. II. 24-én. Kegyesr. áld. pap. Írt tankönyveket, elbeszéléseket az „István bácsi naptárába.” A tatái tájszólásokat is ő gyűjtötte össze. Még él Bpsten mint gyémántméses nyug. főrealisk. ig.-táhr.

Dr. Rohrer Antal, sz. 1815-ben. Szintén kegyesr. professzor. Mint ilyen írt jeles filozófiai tankönyveket.

Ribiánszky Adolf, sz. 1818-ban. Ő is kegyesr. áld. pap és versíró. † 1885-ben Selmeczbányán, mint nyug. professzor.

Rauchländer József, sz. 1818-ban. Győr e. m. áld. pap. † 1856-ban, mint mező-eörsi plébános.

Mészáros István, szül. 1827. XII. 4. Meghalt mint ny. farádi plb. Győrött 1891-ben.

László Antal, sz. 1830. † 1902-ben, mint röjtöki (Sopron m.) plébános.

Fekete (Imre) Gellért, sz. 1839-ben. Kap. r. szerzetes. A rend kötelékén kívül Besnyőn tartózkodik.

Kovács (István) Kandid, sz. 1847. K. r. m. pappá szentelték 1870-ben.

Frank Ferenc. Szül. 1842-ben. Kegy. r. áld. pap. Jeles professzor. 1895-től 1898-ban (V. 21.) bekövetkezett haláláig rendjének tartományi főnöke.

Bán Sándor. Sz. 1844-ben. Ferencrendi szerzetesből esztergom e. m. világi pap. 1907 óta Budapest vizivárosi plébános.

Novák József. Sz. 1845-ben. Jelenleg sz. László intb. ny. plébános s m.-óvári (Moson m.) menházi lelkész.

Fekete (Gábor) Fidelis. Sz. 1845-ben. Kap. r. szerzetesből világi pap. † 1897-ben, Premstätten-ben.

Tury Imre, sz. 1846. Kegy. r. áld. pap.

Ács Ferenc, sz. 1846-ban. † Tihanyban, mint sz. b. r. professzor 1900-ban.

Tamaskó Illés, sz. 1847-ben. Sz. b. r. szerzetes.

Mészáros Alajos, sz. 1847-ben. Kegy. r. professzor; † 1889. III. 8-án, N.-Károlyban, mint segéd-plébános.

Hujber János, sz. 1848-ban. Győr e. m. pap; szil-sárkányi plb. Sz. sz. tanácsos.

Rézmán Márton, sz. 1848-ban. Kap. r. szerzetesből n.-várad e. m. pap. Jelenleg plb. Mezőpetenden (Bihar m.)

Kudora János, sz. 1849-ben. Viski esp.-plb. Egyh. író. Ferenc-József-rend lovagja.

Tóth (János) István, sz. 1749. Kap. r. m. p. volt, de rendjének kötelékéből kilépett.

Kántor Károly, sz. 1853-ban. Kir. várpalotai plébános. Pápai praelátus. A közp. oltáregyesületnek elnöke. Az üllő-uti Örökimádási templom jórészt az ő buzgóságának gyümölcse.

Epölyi (Eipel) *Ferenc*, sz. 1854. Jelenleg esztergomi fő e. m. nagykáltnai esp.-plb.

Epölyi (Eipel) *Mainrád*. B. r. áld. pap. Szül. 1856.

Tremmel Gyula, sz. 1857. Kegy. r. professzor. Mint ilyen † Sátoralja-Ujhelyen, 1887. I. 13-án.

Peschka (Ferenc) *Ignác*, sz. 1863. Kap. r. áld. pap. Budapesti hitoktató.

Kőhalmy Béla, sz. 1867. Győr e. m. papból csornai prem. kanonok.

Gold Géza, sz. 1868-ban és *Láng József*, sz. 1868. Mindketten kegy. r. áld. papok voltak; de kiléptek a rend kebeléből.

Kudora Ödön, sz. 1874. Győr e. m. v. pap. Meghalt 1897-ben, mint császári káplán.

Hollósy Béla, sz. 1876. Kegy. r. gimn. főprofesszor Budapesten.

Varga József, sz. 1877. Esztergom fő e. m. világi pap. Jelenleg dömösi ádm.

Fábián Imre, sz. 1879. Kegy. r. gimn. professzor Veszprém-ben.

Szalay József, szül. 1882. Kegy. r. gimn. professzor Debrecen-ben.

Wágner Lajos, sz. 1883. Kegy. r. gimn. professzor Kecskeméten.

Kispapok.

Juhász Vince, kegy. r. III. éves tanárjelölt Budapesten.

Gruber József, kegy. r. III. é. theologus Budapesten.

Bürchner László, Győr e. m. II. éves theologus. Budapest.

Tománek József, irg. r. II. éves theologus Budapesten.

II. Tóvárosi papok.

Pászt János, szül. 1720 körül. Ujmisét mondott a tóvárosi kapucinus templom felszentelésekor, 1746. jul. 27-én.

Smarik Lőrinc, meghalt 1791. jan. 3.; mint szombat-helyi e. m., meszlényi plébános.

Zetykó János, sz. 1771-ben. † 1820. szept. 14-én mint hatvani prépost és nyug. kiséri plébános. A tatai öreg-templom kriptájában van eltemetve.

Paulini József, sz. 1786. † 1832-ben, mint kalocsai e. m. áld. pap.

Tohajzer (József) Kamill. Sz. 1798. Kap. r. áld. pap.

Orbán (János) Bernárdin. Sz. 1798. Kap. r. áld. pap.

Venosz Imre. † 1875. körül, mint székesfehérvári apát-kanonok.

Strebitzky (Ferenc) Irén. Sz. 1804. Kap. r. áldozó pap. Öt ízben volt 3—3 évre megválasztott tartományi főnök. † 1887-ben.

Zabutsik (Mihály) Özséb. Sz. 1803. Kap. r. áld. pap.

Krizsány (József) Ágoston. Sz. 1803. Kap. r. miséspap.

Czimpel (János) Julián. Sz. 1806. Kap. r. áld. pap. 1846-ban tóvárosi quardián.

Mayer Quirinus. Kap. r. szerzetes pap. 1841—1844-ig a tóvárosi rendház főnöke.

Okának (János) Ince. Sz. 1808. Kap. r. áld. pap. † Pozsonyban 1870.

Mayer Aquilinus. Sz. 1808. Kap. r. m. p. 1847—52-ig tóvárosi quardián.

Gyuránszky (János) Heliodor. Sz. 1810. Kap. r. m. p.

Strebitzky (János) Alfonz. Sz. 1810. Kap. r. áld. pap. 1844—45-ben tóvárosi quardián volt. Utóbb mint Definitor Generalis Rómában élt egy ideig. Megelőzőleg kétszer volt provinciális. Simor hercegprimásnak győri püspök korában Strebitzky volt kedvelt gyóntatója.

Mansbarth József. Sz. 1821. decemb. 20-án. Mint csákerényi (Székesfehérvár e. m.) plb. vértanuhalált halt a hazáért 1849. jul. 12-én Nagy-Igmádon.

Való Mihály. Sz. 1825. K. r. szerz. Mint aranymisés ny. r. tanár él Szegeden.

Rostaházy Kálmán. Sz. 1836. április. 2. Jelenleg Budapest Krisztinavárosi plb.

Foglár (Bálint) József. Sz. 1842-ben. Kap. r. szerzetes. † Pozsonyban.

Stark (József) Nikodem. Sz. 1845. Kap. r. szerzetes. Jelenleg ny. hitszónok, a m.-besnyői kolostor kötelékében.

Matúsik (József) János. Sz. 1850. Kap. r. szerzetes.

Acs (János) László. Sz. 1850. Kap. r. áld. pappá szentelték 1872-ben.

Supka (Alajos) Béla. Sz. 1853-ban. Minor. r. szerz. † 1907-ben, mint aradi házfőnök és rendi korm. tanácsos.

Dr. Giesswein Sándor. Szül. 1855-ben. Győri apátkanonok; de mint a Sz. I. T. alelnöke Budapesten lakik. Autonomiai és országgyűlési képviselő. Hires nyelvtudós, és szociológus író.

Lukács János. Sz. 1861. Győr e. m. áld. pap; öttevényi plb.

Neuberger (József) Roger. Szül. 1863. Kap. r. szerzetes. Hitoktató Budapesten.

Padalik (József) Illés. Szül. 1864. Kap. r. áldozópap.

Asbóth (Ferenc) Viktor. Szül. 1865. Kap. r. szerzetes.

Pintér Ráfael. Szül. 1868. Kap. r. szerzetes. Jelenleg kormánytanácsos és theol. lektor Pozsonyban.

Resszer Mihály. Szül. 1868-ban. Győr e. m. miséspap. Tápi plébános.

Bozmánszky B. Gyárfás. Szül. 1873-ban. Sz. b. r. áldozópap. Jelenleg esztergomi főgimn. professzor.

Konkolyi Barnabás. I. Szül. 1871-ben. Minorita; nagybányai házfőnök.

Miklós (Menger) Imre. Szül. 1873-ban. Esztergom fő e. m. vil. pap; egyházzellei adminisztrátor.

Haupt Klárent. Szül. 1880-ban. Kap. rendi szerzetes; moóri káplán.

Nagy (János) Ipoly. Szül. 1882-ben. Kap. r. szerzetes. Jelenleg hitoktató és káplán Budapesten.

Juhász (István) Imre. Szül. 1882-ken. Kap. r. áld. pap. Pozsonyi hitoktató.

Kispapok.

Szabó (József) Dániel, kap. r. növendék. Theologus.

Zachara Gyula, győri III. é. theologus.

Lukáts Dezső, győri III. é. hittanhallgató.

Kiss Lajos, győri növ. pap.

Végül egyházi pályán működik még:

Horváth János. Szül. 1887-ben. Iskola-testvér Csornán.

Jegyzetek.

Előszó. — ¹ Rohrbacher M.: Tata története. 199. l. — ² 1891 nov. 3-án leégett a városház hátulsó része, vele együtt az a helyiség is, hol a régi irásokat tartották. — ³ B. Forster Gy.: Magyarország műemlékei. II. k. 455. l. — ⁴ Rohrbacher, i. m. 200. l.

1. Fej. — ¹ Sörös P.: Komárom vidéke és Brigelio a 18. század közepén. (L. Komárom vm. és v. m. e. 1907. é. Értesítője, 31. l.) — ² M. n. muzeum. Fol. Hung. 1110. Tom. V. 77—78. ll. V. ö. Forster-Gerecz: M. o. műemlékei 452. és 455. ll. — ³ Archeologiai Értesítő XXII. évf. 39—40. ll. — ⁴ A vidéki leletek közül ennek bizonyítására szolgál azon cirill betűs réz-kereszt is, mely Maykon került elő. (Komárom vm. monografiája 415. l.) — ⁵ Egyéb ide vonatkozó adatokat lásd Dr. Balics L.: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig — című művében.

2. Fej. — ¹ Fejér, IV/II. 24—25. ll. — IV/III. 103. sk. ll. — ² R. Hung. Dec. II. L. I. p. 169. — ³ V. ö. Szaiff János: Tata mint volt és van. A tatái gimn. 1855/6. évi tudósítványában. Szerző az összes krónikások erre vonatk. helyeit szószerint idézi. — ⁴ Pauler Gy, is azt mondja, hogy valószínűleg a XI. sz. első felében történt a kolostor alapítása. Sz. László korában már az apátság füzitői birtokáról van szó egyik pannonhalmi birtok összeírásában. (V. ö. Magyarország tört. az Árpádok korában I. 47. l.) — ⁵ Ami a „Tata” elnevezés eredetét illeti, eddig legtöbbször azt hitték, hogy Deodatus v. Deodat névvel van összefüggésben. Am az újabb nyelvtörténeti emlékek kétségtelenné teszik, hogy a „Tata” szó ősi magyar nyelven keresztapát, (illetőleg keresztanyát is) jelentett. Bizonyítékok erre, az 1583-ban nyomódott: „Agendarius liber in prov. Strigon.”, azaz szerhartási könyv (Rituálé), melynek 52. lapján, a keresztelésre vonatkozólag ezen utasítást találjuk: „Tatáia, azaz kereszt apia, avagy annya legyen mindennek, aki oda járul.” (M. Nyelvt. Szótár.) Megerősíti ezen adatot a Sopron-Lővőn 1579-ben született Cuitárics Varga Miklósnak a m.-városi

előjáróság részéről 1612-ben kiállított s Csepreg m.-város levéltárában őrzött nemzetség levele. Ebben a föllebb megnevezett Miklósról ez áll: „Tata Annia volt Giökéres Anna.“ Azaz: Tata anyja volt Gyökéres Anna. Minthogy pedig közvetlenül előtte a keresztapák vannak megnevezve, semmi kétség, hogy a „Tata Annia“ megjelölés alatt a gyermek keresztanyját kell értenünk. (Farkas S.: Csepreg mv. története. 55. l. — V. ö. Mohl A. — Balics L. dr.: Lövvő története. 65—67. ll.) — ⁶ Fejér, i. h. Ezen oklevelet már számos más gyűjtemény és tört. munka is közölte. — ⁷ Sörös P.: Komárommegyei bencés apátságok. Komárom vm. és v. M. E. 1904. é. Értesítője 58. l. — V. ö. Magy. Könyvszemle 1881. — Pannonh. h. lvt. C. XXIII. q. — ⁸ Erről a malomról, illetőleg helyéről, 1331 szeptemberében hallunk először, a midőn a győri káptalan Nagy Péter fiát, Tamás csókaköi várnagyot Tatán, a sz. Péter (és Pál) templom mellett levő kuria és malomhely birtokába beavatta. (Tört. Tár. 1895. 239. l.) Ezt a malmot később a bencések megszerezték és Gergely apát 1508-ban megépíttette. — ⁹ Sörös P., i. h. — V. ö. a pannonh. sz. B. r. tört. III. 620. l. — ¹⁰ A pannonhalmi apátság tört. 707. l. Oklvt. 317. sz. — ¹¹ Sörös P., u. o. — ¹² Rohrbacher Miklós: Tata tört. 45. és 51. ll. — ¹³ A pannonh. sz. B. r. tört. III. k. 50—51. ll. — ¹⁴ U. o. 412. l. — ¹⁵ Sörös P., i. h. 54. l. — ¹⁶ A pannonh. sz. B. r. tört. III. k. 744. l. — ¹⁷ Sörös P., i. h. 59. l. — A p. sz. B. r. t. III. k. 132. l. 139. 2723. ll. — V. ö. Bunyitay: Egyh. emlékek 200. l. — ¹⁸ Fuxhofer: Monastorologia R. H. 111. — ¹⁹ Szaiff J., i. h. — ²⁰ Rohrbacher M., i. m. 37. l. — ²¹ U. o. 17. l. — ²² U. o. — ²³ Dr. Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete 181. l. — ²⁴ Szaiff J., i. h.

3. Fej. 1. Árpádk. uj oklt. I. 183. (1221.) Sopron vm. oklt. I. 15. (1225.) stb. V. ö. Csánki D. m. o. tört. földr. 491 l. — ³ Komárom vm. monografiája 412. l. — ⁴ Fejér, VIII. 1. r. 195. — ⁵ Sörös P. i. h. 58. l. — A Felsőfalu elnevezés különben már 1384-ben is előfordul. L. Fejér C. D. X. l. r. 164 l. — ⁶ Rohrbacher, i. m. 31. l. — ⁷ Wenzel G. Tata fénykora. 7. l. — ⁸ Dl. 10071. sz. — ⁹ Wenzel G., i. m. 44—45. l. — ¹⁰ Dl. 7334. sz. — ¹¹ Pannonhalmi rendi lot. 34. sz. — ¹² Fejér, C. D. X. I. r. 445. l. — ¹³ Tatai plb. lvt. Halottak anyak. 1726. — ¹⁴ Pannonhalmi rendi lvt. 34. sz. — ¹⁵ Wenzel G., i. m. 44—45. ll. — ¹⁶ Venczell Károly: A tatai plb. tört. M. Sion. 1877. 388. l. — ¹⁷ Győri püsp. lvt. 1742-iki Viz. Kan. — ¹⁸ Rohrbacher, i. m. 239. l. — ¹⁹ U. o. 174. l. A Balázs-templom nagyságára vonatk. tájékoztatást nyújt az 1732-ik Viz. Kan.-nak ama megkülönböztetése, mellyel a Balázs-templomot, a szentivánhegyi és vártempommal szemben „major“-nak, azaz nagyobbknak nevezi. E szerint a piaci templom nagyobb volt, mint a szentivánhegyi, melynek méreteit fönnebb közzöltük. — ²⁰ Karácson Imre. dr.: Székesfehérvár a

török uralom alatt. Kath. Szemle. 1906. IX. f. 930. l. — ²⁰ U. o. 929. — ²¹ Rohrbacher, i. m. 125. és 152. ll. — ²² Lib. XXX. p. 434. Jedlicska szerint azonban a nevezett vezérek 1587-ben nem Tata visszafoglalására indultak, hanem egyszerűen budai portyázásra. V. ö. Adatok Pálffy M. életrajzához. 306. l. — ²³ A pannonthalmi főapátság tört. 4. korsz. 410. l. — ²⁴ Gyulai B.: Adalékok Komárom vm. és v. tört.-hez. 17—18. ll.

4. Fej. ¹ Annales Prov. SS. Salvatoris, ab anno 1339. Tom. I. — A budai sz. ferenciek (kapisztranosok) levéltárában. — ² Wenzel Gusztáv, i. m. 56—57. — ³ Dl. 19, 702. — ⁴ Wenzel G., i. m. 62—63. ll. — ⁵ Fraknoi Vilmos: Magyarország egyh. és polg. összeköttetései a római sz. székek. II. k. 289. l. — ⁶ Rohrb. I. m. 88. l. — ⁷ Az erre vonatk. levéltári adatokat utólszor *Herbst János* urod. gazdasági felügyelő forgatta, ki 1890 körül halt meg 90 éves korában. Kutatásainak eredményeit többeknek, köztük Fittler Sándor kir. tanácsos s nyugalmazott jószágkormányzónak is el-elmondogatta. Tőle hallotta F. azt is, hogy a fránciskánusok építették az angol park nagy forrása mellett levő malmot; valamint azt is, hogy ugyan ezen nagy forrásból táplálkozott a fránciskánusok vízvezetéki csatornája. — ⁸ Ezt tanúsítják: P. Dombay Kajetán, besnyői k. r. házfőnök, ki akkor a tóvárosi kolostorban lakott; továbbá Bálint urodalmi kőműves, ki értelmes, szavahihető ember s jelen volt a régi alapfalak kibontásánál. — ⁹ Knauz: Régi egyh. ékszerek. M. Sion. 1864. évf. 216. l. — ¹⁰ U. o. 223—234. ll. — ¹¹ Egyh. emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztik: Bunyitai V. Rapaics R. Karácsonyi I. II. k. — ¹² U. o. 180. l. — ¹³ U. o. 465. l. — ¹⁴ U. o. 470. l. — ¹⁵ U. o. 471. l. — ¹⁶ U. o. 483. l. — ¹⁷ U. o. 495. l. — ¹⁸ U. o. 501. l. — ¹⁹ Rohrbacher, i. m. 105. l. — ²⁰ Egyh. emlékek stb. 503. l. — ²¹ U. o. 531—534. ll. V. ö. Annales Prov. SS. Salvatoris. Tom. I. — ²² Kollányi F.: Magy. Ferencrendiek a XVI. sz. első felében. Századok. 1898. VIII. f. 731 l. — ²³ Annales Prov. SS. Salvatoris. — ²⁴ Schematismus A. Prov. S. Joan. a Capistrano 1906. — ²⁵ Rohrbacher, i. m. 27. l. — ²⁶ Kollányi F., i. h. 821. l. — ²⁷ Knauz Nándor, i. h. 216. l. — ²⁸ U. o. 233—264. ll. — ²⁹ U. o. 235. l. — ³⁰ U. o. 238. l. — ³¹ Bonfin: R. Hung. Decades. D. X. L. 7.

5. Fej. ¹ Gyulai B.: Török világ. 13. l. — ² Csánki D.: M. o. tört. földr. 493. l. — ³ Wenzel G., i. m. 54—55. ll. — ⁴ Esztergomi kápt. h. lt. lúd. 25. fasc. 3. nr. 1. — ⁵ Dl. 19607. — ⁶ Wenzel G., i. m. 10. l. — ⁷ U. o. 8—9 ll. — ⁸ Orsz. lvt. Dl. 19, 678. sz. — ⁹ Rohrbacher, i. m. 27—28. ll. és 235—237. ll. — Archeol. Ért. 1888. évf. II. f. A pecsét jelenleg a n. muzeum tulajdona. (V. ö. Rohrbacher, i. m. 239. l.) — ¹¹ Rohrbacher, i. m. 242. l. — ¹² U. o. 241—242. ll. — ¹³ Békefi R.: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. 24—25. ll. — ¹⁴ Dl. 7334. sz. — ¹⁵ Lonovics: Népsz. egyh. archeológia. I. k. 166. l. — V. ö.

Hefele: Conciliengeschichte. I. B. SS. 66—67. — ¹⁶ Rohrb. i. m. 207. l. — ¹⁷ Örökmádás. VI. évf. 1905. 7. sz. 199. l. — ¹⁸ Wenzel G., i. m. 9. l.

6. Fej. ¹ Rohrbacher, i. m. 99 skv. ll. — ² U. o. 101. l. — ³ Monumenta. III. k. 45. l. — ⁴ Sörös P., i. m. 50. l. — ⁵ Rohrbacher, i. m. 99. l. — ⁶ U. o. 105—6. ll. — ⁷ Szaiff J., i. h. 19. l. V. ö. — Komárom vm. és v. monografiája. — ⁸ Szaiff J., i. h. — ⁹ Sz. Kiss K.: Töredékek. 16. l. — ¹⁰ Gyulai R.: Török világ. 15. l. — ¹¹ Jankovits Nep. János szőlősi kántortanító és egyuttal nótárius is volt; mint ilyen a szőlősi emlékezetes dolgokat részben magyarul, részben latinul, 1789—1800-ig megírta. Krónikájához hozzá fűzte a legértékesebb okiratokat s ezen foliáns füzet a község levéltárában mai napig fönmaradt. A barlangra vonatkozólag lásd: Nátz I. id. dolgozatát az Arch.-ben. XXII. évf. 164—5. ll. — ¹² Dr. Zalka János, 1886. évi alkalmi körlevelében. — ¹³ A boldogasszonyi f. r. kolostor krónikájában van erre vonatk. adat. — ¹⁴ Takács S.: Magyar rabok, magyar bilincsek. Századok. 1907. V. f. 428—433. ll. — ¹⁵ Mohl Adolf: Török világ Kismarton vidékén. — ¹⁶ Takács S. u. o. — ¹⁷ Sz. Kiss K., i. m. 18. l. — ¹⁸ Takács S., u. o. 533—534. ll. — ¹⁹ Török kincstári defterek. 317. l. — ²⁰ Sz. Kiss K., i. m. 16—18. ll. — ²¹ Gyulai R., Török világ. 95. l. — ²² U. o. 49. l. — ²³ U. o. 14—15. ll. — ²⁴ U. o. 95. l. — ²⁵ U. o. — ²⁶ U. o. 64. l., 100. l. — ²⁷ U. o. 59. l. — V. ö. Rohrbacher, i. m. 128. l. — ²⁸ Takács Sándor: A magyar malom. Századok. 1907. II. f. 145. l. — ²⁹ Orsz. Lvt. Urb. et Conscrip. fasc. 60. nri 6. (1608.) V. ö. Századok, c. h. 146. l. — ³⁰ Gyulai: Adalékok Komárom vm. és v. történetéhez. 44. l. V. ö. Sz. Kiss K. Töredékek. 23. l. — ³¹ Gyulay: Török világ. 10. l. — ³² U. o. 95—96. ll. — ³³ U. o. 49. l. — ³⁴ U. o. — ³⁵ Rohrbacher, i. m. 132. l. — ³⁶ U. o. 118. l. — ³⁷ Gyulai: Török világ. 15. l.

7. Fej. — ¹ Egyházi emlékek, a m. o. hitujítás korából. Szerk. Bunyitai V. Rapaics R. Karácsonyi J. — ² Dr. Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 96—97. ll. — ³ U. o. — ⁴ U. o. — V. ö. Janssen: Geschichte des deutschen Volkes. IV. 147—53. — ⁵ Dr. Zalka J.: Egyháztörténet. — ⁶ Szentkláray Jenő dr.: A Csanád e. m. plébániák története. ⁷ Dr. Karácsonyi J., i. m. 98. és 104. ll. Az éjféli (csonka) mise, a nagyheti passio, Jeremiás siralmi, némely bőjti napok még 1763-ban is megvannak a tata-vidéki reformátusok között. (Lásd: Sz. Kiss K.: Töredékek. 69. l.) — ⁸ Gyulai B.: Török világ. 16. és 18. l. V. ö. Komárom vm. és v. mongrf. 501. l. — ⁹ Dr. Karácsonyi János, i. m. 97. l. — ¹⁰ Egyházi emlékek stb. III. k. 200. l. — ¹¹ U. o. 238. l. — ¹² Gyulai B.: Török világ. 17. l. — ¹³ Acsády Ignác: Magyarország 3 részre osztásának története. — ¹⁴ Dr. Karácsonyi J., i. m. 115. l. — ¹⁵ Gyulay R.: Komárom vm. és v. tört. 44. l. — Sz. Kiss. J.: Töredékek. 23. l. — Jankovics-krónika. Szőlős község lvt.

— ¹⁶ *Contextus Historico-Domesticus*. Tatai kapucinusok lvt. — ¹⁷ Lampe—Ember. *Historia*. p. 565—569. — V. ö. Komárom vm. és v. monografiája. 502—503. ll. — ¹⁸ Kiss G.: Egyh. beszéd. 1878. máj. 12-én. 4. l. — ¹⁹ Gyulay R.: Török világ. 27—28. ll. V. ö. Lampe—Ember, i. h. — ²⁰ Gyulay, i. m. 22. l. — ²¹ U. o. 22. és 26. ll. — ²² U. o. 23. l. — ²³ Rohrbacher, i. m. 121. l. — ²⁴ Gyulay, i. m. 23. l. — V. ö. Fraknoi Vilmos, i. m. III. k. 147. l. — ²⁵ Névtelen püsp. megbízott jelentése 1716-ból. Győri püspöki lvt. E jelentés (*Informatio*) nyomán készült és kiadott „*Instauratio*“ másolatai megvannak a tatai plébánia és a tóvárosi kap. rendház levéltárában. — ²⁶ *Contextus Hist. Domest.* p. 3. Tóvárosi kap.-rendház lvt. — ²⁷ Az egy darab ametisztből álló oltárkő felirása ez: 1651, die 13. Nov., hoc altare port. consecravit Reverendissimus Dnus Mathias Tarnóczy Episc. Vaciensis, in hon. Dei Omnip. Beatis. Virginis et oo. SS. In eoque insculsit reliquias: S. Terentii Mart., S. Grati, S. Caroli Bor., S. Priscillae V. M., S. Juliani M., S. Severinae V. M., S. Aniceti M., S. Serafinae V. M. Az ekkori földesurnak Csáky Lászlónak öccse, István, tudvalevőleg Bethlen Gábor fejedelem özvegyének, Brandenburgi Katalinnak igen bizalmas barátja volt, kit a dunántúli részekben tartózkodó fejedelemasszony ismételen is kincseket érő ajándékokkal tüntetett ki. Meglehet, hogy a portatile felső lapját képező ametiszt-kő is ezen ajándékok közül való. A szentivánhegyi kápolna oltárában elhelyezett drágakőről már mindenki megfigyelt, mig nem az 1873-iki Viz. Kan. alkalmával Zalka püspök ismét fölhivtára a figyelmet; azóta a portatile gondos őrizet alatt áll. — ²⁸ A krb. tiz kilós kis harangnak ez a fölírása: Me fecit Balthassar Herold in Pressburg. 1650. Jelenleg is ez a tatai lélekharang. — ²⁹ Gyulay R.: Török világ. 29. l. V. ö. *Annales parochiae Komáromiensis*. — ³⁰ Győri püsp. lvt. *Informatio*. 1716. — ³¹ Kiss G., harang-felavatási beszéde. 1871. márc. 10. V. ö. A Nedecky család. 477. l. — ³² Győri püsp. lvt. *Inform.* 1716. — ³³ Sárospataki füzetek. 1863. 669. l. ³⁴ Győri püsp. lvt. *Informatio*. 1716. — ³⁵ Sz. Kiss Károly: Töredékek. — ³⁶ Gyulai R.: Török világ. 23. l. V. ö. Sz. Kiss K. i. m. 42. l. — ³⁷ Gyulai R., i. m. 31. l. — V. ö. Kiss G. beszéde 1878. máj. 12-én. — ³⁸ U. o.

8. Fej. — ¹ Gyulai R.: Török világ. 13. l. — ² U. o. 16. l. — ³ *Instauratio*. Pléb. lvt. Tata. Lásd a folyt. szöveget és a 15. sz. jegyzetet. — ⁴ Tatai plb. lvt. Ker. anyag. I. K. 53. ló¹ és 190. ll. — ⁵ U. o. 204—205. l. Innét meritettük a még köv. adatokat is — ⁶ Bodajki plb. lvt. *Provocata*. Nr. 6. — ⁷ Tatai kegy. r. lvt. *Lib. Dom. Tat.* Ad a. 1765. — ⁸ *Hist. domest.* ad a. 1742. — ⁹ *Vis. Kan.* a. 1714. Győri püsp. lvt. — ¹⁰ *Instauratio*. 1718. — ¹¹ *Viz. Kan.* a. 1714. Győri püsp. lvt. — ¹² *Viz. Kan.* 1742. Győri püsp. lvt. — ¹³ *Informatio*. Püsp. lvt. Győr. — ¹⁴ U. o. — ¹⁵ *Instauratio*. Ezen, egyrésről Kontor István győri ált.

helynök és Fiáth Zsigmond komáromi főisp., másrésről jeszenszky Jeszenszky István urodalmi megbízott által 1718 szept. 10-én kötött megállapodást megerősítették Krapf F. J. földesur Bécsben, 1719. jan. 23-án és Kontor István püspökhelyettes Győrben u. é. ápril 4-én. — ⁶ U. o. — V. ö. Függelék. Tatavidéki plébánosok. Bánhida. — ¹⁷ Függelék. U. o. Bánhida. Szöllős. — ¹⁸ Posthuma Memoria. p. 34. — ¹⁹ U. o. p. 38. V. ö. Mindkettőre nézve Lib. Rer. Memor. p. 3. Tatai plb. lvt. — ²⁰ Lib. Rerum. Memor. p. 6. — ²¹ Tatai plb. lvt. Lib. Mort. I. p. 7. — ²² Uj M. Sion. 1877. 616. l. — ²³ Informatio. Püsp. lvt. Győr.

9. Fej. — ¹ Dr. Merényi L.: Hg. Esterházy Pál nádor. Gf Esterházy János: Az Esterházy család. — ² U. i. 153. l. — ³ Posthuma Memoria. 8—9. l. Ahol külön forrást nem jelölünk meg, ott az adatok ezen műből vannak kölcsönözve. — ⁴ Esterházy J. i. m. 156. l. — ⁵ Posthuma Memoria. 212. l. — ⁶ Rohrbacher, i. m. 157. l. — ⁷ Esterházy J. i. m. 156. l. — ⁸ U. u. — ⁹ Marcali H., Mária Terézia. 155. l. — ¹⁰ Esterházy J., i. m. 156. l. — ¹¹ Rohrbacher, i. m. 147. l. Ezen birtokvétele idején volt Tatán 137¹/₈ jobbágytelek, 217 telkes jobbágy, 278 urbéri házas — és 117 házatlan zsellér. Tóvároson pedig 433 urbéri haszonbérlet házas zsellér és 70 háztalan (U. o. 227. l.) — ¹² Posthuma Memoria. 35. 36. 41. V. ö. Rohrbacher, i. m. 151. l. — ¹³ Posthuma Memoria. 215. l. — ¹⁴ U. o. 222. l. — ¹⁵ U. o. 210. l. — ¹⁶ U. o. 50—64. l. — ¹⁷ Wohlmuth Ferenc: A császári plébánia múltjáról. 31. l.

10. Fej. — ¹ Dr. Karácsonyi János, i. m. 129. l. — ² 1647. é. 6. t.-c. — ³ Dr. Karácsonyi János, i. m. 138. l. — ⁴ U. o. 143—144. l. V. ö. Karácsonyi J. dr.: Országos vallásügyi állapotaink 1670—1786-ig. Religio 1906. 5. sz. 71. l. — ⁵ U. o. 144. l. V. ö. Földvári: A magyar protestáns egyházak története. II. k. 29—30. l. — ⁶ Dr. Karácsonyi János, i. m. 224—226. — ⁷ Posthuma Memoria. p. 235. — ⁸ Sz. Kiss Károly, i. m. — ⁹ U. o. — ¹⁰ U. o. A tatai anyakönyvek krónikája szerint (L. Def. I. p. 4.) a kiűzés 1746-ban történt. — ¹¹ Lib. Rerum memorab. par. Tata. p. 8—10. Matr. Bapt. et Cop. Tom. III. pag. 1031. Tata plébánia levéltárában — ¹² Matr. Bapt. u. o. — ¹³ Kiss G.: Egyh. beszéd. 6. l. — ¹⁴ Sz. Kiss K.: Törödékek. 109. l. — ¹⁵ Kiss G.: Egyh. beszéd. 6. l. — ¹⁶ Sz. Kiss K.: Törödékek, u. o. — ¹⁷ Lib. Mortuorum. Tom. I. pag. 7. — ¹⁸ U. o. — ¹⁹ Dr. Karácsonyi János, i. m. 226. l. — ²⁰ Magy. Sion. 1877. 613. l. — ²¹ Sz. Kiss K.: Törödékek. 50. l. — ²² U. o. 59. l.

11. Fej. — ¹ Csánki D.: Magyarország tört. földr. 491—92. ll. — ² Lib. Mort. 1726. V. 14. — ³ Hist. domest. ad a. 1743. Tóvárosi kap. lvt. — ⁴ Névt. püsp. megb. jelent. 1716. győri püspöki lvt. — ⁵ Rohrbacher, i. m. 150. — ⁶ Erről leghitelesebben tanuskodnak Tóváros hivatalos pecsét felirásai. V. ö. „Magyarosodás“ c. fejezettel. — ⁷ 1718-iki

Instauratio. — V. ö. Lib. Rerum Memorab. I. p. 2. Tata plb. lvt. — ⁸ Győri püsp. lvt. — ⁹ Alapítv. misék kimutatása. Tata plb. lvt. — ¹⁰ Hist. Domest. Tóvárosi kapuc. lvt. — ¹¹ Ebben van Asbóth János és feleségének Cirke Zsuzsánnak sirköve. A felírás szerint a férj 1794-ben, a nő 1803-ban halt meg. — ¹² Hist. domest. Tóvárosi kapuc. lvt. — ¹³ Győri püsp. lvt. — ⁴ Hist. Domest. — ¹⁵ Tanácsk. jk. 1836. Tóvárosi község lvt. — ¹⁶ Hist. Domest. Tóv. kap. lvt. — ¹⁷ Hist. Domest. ad a 1765. Tóvárosi kapuc. lvt. — V. ö. Halottak anyak. Tom. I. 1765. febr. 19. Tatai plb. lvt. — ¹⁸ Hist. Domest. U. o. — ¹⁹ Posthuma Memoria. 233., 249. ll. — ²⁰ Hist. Domest. U. o. — ²¹ U. o. ad a. 1777. — ²² Komárom vm. ős v. monogr. 108. l. — ²³ Plb. lvt. Tata.

12. Fej. — ¹ Püsp. lvt. Győr. — ² Tatai plb. lvt. Ker. anyak. III. 68. — ³ Püsp. lvt. Győr, Viz. Kan. okiratai az idézett évekről. — ⁴ A hivek számát illetőleg tájékozásul szolgálhat azon adat, hogy a plébániának 1770-ben 4189 tatai és 2194 tóvárosi hive volt. (Püsp. lvt. Győr. Viz. Kan. 1770.) — ⁵ Posthuma Memoria. 265. l., az alapkőbe helyezett írásnak szövegében. — ⁶ U. o. 251–262. ll. — ⁷ Az alapkő letételének idejére nézve Venczel K. is, (M. S. 1877. 418. l.) Rohrbacher is (i. m. 171. l.) mást-mást írnak. V. szerint november 9-én, R. szerint szept. 23-án volt az alapkő letétele. Pedig mind a ketten tévednek. Nem csoda! Közös forrásuk, a Posthuma Memoria is egyik helyen (264. l.) azt írja: IX. Calend. Novembr. (okt. 24.); a másikon meg (266. l.) így idéz: IX. Calend. Decembr. (novemb. 23.) már most melyik a helyes adat? Körmöczi István tatai mester, ki mint egykoru szemtanu volt jelen az alapkő letételénél, azt írja krónikás följegyzéseiben: A^o 1751 esztendőben kezdték építeni a tatai Parochialis templomot, egész nyáron rakván is. Szent Simon Judás hetiben letették az első követ.“ (Ker. anyak. III. 88.) Sz. Simon Judás okt. 28-án van; ez pedig nem a decemb., hanem a novemberi Calend. körébe esik. Tehát a IX. Calend. Novemb. a helyes adat; valaminthogy a plb. levéltárában levő, 1767-ből származó alapkő-íratmásolata is ezt az adatot tartalmazza. A IX. Calend. Novembr. pedig, október 24-ikének felel meg. Különben a Posthuma Memoria ráadásul még azt is megjegyzi (264. l.), hogy az alapkő letételének napja éppen pünkösd után való XXI. vasárnapra esett. Kortani táblázatokból pedig egész biztosan leolvassuk, hogy a p. u. XXI. vasárnap 1751-ben okt. 24-ikére esett Quod erat demonstrandum. — ⁸ Kiss István: A pápai plébánia tört. 9–104. ll. — ⁹ Posthuma Mem. 265. — ¹⁰ Kereszt. anyak. III. 68. — Tatai plb. lvt. — ¹¹ Püsp. lvt. Győr. Viz. Kan. 1774. — ¹² A toronyórának ez a felírása: Stephanus Müller fecit Budae. die 30. augusty, 1778. — ¹³ Ker. anyak. IV. — Hal. anyak. II. 310–312. ll. — ¹⁴ Tatai plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — ¹⁵ A várkapolnáról lásd: Püsp. lvt. Győr. Viz. Kan. 1732. — Ugyanott

olvasható, — az 1781-iki Viz. Kan. irataiban, — sz. Mártonnak, mint védőszentnek elejtése. — ¹⁶ Tatai plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — V. ö. Magy. Sion. i. h. — ¹⁷ Tatai plb. lvt. Lib. Def. I. 7. — ¹⁸ Tóvárosi kapucin. lvt. Hist. Domest 1743. — ¹⁹ Lib. Rer. Memorab. I. 15. — ²⁰ Tatai plb. lvt. Püsp. Hat. iratai. — ²¹ Uj Magyar Sion. 1877 évf. 619. l. — ²² Rupp: Magy. orsz. Helyr. Tört. I. k. 498. l. — ²³ Forster-Gerecse: Magy. orsz. műemlékei. 456. l. — ²⁴ Tatai plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — ²⁵ U. o. Hol. anyak. II. 310. — ²⁶ U. o. idézett napi bejegyzés. — ²⁷ A sírkövön helyesen: „Nagyasszony havá“-nak kellene állnia. ²⁸ Tatai plb. lvt. Hal. anyak. II. 310—312. III. 264—265. II. — ²⁹ Tatai plb. lvt. Lib. Rer. Memorab. Előszó 2—3. II. — ³⁰ Dr. Karácsonyi I., i. m. 232. l. — ³¹ Venczel K.: A tatai plb. tört. Uj Magyar. Sion. 1877. — 615. l. — ³² Kiss Gábor, i. h.

13. Fej. — ¹ Instauratio. I. h. — V. ö. Lib. Rer. Memorab. p. 3. — ² Venczell Kár, i. h. 439. l. — ³ Tóvárosi kapuc. lvt. Hist. Domest — ⁴ Gyulai R.: Adal. Komárom vm. tört.-hez. 98. l. — ⁵ Halottak anyak. I. k. 4. l. — ⁶ Posthuma Memoria. 235. l. — ⁷ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1774. — ⁸ Hist. Domest. — ⁹ Baji krónika. A halottak anyakönyvének függelékében. — ¹⁰ Schemat. Jaur. a. 1810. — ¹¹ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. — ¹² U. o. — ¹³ Tatai plb. lvt. — ¹⁴ Baji krónika.

14. Fej. — ¹ Kegyesrendiek gimn. ért. 1894/95. 95 l. — ² Lib. Rer. Memor. p. 28. Plb. lvt. — ³ Posthuma Memoria. 220., 221., 244—245 ll. — ⁴ U. o. 244—245. — ⁵ U. o. — V. ö. Kegyesrendiek gimnáz. ért. 1894/95. 14. l. — ⁶ U. o. — ⁷ Kegyesr. gimn. ért. 1894/95. — ⁸ U. o. ⁹ Gyulai R.: Török világ. 17. l. — ¹⁰ 1781-iki Viz. Kan. Győri püsp. lvt. — ¹¹ 1770-iki Viz. Kan. Győri püsp. lvt. — ¹² Rohrbacher, i. m. 135. l. — ¹³ Tatai plb. lvt. Egy 1715 évi összeírás szerint 67, — 1720-ban 89 iparos volt Tatán. Az iparosok nagyobb része pokróc-csapó volt; számszerint: 1715-ben 34, 1720-ban 46. A 18. század végén a pokróc-csapók száma 150-re emelkedett. (Horvath Mih: Kis Tört. Munkái. III. 140—148.) A csapókon kívül az 1720 évi összeírásban Tatán még a következő iparosokat találjuk: asztalos (1), borbély (2), csizmadia (5), fazekas (3), kádár (1), kovács (1), mészáros (1), mézeskalácsos (1), szabó (16), szijgyártó (1), szücs (3), takács (3), varga (4), egyéb iparos (1). (Komárom vm. monograf. 487. l.) — ¹⁴ Rohrbacher, i. m. 209—222. ll. — ¹⁵ Plb. lvt. Misék jegyzéke. — ¹⁶ 1718-iki Instauratio. Plb. lvt. — ¹⁷ Tatai plb. lvt. Halottak anyak. T. II. 3. l. — V. ö. — Alapítv. misék 1820-iki jegyzéke. — ¹⁸ Hist. Domest. Tóvárosi kapuc. lvt. — ¹⁹ Plb. lvt. Püsp. rendeletek tára. 8. — ²⁰ Viz. Kan. 1781. győri püsp. lvt. — ²¹ Lib. Rer. Memorab. pag. 29. — ²² Plb. lvt. Püsp. Hat. jelzett évi leirata. — ²³ Instauratio. 1718. — ²⁴ Hist. Domest. Tóvárosi kapuc. lvt. ²⁵ Tatai plb. lvt. Anyakönyvek. — ²⁶ Tatai

plb. lvt. Kegyuri Hat. leirata. A 9. pontban említett urodalmi gyalog katonáknak (hajduknak) szintén külön zászlajuk volt, melyről már 1791-ben történi megemlékezés. (Tatai plb. lvt. Ker. anyak. V. novmb. 30.) — ²⁷ Tóvárosi kapuc. levéltár. Hist. Domest. — ²⁸ Viz. Kan. 1813. Hist. Domest. — ²⁹ Ezen katalogusnak külső címe: *Catalogus Musicalium in usum Ecclesiae Parochialis Tateusis. MDCCCXXXIX.* Belső címe: *Alphabethisch Thematisches Verzeichniss deren zur Tottisser Kirche gehörigen Herrschaftlichen Musikalien. Verfertigt den 24. Jänner 1829. Albert Przibil. Chor Musiker.* — Plb. lev. — ³⁰ Ugyanazon katalogusban és leltárban fordul elő neve és több zenésze is, ismételten. — ³¹ Plb. lev. Püsp. Hat. leirata. — ³² Lib. Rer. Memorab. 17—18. ll. — ³³ U. o. 12—13. l. — V. ö. Tatai plébánia alapítv. jegyz. — ³⁴ Tatai plb. lvt. Jámbor alapítv. jegyzéke. — ³⁵ Tatai kegyesrendiek házi lvt. — ³⁶ Tatai plb. lvt. Jámbor alapítv. jegyzéke. — ³⁷ Lib. Rev. Memorab. p. 12. — ³⁸ U. o. 26—27. ll. — ³⁹ Viz. Kan. 1781. győri püsp. lvt. — ⁴⁰ Plb. lvt. Alapítv. levelek. — ⁴¹ Az épület rajzai a hitb. urod. közp. lvt.-ban láthatók. — ⁴² Lib. Rer. Memorab. p. 6. — ⁴³ Halottak anyak. 1735. XI. 21. — ⁴⁴ Tatai plb. lvt. Halottak anyak. 1734. IX. 19. — ⁴⁵ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1759.

15. Fej. — ¹ Tatai plb. lvt. Kegyuri iratok. — ² Loretói plb. lvt. — ³ Instauratio. I. h. — ⁴ U. o. — ⁵ Tatai plb. lvt. Javadalom — ⁶ Halottak anyak. I. A jelzett napok mellett. — ⁷ Ker. anyak. IV. k. címlap. — ⁸ Dr. Karácsonyi János: i. m. 132. l. — ⁹ Tatai plb. lvt. Halottak anyak. I. k. 11. l. — ¹⁰ U. o. jan. 30. — ¹¹ Győri püsp. lev. Viz. Kan. 1813. — ¹² U. o. — ¹³ Lásd alább a 23. jegyzetet. — ¹⁴ Tatai plb. lvt. Alapítv. misék jegyzéke. — ¹⁵ Tatai plb. lvt. Halott. anyak. I. 3. l. — ¹⁶ U. o. — ¹⁷ Győr. püsp. lvt. Viz. Kan. 1753. — ¹⁸ Plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — ¹⁹ Győri püsp. lvt. — ²⁰ Az 1908. júl. 5-én 91 éves korában elhunyt Kucsera Jánosné még rövid ideig ebbe a régi iskolába járt, mint saját szájából hallottuk. — ²¹ Győri püsp. lvt. — ²² Plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — ²³ Megelőzi ezt a köv. két bejegyzés, — 1756. ápr. 15-én: Meghalt a német mester gyermeke. U. é. máj. 31-én: Meghalt a német preceptor gyermeke. — ²⁴ Plb. lvt. Vis. Kan. 1830. — ²⁵ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1813. — ²⁶ U. o. Vis. Kan. — ²⁷ U. o. — ²⁸ Plb. lvt. Viz. Kan. 1830.

16. Fej. — ¹ Wenzel G. i. m. 51—52. — ² Esztergomi kápt. h. lvt. lad. 25. fuse. 3. m. 1. — ³ Dl. 19607. sz. — ⁴ Tatai plb. lvt. — ⁵ U. o. Lib. Mort. 1738. febr. 1. — ⁶ Viz. Kan. 1781. Győri püsp. lvt. — ⁷ Hist. Domest. Tóvárosi kapucinus kolostor lvt. — ⁸ U. o. — ⁹ U. o. V. ö. Tóvárosi község gyűlési jkönyvei. 1839. XI. 1. — ¹⁰ Hist. Domest. I. h. — ¹¹ Ezen összevonás az 1836-iki intézkedésből világosan kiderül, jóllehet kezdetét pontosan nem tudjuk. — ¹² Kegyesr. 1894/95. t. é. Ért. 15. l. — ¹³ Püsp.

lt. Győr. — ¹⁴ Viz. Kan. győri püsp. lt. — ¹⁵ Püsp. lt. Győr. — ¹⁶ Tatai plb. lt. Ker. anyak. VII. k. 600 l. — ¹⁷ Tatai plb. lt. Püsp. Hat. — V. ö. Hist. Domest. Tóvárosi kap. lt. — ¹⁸ Hist. Domest. I. h. — ¹⁹ U. o. — ²⁰ Tóvárosi község jkönyvei. 1841. — ²¹ A megsemmisített, cimerez pecsétek köriratai ezek voltak. A latin pecsété: Sigillum oppidi Tóváros. A magyaré: Toó-városi. 1755. Lásd: Tóvárosi község jkönyvei 1838. VI. 8.

17. Fej. — ¹ Komárom vm. és v. monografiája. 459. l. — ² Tóvárosi kapuc. lt. Hist. Domest. — ³ Rohrbacher, i. m. 125. l. V. ö. Komárom vm. és v. monografiája. — ⁴ Tatai plb. lt. Ker. anyak. I. k. — ⁵ Győri püsp. lt. Viz. Kan. 1714. — Bánhida. — ⁶ Kocsi plb. lt. Lib. I. Enciclicarum. p. 308. — ⁷ Tóvárosi kapuc. lt. Hist. Domest. — ⁸ U. o. — ⁹ Magy. Sion. i. h. 612. l. — ¹⁰ U. o. 616. l. — ¹¹ U. o. 616. l. — ¹² Tatai plb. lt. Holt. anyak. III. k. Tábla belső felén. — V. ö. Komárom vm. monografiája, 146. l. — ¹³ Magy. Sion. I. h. 616. l. — ¹⁴ Tatai plb. lt. I. h. — ¹⁵ Magy. Sion. I. h. 616. l. — ¹⁶ Tatai plb. lt. Holt. anyak. III. k. tábláján. — ¹⁷ Tatai plb. lt. Hal. anyak. 1737. III. 2. — ¹⁸ Komárom vm. és v. monograf. 271. l. — ¹⁹ Tatai plb. lt. Hal. anyak. I. 4 l. — ²⁰ U. o. 11. l. — ²¹ Tóvárosi község lt. 1783. X. 20. — ²² Tatai plb. lt. Ker. anyak. I. p. 181. 187. stb. — ²³ Tóvárosi közs. lt. 1785. X. 12.

18. Fej. — ¹ Ezen fejezet megírásánál használt forrásművek: gróf Eszterházy János: Az Eszterházy család. 162–163. l. — Venczell Károly: A tatai plébánia tört. — Új M. Sion. 1877. 424–425.

19. Fej. — ¹ Tata plb. lt. Hitközs. jkönyvek. 1859. — ² U. o. — ³ U. o. 1863. XII. 3. — ⁴ U. o. 1865. 1871. — ⁵ U. o. 1863. — ⁶ Tata plb. lt. Iskola. — ⁷ U. o. Hitk. jkönyvek, 1860. IV. 4. — ⁸ U. o. Viz. Kan. 1873. — ⁹ U. o. — ¹⁰ Tóvárosi állami népiskola értesítője. 1907/8. — ¹¹ Kegyesr. gimn. Ért. 1907/8. — ¹² Tatai plb. lt. Holtak anyak. VII. k. — ¹³ U. o. Áttértek anyak.

20. Fej. — ¹ Szilágyi: A m. N. Tört. X. 767. — ² Tatai plb. lt. Áttértek anyak. — ³ U. o. Tört. — ⁴ Püsp. körlevelek. 1882. 434. l. — ⁵ Tatai plb. lt. Tört.

21. Fej. Az ezen fejezetben említett, a templom belső helyreállítására együttlevő 7000 koronához követk. jötevők járultak. *1900-ban:* Gróf Esterházy Ferencné 200, N. N. kisasszony 40, gróf Wurmbbrand Ernő 40 korona. *1901-ben:* Kisfaludy Sándor 20, Trojko György 50 korona. *1902-ben:* „Mária Leányok“ a karácsonyi pásztorjáték jövedelméből 100 korona. *1903-ban:* Arenberger Géza 10, Artner örökösök 10, Bicskey Elekné Bpest 20, Bihari Aloizia 180, Bolton család 20, gróf Esterházy Ferencné 600, Hajós Sándor 50, Havas Ferenc 10, Novák József nyug. plébános 20, Pogácsa János 20 korona. *1904-ben:* Ámon Imre 20, Anna 10, Bolton Ferenc és neje 50, Beeson Alfréd és neje 50, özv. Baráth Ferencné 5, Dolovesiák

Antal és neje 20, D. és B. családok 10, Ertl Antal és neje 25, Edelényi Sándorné 10, gróf Esterházy Ferencné 600, Fischer József nyug. balfi plébános 10, Faragó Ignác és neje 20, Giber József 10, Gutmayer Antal 5, Grujber Lőrinc és neje 20, Günther Ernőné 5, G. J.-né 2, Giber Antal és neje 10, Györffi Margit 10, Cirk Ferenc és neje 10, Hilly Tamás 20, Hirsch Gyula és neje Bpest 10, Hirsch Lajos, Ottó és Mici 10, H. J. és neje 20, Havas Ferenc és neje 30, Kelndorfer János 10, Keifel és Hirsch cég Bpest 10, Keifel és Hirsch cég üzleti alkalmazottjai 10:30, K. E. 10, Krausz József és neje 6, Kanter Adolf és neje 39:50, Kulhanek Mihályné 10, Krauszgruber György és neje 20, öz. Köváry Antalné 5, öz. Kanter Ernőné 8, Láng Paulin 10, Lowles Tamás és neje 20, Lázár Jánosné Bpest 50, Láznik Jánosné 10, Mayer Ferencné Bpest 10, Mátray Róza 10, Major József 20, N. N. „Ave Mária” 28, N. N. Jézus szent szívének tiszteletére 30, N. N. 8, N. N. 1, Nikics József és neje 10, Pintér Elek 20, Piaristák rendháza 40, öz. Polgár Györgyné Bpest 10, öz. Piller Ferencné 20, Piller Józsefné 30, ifj. Piller József 6, Pongrácz Ferenc nyug. plébános 20, öz. Pátz Péterné 24, S. M. 20, Sz. Gy. Marcal 6, Strausz Ferenc és neje 5, Strausz Mihály és neje 24, Suszter Mátyás és neje 10, Sümeg Lajos és neje 30, Sváby Katalin 20, Takács Ferenc 20, öz. Tevez Jánosné 20, Thuri Imréné 24, Velner Erzsébet 10, Vályi Imréné 10, Valtzl Ernő és neje 226, Zöldy István 10, ifj. Zöldy Ernő 10, Zednik József Rákospalota 20 korona. *1905-ben*: Csicsai Józsefné 5, gr. Esterházy Ferencné 600, Ertl János 15, Fodor Gyuláné 10, F. M. 40, Grujber Mihály 100, öz. Grujber Ferencné 2, Háber József 4, ifj. Henzer Ferenc és neje Giber Anna 20, id. Henzer József és neje Lunzer Anna 20, Isi 3:04, Dr. N. N. 2, Novák Károly 20, Padalik Mária 10, Schuster Márton 26, Svábi Katalin 26:31, Tomanek Józsefné 20, Tomanek Irma 1, Tóvárosi jótevő 2, Vályi Imre 5, öz. Vályi Jánosné 20, Vels Erzsébet 5, Viringer Antal 5, gróf Wurbrand Ernő 1000 korona. *1906-ban*: Friss Mihály 7, Popp Béla 20, Halasi hagy. 4:84, Tóvárosi N. N. 20, Ancsiny Kat. 2, öz. Popp Béláné 20, Schuster János 15, Vels Erzsébet 5, Bpesti N. N. 1 40, Mladoniczky Lajosné 4, Varga Ferenc 10, öz. Merc Lajosné 20, Viderián Kat. 4, Tatai káplánok 43:20 korona. *1907-ben*: Gallai Magd. 4:96, Böröczi Alojzia 20 korona. *1908-ban*: öz. Pátz Józsefné 50 korona. Összesen: 5387 korona 35 fillér. A többi: perselypénz, takarékpénztári kamat és p. árvásárlásból származott nyereség.

Megjegyezzük még azt is, hogy a templom belső díszítésére felajánlott s itt ki nem mutatott összegekből az illető adakozók mintegy 2000 koronát az új orgona költségeihez utalták át.

22. Fej. — ¹ Tatai plb. lvt. Régi számadások. — ² Viz. Kan. 1830. — ³ Lib. Rer. Memorab. 23. l. — ⁴ Viz. Kan. 1830. — V. ö. Tatai

plb. lvt. Kegyur. — ⁶ M. Sion I. h. 424. l. — ⁶ Ezen sirkő a kápolna evang. oldalán *laposan* van a temető földbe mélyítve. — ⁷ M. Sion. I. h. 428. l. — ⁸ Erre az időre csak a kápolna alakja és későbbi körülmények után lehet következtetni. — ⁹ Mocsai plb. lvt. — ¹⁰ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1770. — ¹¹ Viz. Kan. 1830. — ¹² Tatai plb. lvt. Alapítványok. — ¹³ U. o. — ¹⁴ Tóvárosi kapuc. lvtára. Hist. Domest. — ¹⁵ Tatai plb. lvt. Alapítv. — ¹⁶ Tatai plb. lvt. Viz. Kan. 1830. — ¹⁷ U. o. — ¹⁸ U. o. V. ö. Baji krónika.

23. Fej. — ¹ Kiss G., i. m. 7. l. — ² Kiss G., u. o. — V. ö. Rohrbacher, i. m. 178. l. — ³ U. o. — ⁴ Az 1907/8. tanévi kimutatás szerint. — ⁵ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1770. — 1810-től az adatok a Győr e. m. névtárakból vannak kölcsönözve. — ⁶ Működésükről következő forrásművek szólnak: a) Lampe-Ember: Historia 565. stb. ll. — b) A tatai V. Traktus Protokolluma. I. T. 57. l. — c) Továbbá Kiss G. és Sz. Kiss Károly többször idézett művecskéi. — V. ö. Komárom vm. monografiája 503 l. — ⁷ Komárom vm. monogr. 503. l. — ⁸ Kiss G., i. m. 7. l. — Tatai ev. ref. egyh. lvt. — ⁹ Győr e. m. névtárak. — ¹⁰ U. o. — ¹¹ Ant. Margarita: Der ganz jüdisch glaub. etc. Augsburg. 1530. — ¹² Handler Mark szóbeli közleménye, aki egyéb adatokat is készségesen bocsátott rendelkezésünkre. — ¹³ Viz. Kan. győri püsp. lvt. — ¹⁴ Lásd a jelzett évi Győr e. m. névtárakat. — ¹⁵ Tatai izr. lelkészi lvt.

24. Fej. — ¹ Tatai kegyesr. lvt. Lib. Dom. — ² Tatai plb. lvt. Javadalom. 1767.

Függelék. 1. Fej. — ¹ Rupp: Magy. orsz. Helyr. Tört. I. 283. l. — ² Sörös P.: i. m. — ³ Komárom vm. és v. monografiája 412–413. ll. — V. ö. Wenzel G., i. m. 44. s. köv. ll. — ⁴ Wenzel G.: Tata fénykora. — ⁵ Teleky: Hunyadyak kora. I. k. 169. l. — ⁶ Bonfin, i. m. IV. 7. k. 633. l. — ⁷ Wenzel G., i. m. 44. l. — V. ö. a sz. Benedek-rend tört. III. 144. l. — ⁸ Nátz J.: A Vértes vidékének tört. műemlékei. V. ö. Arch. Közlemények. XXII. 157. l. — ⁹ U. o. — V. ö. a várnagyokra vonatkozólag is: Rohrbacher M., i. m. 92. s. köv. ll. — Továbbá: Köz. p. ü. lvt. Bécs. Hungarica. — ¹⁰ Nátz. I. h. — V. ö. Rohrbacher. I. m. 105–118. ll. — ¹¹ Ezeket is lásd: Nátz, i. m. 157. l. — Részletesebben: Rohrbacher, i. m. 121–126. ll. — ¹² Komárom vm. monografiája 471. l. — ¹³ Fényes E.: M. o. geográfiai szótára. IV. k. 190. l. — ¹⁴ Köz. pénzügyi lvt. Bécs. Hungarica. — ¹⁵ Nátz J., I. h. — ¹⁶ Rohrbacher, i. m. 148. l. V. ö. gróf Eszterházy J.: Az Eszterházy család. 155. l.

Függelék. 2. Fej. — ¹ Sörös P., i. h. 52–60. ll. Ezen most idézett helyen találhatók mindazon apátok, kiknek felsorolásánál más forrásra nem hivatkozunk. — ² Tört. Tár. 1895. 239. l. — Kath. Szemle. 1907. V. f. 469–70. ll. — A p. sz. B. r. tört. II. 493. — ³ Pannonhalmi hit.

lvt. 48. sz. — ⁴ Kath. Szemle. 1906. III. 266. l. — V. ö. Pannonh. h. lvt. C. VIII. m. — És: A p. sz. B. r. tört. III. k. 44. és 156. ll. — ⁵ U. o. (A bakonyb. apáts. tört.) VIII–IX. k. — 6. U. o. III. k. 160 l. — ⁷ U. o. 354. l. — V. ö. Pannonh. h. lvt. C. XXIII. 9. — ⁸ Egyh. emlékek stb. i. m. III. k. 45. l. — ⁹ A pannonh. főapátság története. III. k. 139. l. — ¹⁰ Sörös Pongrácz, i. h. 60. l. — V. ö. Schem. Jaur. 1877. p. 38. — ¹¹ Schem. Jaur. 1877 p. 39. — ¹² Szaiff J., i. h. — ¹³ Ezen adat, valamint a következők is, a megfelelő évfolyamú győr egyhm. „Schematismus“-ból vannak kivéve.

Függelék. 3. Fej. — ¹ Kőszegi plb. lvt. — ² Szombathelyi Ujság. 1905. okt. „Károlyi S. 2-ik hadjárata D. t.“ című tárcában — ³ Kőszegi plb. lvt. — ⁴ Tatai plb. lvt. Tört. — ⁵ Ker. anyak. I. 200. — ⁶ U. o. II. 254 — ⁷ U. o. 61. — ⁸ Bajóthi plb. lvt. — ⁹ Némethy Lajos: Series parochorum et parochiarum etc. — ¹⁰ Büki plb. lvt. — ¹¹ Tatai plb. lvt. Esk. Anyak. II. 369. — ¹² Schemat. Jaur. 1877. p. 40. — ¹³ Ezen most felsoroltuk adatok is innét vannak meritve. — ¹⁴ Mocsai plb. lvt. — ¹⁵ Komárom vm. és v. monografiája. 271. l. — ¹⁶ Eredetije a győri püsp. lvt.-ban. — ¹⁷ Viz. Kan. 1759 győri püsp. lvt. — ¹⁸ Tatai plb. lvt. Holt. Anyak. I. i. h. — ¹⁹ Győri püsp. lvt. Viz. Kán. 1753. — ²⁰ Posthuma Memoria. V. ö. Tatai plb. lvt. Anyak. I. — ²¹ Lib. Rer. Memorab. — ²² Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1742. és 1753. — ²³ Schem. Jaur. 1877. — ²⁴ Tatai plb. lvt. Holt. anyak. 1á63. IV. 21. — ²⁵ Lib. Bapt. III. 838. — ²⁶ Farkas Sándor: Csepreg mv. tört. — ²⁷ Tatai plb. lvt. Ker. anyak. Cimlap. — ²⁸ U. o. Javadalom. 1764. — ²⁹ U. o. Lib. Rer. Memorab. Pp. 13–14. — ³⁰ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1781. — ³¹ U. o. — ³² U. o. — ³³ Tatai plb. lvt. Lib. Rer. Memorab. 18–21. ll. — ³⁴ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1813. — ³⁵ Tatai plb. lvt. Holt. anyak. 1806. IV. 20. — ³⁶ U. o. Holt. anyak. III. Tábla belső felén. — ³⁷ U. o. Lib. Rer. Memorab. p. 24 — ³⁸ U. o. p. 25. — ³⁹ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1830. — ⁴⁰ U. o. — ⁴¹ Némethy Lajos: Dicsbeszédék Irodalma 11. l. — ⁴² Schem. Jaur. 1877. — ⁴³ U. o. — ⁴⁴ Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1813. — ⁴⁵ Tatai plb. lvt. Kegyuri Hat. — ⁴⁶ Némethy Lajos, i. m. 17. l. — ⁴⁷ Schem. Jaur. 1877. — ⁴⁸ Gy. e. m. püsp. körlevelek. — ⁴⁹ Hanekamp György: Winterl Antal életrajza. 5. l. — ⁵⁰ Gy. e. m. püsp. körlevelek. — ⁵¹ Wohlmuth Ferenc. — ⁵² Gy. e. m. püsp. körlevelek. — ⁵³ Tatai plb. lvt. Történet. — ⁵⁴ U. o. Javadalom. — ⁵⁵ Szinnyei József: Magyar írók. M. betű.

Függelék. 4. Fej. — ¹ Orsz. lvt. Dl. 3937. sz. — ² Tóvárosi kapuc. rendh. lvt. Hist. Domest. — ³ U. o. — V. ö. Kan. 1742. Püsp. lvt. Győr. — ⁴ Hist. Domest. — ⁵ U. o. — ⁶ Tatai plb. lvt. Lib. Rer. Memorab. 3. l. — ⁷ U. o. 4. l. — ⁸ Hist. Domest. — V. ö. Tatai

plb. lvt. Konvert. anyak. 4. l. 1757. — ⁹ U. o. 1759. — ¹⁰ U. o. — ¹¹ Tatai plb. lvt. Lib. Rer. Memorab. 28. l. — ¹² Tatai plb. lvt. Kegyuri akták 1822. — ¹³ U. o. 1877 és 1889. — ¹⁴ Hist. Domest. — ¹⁵ Tatai plb. lvt. Esk. anyak. 1719. VII. 9 és 28. — ¹⁶ U. o. Hal. anyak. I. 1727. V. 26. — ¹⁷ U. o. — ¹⁸ U. o. Esk. anyak. 1742 V. 30. — ¹⁹ Hist. domest. — V. ö. Tatai plb. lvt. Ker. anyak. III. 834 l. — ²⁰ Tatai plb. lvt. Konvt. anyak. 1. l. — V. ö. Ker. anyak. III. 834. l. — ²¹ U. o. — ²² U. o. — ²³ U. o. — ²⁴ U. o. 5. és 6. l. — ²⁵ Tatai plb. lvt. Esk. anyak. IV. 522. l. — ²⁶ Venzell K, i. h. 344. l. — ²⁷ U. o. — V. ö. Tatai plb. lvt. Konvt. anyak. 7. l. — Az ezental követk. káplánok nevét kivétel nélkül az anyakönyvek megfelelő rovatai tartalmazzák.

Függelék. 5. Fej. — ¹ Forster-Gerecse, i. m. 443—458. — ² Schemat. Jaur. 1853. — ³ Fejér: C. D. IV. 3. — 103. s. köv. ll. — ⁴ Dl. 7334. sz. — ⁵ Dr. Csánki D.: M. o. tört. földr. III. k. 489—518. ll. — ⁶ A zárójel között azon év van megjelölve, melyben az illető helynévről a Csánki által feldolgozott okiratokban először történik megemlékezés. — ⁷ Már 1441-ben is előfordul. V. ö. Wenzell G., i. m. 44. l. — ⁸ Dr. Balics L.: A r. k. egyh. tört. M. o.-ban. 2. r. 269. l. — ⁹ U. o. 214. l. — ¹⁰ Gyulai R.: Komárom vm. tört. 30—31. ll. — V. ö. Fejér: C. D. I. 482. — Komárom vm. és v. monograf. 114. l. — ¹¹ Vértes vidékének tört. műemlékei. Arch. Közl. XXII. 121—122. ll. — ¹² Acsády Ign.: M. o. három részre oszlásának tört. — ¹³ L. ezen könyv 9. és 10. fejezeteit. — ¹⁴ Ember-Lampe, i. m. 565. l. — ¹⁵ Komárom vm. monograf. 503. l. — ¹⁶ Kopallik: Wr. Dioc. Blatt. 1883. S. 222. — Itt olvassuk, hogy II. Lajos német császárnak 855-ben kiadott rendelete szerint, a főesp. látogatás alkalmával a plb. kiadásait a következőkben állapítja meg: 4 frissling, 100 kenyér, 50 sextár bor, 10 tyuk, 50 tojás, 1 bárány, 1 nehéz sertés, 180 mérő zab, 3 szekér széna. Továbbá méz, viasz, és olaj annyi a mennyi kell. — ¹⁷ Tatai plb. lvt. Templom számadások. — ¹⁸ Gyulai R.: Adalékok Komárom vm. és város történetéhez. 14. l. — V. ö. Forster—Gerecse: Magyarországi műemlékek. II. k. 445—446. ll. Erről a sz. László tiszteletere emelt templomról már 1216-ban történik megemlékezés. (V. ö.: Komárom vármegye és város monografiája. 417. l.) — ¹⁹ Wenninger M.: A róm. kath. templomok és iskolák D.-Almásón és Neszmélyen. 3. l. — ²⁰ Tóvárcsi kapuc. lvt. Hist. dom. — V. ö. e mű 8. fejezeténél. 63. l. — ²¹ Wenninger M., i. m. u. o. — ²² Dr. Csánki D., i. m. 490. l. — ²³ Forster-Gerecse, i. m. 452. l. — ²⁴ Wenninger M., i. m. 1—2 — ²⁵ U. o. 1—5. ll. — ²⁶ Gyulai B.: i. m. 19. l. A Gyulai idézte 1398 évszámot Sörös P. 1401-re igazította ki. (V. ö. Komáromi Ujság. 1907. 23. sz.) — ²⁷ Forster—Gerecse, i. m. II. k. 445. l. — V. ö. Győri tört. régi füz. I. 188. l. — ²⁸ Győri püsp. lvt. — ²⁹ Dl. 15,677. — ³⁰ Viz. Kan. 1714. —

⁸¹ Sz. Kiss K., i. m. 73. l. — ⁸² Győri püsp. lvt. Viz. Kan. 1742. —
⁸³ U. o. Viz. Kan. 1732. — ⁸⁴ U. o. V. K. 1714. — ⁸⁵ U. o. — ⁸⁶ A köv.
 adatokat a Viz. Kanonik. anyakönyvek és e. m. névtárak szolgáltatták. —
⁸⁷ Dr. Csánki, i. m. 500. l. — ⁸⁸ Posth. Mem. 35. — ⁸⁹ U. o. — ⁹⁰ Sche-
 mat Jaur. 1851. — ⁹¹ Gesztesi plb. lvt. — ⁹² Komárom vm. monográf.
 73. l. — ⁹³ Posth. Mem. 41. l. — ⁹⁴ Gyulai R.: Adalékok stb. (Pecsét) —
⁹⁵ Kecskédi plb. lvt. — ⁹⁶ U. o. — ⁹⁷ Csánki, i. m. 509. — ⁹⁸ Pannon-
 halmi rendi lvt. 34. sz. — ⁹⁹ Gyulai R.: Adatok stb. 44. l. V. ö. Komárom
 vm. monográf. 76. l. — ¹⁰⁰ Forster—Gerecze, i. m. 447. — ¹⁰¹ Posth. Mem.
 240—241. — ¹⁰² Komárom vm. monográf. 76. l. — ¹⁰³ Pannonhalmi rendi
 lvt. 34. sz. — ¹⁰⁴ Posth. Mem. — ¹⁰⁵ Kocsi plb. lvt. — ¹⁰⁶ Komárom vm. mo-
 nográf. 92. l. — V. ö. Forster—Gerecze, i. m. 448. l. — Posth. Mem.
 22. l. — ¹⁰⁷ Ezen fölíráások elsejének szövege: „Restaurata 1694. 14. VI.
 sub Judice Stephano Boka.“ (Tóvárosi kapucin. krónikája. Ad a. 1765.)
 A másik fölírat: „Anno 1713, die 17. julii in gloriam Dei renovata.“ (Posth.
 Mem. 238. l.) — ¹⁰⁸ Lásd Bánhidánál. — ¹⁰⁹ Posth. Memoria, 235., 237—
 240. ll. — ¹¹⁰ Környei plb. lvt. anyakönyvi följegyzései. — ¹¹¹ Komárom
 vm. monograf. 96. l. — ¹¹² U. o. — ¹¹³ Fraknoi: Pázmány P. és kora. III.
 147. ¹¹⁴ Komárom vm. monográf. 503. l. — ¹¹⁵ Lampe—Ember, i. m. 565.
¹¹⁶ Komárom vm. monográf. 504. l. — ¹¹⁷ Mocsai plb. lvt. — ¹¹⁸ U. o. —
¹¹⁹ Komárom vm. monograf. 123. — ¹²⁰ U. o. 503. — ¹²¹ Posth. Mem. —
¹²² Szomódi plb. lvt. — ¹²³ Ezen adatok a v.-somlói plb. levéltárában őrzött
 s ft. Nátz József plb. által megírt: „Lib. Memorabilium Parochiae Zsöm-
 lensis“ c. kéziratok könyvből vannak merítve. A bucsujáráhelyre vonatkozó-
 lag v. ö.: B. Sz. M. M. o. kegyelemhelyeinek rövid leírása. Eszterás—Jor-
 dászky. — Sz. Mária Virágos kertje. 1891. 4. és 5. f. Zsömle kegyhelyéről
 és kegyképéről. — ¹²⁴ Komárom vm. és v. monográf. 124. l. — ¹²⁵ Szöllős
 község lvt. Lásd: 6. Fej. 11-ik jegyzet. — ¹²⁶ Gyulai R.: Komárom vm.
 és v. tört. 74. l. ¹²⁷ Szöllősi plb. lvt. — ¹²⁸ Komárom vm. monograf. 251. l.
 — ¹²⁹ Posth. Mem 35. és 228. ll. — ¹³⁰ Tolnai plb. lvt.

Függelék 6. Fej. — ¹ Kegy. r. gimn. 1894/95. tanévi Értesítője.

Függelék 7. Fej. — ¹ Tóvárosi kap. rend. ház. lvt. Historia Domestica.

Függelék 8. Fej. — ¹ U. o.

Függelék 9. Fej. — ¹ Sajnos az iskolának levéltára csak újabb keletű s így a kántortanítók életrajzi adatait is csak az anyakönyvekből böngészhetjük ki.

Függelék 10. Fej. Az anyakönyveken és névtárakon kívül követ-kező források tartalmaztak némely adatokat: Rohrbacher M., i. m. 191—196. Komárom vm. monografiája 288—376. ll.

Helyreigazítások.

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	<i>téves</i>	<i>helyes</i>
4.	10. f.	} 1411.	} 1401
19.	4. a.		
21.	13. f.		
22.	12. a.		
34.	16. f.	követő	megelőző
34.	9. a.	d. m.	l. m.
47.	16. a.	zsitvatoroki	bécsi
47.	15. a.	bécsi	zsitvatoroki
51.	11. f.	Bakács	Bakics
53.	33. f.	9. jegyz.	19. jegyzet
61.	7. f.	4. jegyz.	14. .
68.	2. f.	12. jegyz.	13. .
80.	8. a.	esketéseik	esketések
116.	10. f.	cselédudvarában	mellék udvarában
146.	4. a.	70	105
148.	8. a.	korona	forint
194.	9. f.	1564	1764
202.	6. f.	1769	1779
205.	5. f.	kimaradt :	Mihályiban
208.	16. f.	falvakban	falvakba
212.	8. a.	1786	1886
217.	1. f.	1782	1784
217.	10. f.	1908	1898
220.	6. a.	1899	1898
223.	14. a.	1719	1726
223.	13. a.	1725	1736
225.	10. f.	1900	1902
226.	3. f.	1789	1866
227.	16. a.	társházak	társházuk
236.	17. a.	Ács Ferenc	Vértesi (Péter) Leánder

Pótlások. A 229. lapon, a 15. sorban kimaradtak következő tóvárosi kapuc. quárdiánok :

Ferdinánd 1825—1826. — *Grácián* 1826—1836. Sz.
h. Födémes.

A 234. lapon, a tatai papok közül kimaradtak, illetőleg fölcserélődtek :

Ujváry László. Szül. 1765 körül. Domonkos r. szerzetes és tartományi főnök. Meghalt 1850 táján, Szombathelyen.

Ács Ferenc. Szül. 1846-ban. Jelenleg Kürti (esztergom f. m.) esp.-plébános. Egyházi író.

Tartalom.

	Lap.
Előszó	3
1. Visszapillantás Tata ős- és ókorára	7

Középkor. (1000—1543.)

2. A bencés apátság	9
3. Középkori plébániák	18
4. A szentferenciek kolostora	27
5. Művelődéstörténeti adatok	32

Ujkor. (1543—1848.)

6. Török világ	39
7. A hitujítás	49
8. A romok eltakarítása	55
9. Gróf Esterházy József	63
10. Ujabb vallási villongások	70
11. A tóvárosi kapucinusok	77
12. A tatái öreg templom	83
13. A baji új rend	92
14. A hitélet megújhodása	95
15. A plébánia népiskolái	109
16. Magyarosodás	119
17. Árny a fény mellett	126

Legujabb kor. (1848—1908.)

18. Gróf Esterházy Miklós	133
19. A legujabbkori fejlődés	138

	Lap.
20. Egy darab kulturharc	152
21. Szenthelyek megújulása	162
22. Kápolnák, keresztek és szobrok a plébánia területén	171
23. Más felekezetek	179
24. Néprajzi dolgok	182

Függelék.

1. Kegyurak	187
2. Tatai bencés apátok	193
3. Tatai plébánosok	194
4. Tatai káplánok	207
5. Tata vidéki plébániák és plébánosok	213
6. Kegyesrendi igazgatók	227
7. Kapucinus házfőnökök	228
8. Baji adminisztrátorok	230
9. Tatai kántortanítók	231
10. A plébánia szülöttei egyházi pályákon	234
Jegyzetek	241

